

МЕТОДИЧНА СЛУЖБА – ШКОЛІ

*Інформаційно-методичні матеріали
на допомогу працівникам освіти*

Випуск 3

Тернопіль
„Астон”
2004

Методична служба – школі. Інформаційно-методичні матеріали на допомогу працівникам освіти. Випуск 4. / Укладачі: Ю.В. Буган, О.В. Козловська, Г.Г. Свінних, В.І. Уруський. – Тернопіль: Астон, 2004. – 290 с.

Черговий випуск збірника містить інформаційно-методичні матеріали з актуальних питань змісту, організації та управління навчально-виховним процесом у закладах освіти.

Організація профільного навчання в старшій школі обумовлює необхідність відновлення системи професійної орієнтації учнівської молоді. Для вирішення цих проблем у збірник вміщено нормативні документи з питань професійної орієнтації як передумови вибору профілю навчання і соціально-професійного самовизначення юнаків та дівчат.

Значна частина матеріалів присвячена технологіям здійснення контролю за роботою вчителя. Публікуються матеріали з досвіду роботи вчителів зарубіжної літератури.

Продовжено публікацію методичних рекомендацій з організації громадянської освіти.

© Буган Ю.В., Козловська О.В.,
Свінних Г.Г., Уруський В.І.,
укладання, 2004.
© „Астон”, верстка, 2004.

ПУТІВНИК ПО ЗБІРНИКУ

Післядипломна освіта в Україні

Проект Положення про післядипломну освіту в Україні (витяг)	6
Концепція розвитку післядипломної освіти в Україні	16

Професійна орієнта- ція молоді

Конвенція МОП про політику в галузі зайнятості (витяг)	25
Рекомендація МОП щодо політики в галузі зайнятості (витяг)	25
Рекомендація МОП щодо спеціальних програм забезпечення зайнятості та підготовки молоді в цілях розвитку (витяг)	28
Конвенція МОП про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів (витяг)	29
Рекомендація МОП щодо професійної орієнтації та професійної підготовки у галузі розвитку людських ресурсів (витяг)	31
Концепція державної системи професійної орієнтації населення (витяг)	37
Положення про організацію професійної орієнтації населення (витяг)	41
Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається (витяг)	46
Рекомендації щодо основних напрямів та змісту профорієнтаційної роботи в державній службі зайнятості (витяг)	49

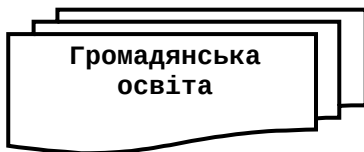
Положення про територіальний центр професійної орієнтації населення (відділ територіального центру зайнятості) державної служби зайнятості (витяг)	50
Молодіжна біржа праці (з досвіду роботи)	54
Словник соціально-психологічних термінів і понять (на допомогу читачам)	61

Контроль як функція управління

Відвідування та аналіз уроків	68
Контроль стану викладання навчальних предметів	114
Вивчення системи роботи вчителя	133
Діагностика професійної компетентності педагогічних працівників	145
Контроль за навчально-виховним процесом	168
Типи, структура та самоаналіз уроків (педагогічний дайджест)	184

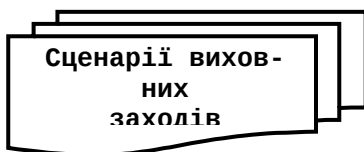
Творча лабораторія вчителя зарубіжної літератури

З досвіду організації особистісно орієнтованого навчання на уроках зарубіжної літератури	189
Особистісно орієнтоване навчання. Пам'ятка вчителю	196
Аналіз уроку в системі особистісно орієнтованого навчання	197

**Громадянська
освіта**

Громадянська освіта в школі: завдання, зміст та форми реалізації	204
Форми організації політико-правових завдань громадянської освіти	209
Суспільна акція школярів України „Громадянин”	215
Базові (опорні) поняття громадянської освіти	217
Активні та інтерактивні технології громадянської освіти	221

**Сценарії вихов-
них
заходів**

Ми – першокласники	254
Свято зустрічі весни	273
Батькова криниця	279
Королева Зубна Щітка	285

ПІСЛЯДИПЛОМНА ОСВІТА В УКРАЇНІ

Проект

Положення про післядипломну освіту в Україні (витяг)

1. Загальні положення

1.1. Післядипломна освіта є складовою частиною національної системи освіти, яка функціонує у відповідності до Конституції України, Законів України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, даного положення та інших нормативно-правових актів у галузі освіти України.

1.2. **Післядипломна освіта** – спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої спеціальності та професії на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду.

1.3. Післядипломна освіта сприяє задоволенню інтересів громадян у постійному підвищенні професійного рівня, запобігає втратам продуктивних сил засобами оновлення і корекції професійної підготовленості фахівців до змінюваних умов духовно-інтелектуального та матеріального виробництва, кон'юнктури ринку праці, виступає одним із засобів їх соціального захисту та забезпечує потреби суспільства і держави у висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівцях.

1.4. Післядипломна освіта здійснюється окремими закладами післядипломної освіти або структурними підрозділами вищих навчальних закладів ... на підставі укладених договорів ... та, у випадках, передбачених чинним законодавством, за державним замовленням.

1.5. **Зміст післядипломної освіти** визначається вимогами суспільства до кадрового забезпечення галузей господарства з урахуванням перспективи їх розвитку, сучасними вимогами до засобів, форм і методів професійної діяльності на основі освітньо-професійних та професійних програм відповідного освітнього напрямку. (...)

2. Основні завдання післядипломної освіти та її складові

2.1. **Метою післядипломної освіти** є задоволення індивідуальних потреб громадян в особистому та професійному зростанні, а також забезпечення потреб держави в кваліфікованих кадрах високого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно і відповідально виконувати посадові функції, впроваджувати у виробництво нові технології, сприяти подальшому соціально-економічному розвитку суспільства.

2.2. Система післядипломної освіти складається із закладів післядипломної освіти, структурних підрозділів вищих навчальних закладів, наукових, науково-методичних, методичних установ і органів управління.

2.3. Структура післядипломної освіти включає:

- перепідготовку кадрів;
- спеціалізацію;
- розширення профілю (підвищення кваліфікації);
- стажування;
- клінічну ординатуру.

2.3.1. **Перепідготовка кадрів** – це отримання іншої спеціальності та професії на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду, а також одночасне навчання у вищих навчальних закладах за двома спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів в одному або різних навчальних закладах. (...)

2.3.2. **Спеціалізація** – це набуття особою здатностей виконувати окремі завдання та обов'язки, які мають особливості, в межах спеціальності з урахуванням нових напрямів розвитку науки, нової техніки та технології відповідно до засобів, продуктів діяльності та умов виконання певних професійних функцій. (...)

2.3.3. **Розширення профілю** (підвищення кваліфікації) – це набуття особою здатностей виконувати додаткові завдання та обов'язки в межах спеціальності, систематичне оновлення та поглиблення професійних знань, умінь та навичок за спеціальністю, професією, підвищення інтелектуального і культурного рівня. Довгострокове підвищення кваліфікації (термін визначається галуззю, замовником, у межах від 72 до 432 навчальних годин) – проводиться не рідше одного разу на п'ять років за професійним спрямуванням виробничої діяльності і є обов'язковим для всіх працюючих фахівців. ... Короткострокове підвищення кваліфікації (до 72 навчальних годин) – проводиться в закладах післядипломної освіти, безпосередньо на виробництві, тематичних семінарах, виїзних заняттях за цільовим професійним напрямком по поглибленню знань та навичок в окремих розділах виробничої діяльності, питань економіки, законодавства, нової техніки, технології, ділового мовлення тощо. **Курсове підвищення кваліфікації** (тривалість визначається окремими навчальними планами) – проводиться в закладах післядипломної освіти ... для задоволення різноманітних потреб особи. (...)

2.3.4. **Стажування** – це набуття особою досвіду виконання завдань та обов'язків певної спеціальності, засвоєння кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду, набуття практичних умінь і навичок щодо виконання обов'язків на займаній посаді або на посаді більш високого рівня. Стажування відбувається на підприємствах, в організаціях, наукових установах, закладах освіти як в Україні, так і за кордоном. Здійснюється за індивідуальним

планом (від 1 до 10 місяців), який затверджується керівником установи чи підрозділу, який направляє на стажування. Стажування може бути також і одним із розділів навчального плану перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів. (...)

3. Заклади післядипломної освіти та засади їх діяльності

3.1. **Зкладами післядипломної освіти** є спеціалізовані навчальні заклади освіти, а також підрозділи вищих навчальних закладів, організацій, підприємств, які здійснюють перепідготовку, спеціалізацію, підвищення кваліфікації, стажування...

3.2. До **мережі закладів післядипломної освіти** належать:

- академії, інститути, коледжі, центри, школи, курси та інші заклади вдосконалення, підвищення кваліфікації, перепідготовки кадрів відповідної галузі та сфери;
- підрозділи вищих навчальних закладів (інститути, філіали, факультети, відділення, навчально-консультаційні пункти та ін.);
- професійно-технічні навчальні заклади, навчально-курсівні комбінати, які здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку робітничих кадрів...

3.3. Заклади післядипломної освіти створюються для ... працівників установ, організацій, підприємств інших галузей та сфер – відповідними галузевими міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, організаціями та установами.

Заклади післядипломної освіти можуть також створюватися юридичними та фізичними особами на приватній власності в установленому порядку...

3.4. Заклади післядипломної освіти незалежно від їх статусу, підпорядкування і форми власності повинні забезпечувати якість освіти відповідно до вимог державних стандартів освіти. (...)

3.9. **Основними напрямками діяльності** закладів післядипломної освіти є:

- перепідготовка, спеціалізація, підвищення кваліфікації, стажування...;
- участь в атестації та сертифікації працівників галузі, сфери;
- науково-методичне забезпечення системи післядипломної освіти фахівців галузі;
- науково-дослідна робота з проблем розвитку галузі та післядипломної освіти;
- підготовка та атестація наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;
- створення та обслуговування сучасних інформаційних систем;
- видання наукової, науково-методичної, навчальної літератури;
- культурно-освітня та просвітницька діяльність;

- фінансово-господарська та виробничо-комерційна діяльність;
- здійснення міжнародних зв'язків.

3.10. Головними завданнями закладів післядипломної освіти є:

- запровадження гнучкої системи безперервної освіти громадян, яка має на меті їх адаптацію до професійної діяльності в умовах швидкої зміни соціально-економічних відносин;
- розробка та впровадження різноманітних форм навчання, теоретичне, навчально-методичне, організаційне та інформаційне його забезпечення;
- забезпечення спільно із замовниками оптимальної періодичності та термінів навчання з урахуванням встановленого порядку атестації фахівців;
- розробка, підтримка, апробація та впровадження інноваційних технологій...;
- участь спільно з органами управління у проведенні соціологічного моніторингу та статистичного аналізу, що мають на меті визначення перспектив і напрямків розвитку галузі, способів управління нею та потреб у відповідному підвищенні кваліфікації чи перепідготовці фахівців;
- здійснення фундаментальних, пошукових та прикладних наукових досліджень з проблем розвитку певної галузі та післядипломної освіти, участь у виконанні державних, галузевих та регіональних цільових наукових програм;
- підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в першу чергу для системи післядипломної освіти;
- підготовка підручників, посібників, науково-методичних розробок, збірників наукових праць, монографій, періодичних видань тощо;
- поширення серед громадськості знань, пов'язаних із функціонуванням відповідної галузі;
- надання платних освітніх, експертних, видавничих, інформаційних та інших ... послуг...;
- зміцнення ... навчально-матеріальної бази, обладнання її передовим устаткуванням, поліграфічною, обчислювальною технікою, забезпечення слухачів необхідними житлово-побутовими умовами;
- розробка та реалізація міжнародних програм і проектів у галузі післядипломної освіти...

3.11. Заклад післядипломної освіти має право на:

- самостійне планування роботи, вирішення питань науково-методичної, видавничої, фінансово-господарської, виробничо-комерційної діяльності, передбачених Статутом чи Положенням;
- визначення форм, методів і змісту перепідготовки та післядипломної підготовки кадрів, спеціалізації, підвищення кваліфікації, стажування...;
- прийняття на роботу працівників...;

➤ визначення в установленому порядку організаційної структури управління закладу, рівня автономності його підрозділів...

3.12. Заклад післядипломної освіти зобов'язаний:

➤ діяти на підставі чинного законодавства та власного Статуту чи Положення;

➤ дотримуватись умов ліцензування та вимог Міністерства освіти і науки України щодо здійснення освітньої діяльності відповідно до державних освітніх стандартів;

➤ виконувати накази та розпорядження галузевих органів управління, у підпорядкуванні яких вони знаходяться;

➤ забезпечувати необхідну якість надання освітніх послуг;

➤ підтримувати безпечні та нешкідливі умови освітньої діяльності учасників навчально-виховного процесу.

3.13. Очолює заклад післядипломної освіти його керівник (ректор, директор, декан, начальник тощо).

Керівники призначаються на посаду засновником (органом, у підпорядкуванні якого знаходиться заклад освіти) або засновниками (юридичними та фізичними особами), відповідно до чинного законодавства України.

Керівник:

➤ несе повну відповідальність за діяльність закладу;

➤ діє відповідно до чинного законодавства від імені закладу і представляє його у всіх органах, установах, підприємствах і організаціях;

➤ розпоряджається майном навчального закладу за згодою власника, укладає угоди, видає доручення, відкриває в банках рахунки;

➤ видає накази та дає вказівки, обов'язкові для працівників, яких вони стосуються;

➤ приймає та звільняє з роботи працівників відповідно до чинного законодавства, в тому числі на підставі конкурсного відбору, контрактів, трудових угод, а своїх заступників та головного бухгалтера – за погодженням із засновником (органом, у підпорядкуванні якого знаходиться заклад освіти) або засновниками (юридичними та фізичними особами). (...)

3.16. Для розгляду та вирішення основних питань діяльності закладу післядипломної освіти створюються робочі органи (ректорат, деканат, дирекція, приймальна комісія) і дорадчі органи (вчена, педагогічна, наглядова, науково-методична ради тощо), які діють на підставі Статуту або Положення про заклад, положень про зазначені органи, Положення про державний вищий заклад освіти (для закладів, що засновані на державній і комунальній формі власності). До **повноважень** цих органів належать:

➤ прийняття рішень з усіх питань планування і організації навчальної, наукової та методичної роботи закладу;

- заслуховування звітів про наукову, методичну та навчальну роботу закладів освіти, їх підрозділів, окремих виконавців;
- визначення спільно із замовниками змісту, форм і термінів спеціалізації..., стажування, підвищення кваліфікації, перепідготовки працівників відповідної галузі;
- розгляд питань про заміщення посад наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників закладу, прийняття рішення про проведення конкурсу на заміщення посад, організація і проведення конкурсу;
- прийняття рішення про направлення до аспірантури, докторантури, а також про надання творчих відпусток співробітникам закладу;
- вирішення в установленому порядку питання про присудження наукових ступенів та присвоєння (вчених і педагогічних) звань науковим, науково-педагогічним та педагогічним працівникам закладу;
- визначення на підставі експертних оцінок (рецензій) доцільності видання програм, методичних посібників, підручників тощо та надання у встановленому порядку рекомендацій до їх друку. (...)

3.18. До складу закладу входять підрозділи, що мають статус структурних одиниць і діють на підставі положень про них, затверджених у встановленому порядку. (...)

Структурними підрозділами закладу, що здійснюють навчальну, методичну, наукову роботу, є кафедри, методичні кабінети, відділи, науково-дослідні лабораторії тощо.

Основними видами діяльності **кафедри** є навчальна, методична, науково-дослідна робота з однієї або кількох споріднених спеціальностей, спеціалізацій чи навчальних дисциплін, виконання науково-методичних проєктів та наукових досліджень, на результатах яких, як правило, базується навчальна діяльність, спрямована на забезпечення безперервної освіти працівників відповідної галузі. Навчальне навантаження викладачів кафедр, які ведуть освітню діяльність з підвищення кваліфікації, може плануватися на 25 відсотків нижчим, ніж у вищих навчальних закладах освіти, які готують фахівців відповідного профілю.

Методичний кабінет, відділ, лабораторія є центром, що здійснює науково-методичне та навчально-практичне забезпечення розвитку, підтримки та поширення сучасних технологій у залежності від галузевої специфіки.

Науково-дослідні лабораторії створюються для проведення експериментальної роботи з певних проблем за профілем закладу.

3.19. Заклади післядипломної освіти у встановленому порядку можуть створювати навчально-науково-виробничі комплекси, інститути, об'єднання, центри видавництва, філії, базові (експериментальні) заклади освіти, навчально-консультаційні пункти тощо, входити до складу навчально-науково-виробничих комплексів. (...)

4. Навчально-виховний процес у закладах післядипломної освіти та його учасники

4.1. Організація навчально-виховного процесу в закладах післядипломної освіти здійснюється у відповідності до Законів України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, „Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності”, „Про професійно-технічну освіту”, Положень про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), державний вищий заклад освіти, організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах, навчальний та навчально-науково-виробничий комплекси, організації екстернату у вищих навчальних закладах України, державних стандартів освіти, інших актів чинного законодавства України з питань освіти, а також у відповідності до міжнародних вимог стосовно окремих напрямів професійної діяльності.

4.2. Основними **документами**, що регламентують зміст і організацію навчального процесу в закладах післядипломної освіти, є освітньо-професійні (професійні) програми, навчальні програми дисциплін, навчальні (навчально-тематичні) плани, освітньо-кваліфікаційні характеристики, кваліфікаційні характеристики випускника та інші нормативні документи органів державного управління освітою.

4.3. Навчальні (навчально-тематичні) плани та програми розробляються закладами післядипломної освіти з урахуванням рекомендацій Міністерства освіти і науки України. (...)

4.4. Зміст післядипломної освіти формується з урахуванням галузевої та рівневої специфіки за такими **напрямами**:

➤ **соціально-економічним** (філософія, культурологія, українознавство, етика, екологія, право, економіка, менеджмент, інформаційні технології, іноземна мова тощо);

➤ **психолого-педагогічним** (загальна, дитяча, вікова, педагогічна, практична, соціальна, інженерна психологія, психологія управління, загальна педагогіка, дефектологія, дидактика тощо);

➤ **науково-теоретичним** (актуальні проблеми розвитку науки, культури, освіти та виробництва);

➤ **методичним** (за фахом та посадовими категоріями);

➤ **управлінським** (за галуззю та посадовими категоріями).

4.5. Основними **формами організації навчального процесу** в закладах післядипломної освіти є: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, самостійна робота, практична підготовка і контрольні заходи.

У навчальному процесі використовуються такі основні види навчальних занять: лекції, практичні, лабораторні, семінарські та виїзні заняття, ді-

лові, оргдіяльнісні, імітаційні ігри, аналіз конкретних ... ситуацій, консультації тощо.

Для всіх видів аудиторних занять встановлюється, як правило, академічна година тривалістю 45 хвилин.

4.6. Зкладами післядипломної освіти застосовуються денна (очна), вечірня, заочна, дистанційна та екстернатна форми навчання. Форми навчання можуть бути поєднані. (...)

4.8. **Терміни, періодичність навчання** в системі післядипломної освіти встановлюються закладами згідно з відповідними нормативними документами та державними стандартами освіти за погодженням із замовником у залежності від форм навчання, а також порядку і періодичності атестації фахівців.

Обсяг навчального часу, необхідного для перепідготовки фахівців з вищою освітою визначається на підставі державного стандарту за відповідною спеціальністю з урахуванням раніше здобутого рівня та напряму освіти. (...)

Навчання за формою **екстернату** здійснюється за індивідуальним навчальним планом, складеним на основі навчального плану відповідної спеціальності і затвердженим у встановленому порядку. (...)

4.9. **Поточний та підсумковий контроль** результатів навчального процесу здійснюється у формах, передбачених навчальними планами (заліки, іспити, захист індивідуальних, творчих, курсових, випускних, дипломних, магістерських, кваліфікаційних робіт, проектів тощо).

Перепідготовка передбачає складання державних кваліфікаційних іспитів та захист дипломних проектів (робіт) (у відповідності до форми державної атестації, затвердженої в освітньо-професійній програмі по даній спеціальності), які приймаються відповідними державними екзаменаційними комісіями, що створюються у встановленому для вищих навчальних закладів порядку згідно з Положенням про організацію навчального процесу. (...)

4.10. Після успішного закінчення повного курсу навчання за відповідними навчальними планами і програмами випускники отримують такі **документи**:

- після перепідготовки – **дипломи молодшого спеціаліста чи спеціаліста** з присвоєнням кваліфікації або диплом кваліфікованого робітника встановленого зразка;
- після спеціалізації (як форми підвищення кваліфікації) – **диплом про перепідготовку** без присвоєння кваліфікації із зазначенням у додатку до диплому отриманої спеціалізації в межах спеціальності та професії за дипломом;

- після довгострокового підвищення кваліфікації – **свідоцтво** про підвищення кваліфікації встановленого зразка;
- після короткострокового чи курсового підвищення кваліфікації – **посвідчення або довідку**, що затверджуються за місцем навчання;
- після стажування – **довідку**, затверджену за місцем проведення стажування...

4.12. **Учасниками навчально-виховного процесу** закладів післядипломної освіти є:

- слухачі, учні, курсанти, стажисти...;
- керівні, педагогічні, науково-педагогічні ... працівники...

4.13. Навчально-виховний процес забезпечується штатними **педагогічними та науково-педагогічними працівниками** із залученням, у тому числі за контрактом, провідних вчених, науковців, висококваліфікованих спеціалістів, керівників на умовах сумісництва або погодинної оплати.

Норми часу для розрахунку і обліку навчальної роботи викладачів закладів післядипломної освіти незалежно від їх форми власності і підпорядкування встановлюються на рівні норм для викладачів вищих навчальних закладів, затверджених Міністерством освіти і науки України.

4.14. **Прийом слухачів ...** до закладів післядипломної освіти здійснюється за державними контрактами (замовленнями) та на договірних засадах за направленнями підприємств, установ, організацій, державної служби зайнятості, соціальних служб молоді, а також за угодами з фізичними та юридичними особами. У договорах визначаються взаємні зобов'язання сторін щодо організації навчального процесу, умов навчання, фінансових розрахунків та проживання слухачів тощо.

Правила прийому розробляються навчальним закладом чи підрозділом післядипломної освіти у відповідності до Умов прийому до закладів післядипломної освіти, затверджених Міністерством освіти і науки України.

Слухачі, учні тощо зараховуються на навчання наказом керівника закладу освіти.

4.15. Навчальним закладом чи підрозділом післядипломної освіти, які здійснюють перепідготовку, можуть визначатися в Правилах прийому **особливі умови випробувань** (співбесіди, тести тощо) для осіб, які досягли високих успіхів у навчанні, а також для визначення нахилу та здібностей, необхідних для оволодіння обраною спеціальністю.

4.16. Права та обов'язки слухачів, учнів тощо закладу післядипломної освіти визначаються чинним законодавством України, Статутом чи Положенням та правилами внутрішнього розпорядку цього навчального закладу.

4.17. **Слухачі ... закладу післядипломної освіти мають право:**

- користуватися на факультетах, кафедрах та в інших структурних підрозділах навчального закладу нормативною, інструктивною, навчаль-

ною та методичною документацією з питань професійної діяльності, а також бібліотекою, інформаційним фондом, послугами інших підрозділів у порядку, визначеному Статутом чи Положенням цього закладу;

➤ брати участь в анкетуванні, соціологічних дослідженнях, подавати рекомендації щодо удосконалення змісту навчання, обмінюватися досвідом роботи за своїм фахом;

➤ оскаржити накази та розпорядження адміністрації навчального закладу в порядку, встановленому чинним законодавством України. Слухачі, учні закладів післядипломної освіти на період перепідготовки користуються пільгами та гарантіями, передбаченими чинним законодавством для студентів вищих та професійно-технічних навчальних закладів відповідної форми навчання, в тому числі і особам, віднесеним до I-II категорій, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

4.18. Враховуючи особливості навчального процесу, за студентами, слухачами та учнями системи післядипломної освіти на весь час навчання з відривом від виробництва зберігається середній заробіток та посада за основним місцем роботи. Відшкодування витрат на відрядження слухачів та учнів з іншої місцевості проводиться за основним місцем роботи згідно з чинним законодавством. На час навчання слухачі та учні забезпечуються гуртожитком або іншим житлом за рахунок направляючої сторони. (...)

4.22. **Права та обов'язки** педагогічних, наукових та інших працівників закладів післядипломної освіти визначаються Законами України „Про вищу освіту”, „Про освіту”, „Про наукову і науково-технічну діяльність”, чинним законодавством, посадовими інструкціями та умовами трудового договору, контракту.

5. Наукова та науково-методична діяльність закладів післядипломної освіти

5.1. Заклади післядипломної освіти проводять наукову діяльність, яка включає в себе виконання науково-дослідних робіт учасниками навчально-виховного процесу та підготовку науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації на умовах, що передбачені для вищої школи.

5.2. Для проведення науково-дослідної та методичної роботи закладами післядипломної освіти можуть створюватися наукові, науково-виробничі підрозділи, об'єднання, асоціації, технологічні парки, центри нових інформаційних технологій і таке інше, які мають статус структурних підрозділів або окремих формувань.

5.3. **Тематика наукових досліджень** закладів післядипломної освіти визначається їх вченими, педагогічними та науково-методичними радами самостійно, на підставі замовлень органів державного управління, а також угод з окремими юридичними та фізичними особами. (...)

5.5. Заклади післядипломної освіти ведуть **навчально-методичну роботу**, метою якої є створення навчальних планів та програм, посібників, підручників, методичних рекомендацій, контрольних завдань, тестів тощо для системи післядипломної освіти, державних органів управління, підприємств, установ, організацій, об'єднань, а також для самоосвіти громадян.

Заклади проводять науково-методичні та науково-практичні конференції, семінари, наради тощо.

5.6. Працівники закладів післядипломної освіти можуть залучатися до експертизи інноваційних технологій закладів освіти різних рівнів, типів та форм власності. (...)

7. Міжнародна діяльність закладів післядипломної освіти

7.1. Заклади післядипломної освіти мають право встановлювати прямі зв'язки з партнерами за рубежем, міжнародними організаціями, укладати договори про співробітництво, здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до науково-технічних завдань, видів освітньої діяльності, зазначених у Статуті чи Положенні, та чинного законодавства України. (...)

*Затверджено рішенням колегії
Міністерства освіти і науки України
від 11.04.2002 р., протокол № 3/5-4*

Концепція розвитку післядипломної освіти в Україні

Вступ

Концепція післядипломної освіти (далі – Концепція) визначає цілі та завдання у справі розвитку професіоналізму кадрового потенціалу, вдосконалення функціонування загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців для професійної діяльності у різних галузях економіки, державного управління, місцевого самоврядування і таке інше.

Концепція ґрунтується на положеннях Конституції України, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Законах України „Про освіту”, „Про професійно-технічну освіту”, „Про наукову і науково-технічну діяльність”, „Про вищу освіту”, Указах Президента України від 23 лютого 2000 року № 276 „Про першочергові заходи щодо реалізації „Послання Президента України до Верховної Ради України” „Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки”, Положенні про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), державних стандартах освіти, нормативно-правових актах чинного законо-

давства України з питань освіти і науки, а також враховує міжнародний досвід управлінського та інформаційно-технологічного забезпечення окремих напрямів професійної діяльності.

Основними передумовами розробки Концепції є сучасні процеси становлення демократичної, правової, соціальної держави, розвиток засад громадянського суспільства, інтеграція України в Європейське співтовариство, проведення освітньої реформи, зокрема реформування післядипломної освіти, спрямованої на її вдосконалення.

Сутність післядипломної освіти визначено Законом України „Про вищу освіту” (ст.10): „**Післядипломна освіта** – спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду”.

Багатоаспектність функцій і завдань післядипломної освіти, що реалізуються відповідними навчальними закладами, актуалізують необхідність визначення концептуальних основ неперервного професійного зростання громадян, постійного оновлення напрямів, змісту і форм навчання відповідно до потреб економічного та соціального розвитку України, становлення демократичного суспільства.

Сучасні потреби державотворення, тенденції економічного розвитку суспільства обумовлюють необхідність вирішення низки **проблем**, серед яких:

- визначення професійного післядипломного навчання як обов’язкової невід’ємної складової частини професійної діяльності громадян та забезпечення гарантованих державою умов для такого навчання;
- розробка необхідної нормативно-правової бази, що сприятиме функціонуванню і подальшому розвитку системи післядипломної освіти;
- формування змісту професійного навчання та організація навчального процесу відповідно до потреб економічного і соціального розвитку держави на основі впровадження результатів сучасних наукових досліджень, широкого використання вітчизняного та зарубіжного досвіду в сфері професійної підготовки та навчання дорослих;
- упорядкування та оптимізація мережі навчальних закладів післядипломної освіти шляхом поєднання галузевого принципу організації післядипломної освіти з широкою міжгалузевою і регіональною кооперацією та врахування соціально-економічного розвитку України;
- розширення професійного профілю при отриманні другої вищої освіти та підвищенні кваліфікації фахівців шляхом внесення відповідних пропозицій до існуючого Переліку спеціальностей та спеціалізацій з урахуванням потреб галузей народного господарства держави та регіонів;

➤ залучення професорсько-викладацьких та наукових кадрів вищої школи, академічної та галузевої науки, провідних фахівців до навчального процесу в системі післядипломної освіти;

➤ забезпечення єдності і дієвості управління та регулювання діяльності всіх елементів системи післядипломної освіти.

Система післядипломної освіти передбачає професійне навчання фахівців, які відзначатимуться:

- здатністю запроваджувати цінності демократичної, правової держави;
- професійними вміннями та навичками, що ґрунтуються на сучасних спеціальних знаннях, критичному мисленні, здатності застосовувати наукові надбання на практиці.

Основні цілі, завдання та принципи післядипломної освіти

Метою післядипломної освіти є задоволення індивідуальних потреб громадян в особистісному та професійному зростанні, а також забезпечення потреб держави в кваліфікованих кадрах високого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно і відповідально виконувати посадові функції, впроваджувати у виробництво новітні технології, сприяти подальшому соціально-економічному розвитку суспільства.

Серед **завдань системи післядипломної освіти**, що мають бути вирішеними, основними є:

➤ приведення обсягів та змісту перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у відповідність із поточними та перспективними потребами держави;

➤ формування змісту навчання, виходячи з його цільового спрямування, посадових обов'язків фахівців, попередньо здобутої ними освіти, досвіду діяльності, індивідуальних інтересів і потреб громадян;

➤ застосування сучасних навчальних технологій, що передбачають диференціацію, індивідуалізацію, запровадження дистанційної, очно-заочної та екстернатної форм навчання;

➤ розробка та постійне вдосконалення змісту післядипломної освіти;

➤ забезпечення органічної єдності з системою підготовки фахівців шляхом урахування потреб ринку праці;

➤ оптимізація мережі навчальних закладів системи післядипломної освіти на засадах поточного та стратегічного планування потреб у професійному навчанні фахівців.

Завдання мають вирішуватись на основі вдосконаленої нормативно-правової бази загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців.

Основними принципами організації післядипломної освіти є:

- гуманізація, демократизація, науковість, єдність, комплексність, диференціація, інтеграція, неперервність та наскрізність;
- органічна єдність із системою підготовки фахівців, зв'язок з процесом ринкових перетворень, різних форм власності і господарювання, реструктуризацією економіки;
- орієнтація на актуальні та перспективні сфери трудової діяльності згідно з попитом на ринку праці;
- відповідність державним вимогам та освітнім стандартам;
- впровадження модульної системи навчання з урахуванням індивідуального підходу до кожної особи та за потребою.

Післядипломну освіту слід розглядати не тільки як систему підвищення кваліфікації та перепідготовки дипломованих спеціалістів, а і як форму освіти дорослих, виходячи з їх індивідуальних потреб у здобутті певних знань, виробленні навичок і умінь, особистісному і професійному зростанні.

У той же час післядипломна освіта як система навчання дорослих зможе бути ефективною лише за умов, коли вона буде спиратися на найголовніший принцип – оперативно і максимально повно забезпечувати потреби як суспільства, так і окремих громадян.

Зміст післядипломної освіти

Зміст післядипломної освіти визначається на основі вимог суспільства до кадрового забезпечення галузей господарства, до засобів, форм і методів професійної діяльності на основі освітньо-професійних програм відповідного напрямку та включає широкий спектр фахової, соціальної, економічної, правової, організаторської підготовки фахівців тощо. Навчання забезпечує поєднання фундаментальності науково-теоретичного матеріалу з практичною спрямованістю у вирішенні конкретних завдань розвитку відповідних галузей.

В основу підвищення кваліфікації, перепідготовки фахівців та інших форм післядипломної освіти закладаються прогресивні технології, які стимулюють зацікавлене ставлення слухачів до теоретичних знань та передового досвіду, відбивають у формах і методах навчання цілісний і загальний зміст професійної діяльності, сприяють засвоєнню ефективних способів вирішення фахових проблем.

Зміст післядипломної освіти формується з урахуванням галузевої та рівневої специфіки за такими напрямками:

- соціально-економічний (філософія, соціологія, культурологія, українознавство, етика, екологія, право, економіка, менеджмент, інформаційні технології, іноземна мова тощо);

- психолого-педагогічний (загальна, вікова, соціальна, професійна психологія, педагогіка, акмеологія тощо);
- науково-теоретичний (актуальні проблеми розвитку науки, культури, освіти та виробництва);
- практично-прикладний (здобуття певних знань, умінь та вироблення навичок, особистісне та професійне зростання);
- методичний (за фахом та посадовими категоріями);
- управлінський (за галуззю та посадовими категоріями).

Перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється післядипломна освіта, встановлюється згідно з переліком напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями.

Зміст післядипломної освіти регламентується державними стандартами, навчальними планами, програмами та іншими нормативними документами органів державного управління освітою.

Зміст післядипломної освіти, яка завершується державною атестацією та присвоєнням кваліфікації відповідного рівня, визначається стандартами підготовки фахівців того ж освітньо-кваліфікаційного рівня.

Навчальні плани та програми розробляються закладами післядипломної освіти з урахуванням рекомендацій Міністерства освіти і науки України і затверджуються в установленому порядку.

Виходячи з підвищеної категорії складності роботи, **навчальне навантаження викладачів системи післядипломної освіти** може бути зменшено відповідно до контингенту слухачів. Обсяги навчального навантаження повинні регулюватися спеціальним положенням.

Терміни, періодичність навчання, обсяги навчального часу в системі післядипломної освіти встановлюються закладами післядипломної освіти згідно з відповідними нормативними документами та державними стандартами освіти за погодженням із замовником, відповідно до обраних форм і видів навчання, а також порядку і періодичності атестації фахівців відповідної галузі.

Навчальний процес у закладах післядипломної освіти повинен будуватися на прогресивних професійних та педагогічних технологіях, досягненнях науки і практики.

У післядипломній освіті застосовуються **денна, заочна, вечірня, дистанційна форми навчання**, поєднання цих форм. Особливою формою навчання осіб, які мають відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень, є **екстернат**.

Підвищення науково-професійного рівня з метою опанування вітчизняними і світовими досягненнями в певній галузі знань, реалізації завдань наукової діяльності забезпечується через навчання в аспірантурі, докторантурі та інших прирівнених до них форм підготовки наукових кадрів, а також через стажування в наукових та науково-виробничих центрах.

Перепідготовка, спеціалізація, підвищення кваліфікації, стажування, інші форми фахового зростання, а також навчання в аспірантурі та докторантурі іноземних громадян здійснюється на підставі міжнародних угод та інших нормативно-правових актів в установленому порядку.

Організаційні форми і структура управління післядипломної освіти

Гнучкість, динамічність і варіативність післядипломної освіти забезпечується завдяки функціонуванню різноманітних **організаційних форм**, що включають: перепідготовку, підвищення кваліфікації, спеціалізацію, стажування, навчання в аспірантурі та докторантурі, а також прирівнені до них галузеві форми (ад'юнктура, клінічна ординатура тощо). Згідно із Законом України „Про вищу освіту”:

Перепідготовка – це отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду.

Спеціалізація – це набуття особою здатності виконувати окремі завдання та обов'язки, які мають особливості в межах спеціальності.

Розширення профілю (підвищення кваліфікації) – це набуття особою здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки в межах спеціальності.

Стажування – набуття особою досвіду виконання завдань та обов'язків певної спеціальності.

Характерною ознакою післядипломної освіти є органічне поєднання стаціонарних форм роботи (курсний період) з самостійною роботою фахівців, яка забезпечується відповідними методичними службами в міжкурсовий період.

Після завершення навчання за відповідною формою післядипломної освіти слухачі отримують **документи встановленого зразка**, визначеного законом України „Про вищу освіту” та іншими законодавчими актами.

Післядипломну освіту забезпечують вищі навчальні заклади післядипломної освіти, структурні підрозділи вищих навчальних закладів відповідного рівня акредитації, центри, спеціалізовані курси, які функціонують на базі галузевих міністерств, відомств та окремих підприємств, наукові, науково-методичні, методичні установи, професійно-технічні навчальні за-

клади освіти, які здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку робітничих кадрів; відповідні підрозділи в організаціях та на підприємствах.

Рівень освітньої діяльності закладу післядипломної освіти, що здійснює освітні послуги щодо надання вищої освіти, визначається на основі державної акредитації.

Освітня діяльність у системі післядипломної освіти може здійснюватися закладами різних форм власності, які можуть створюватися юридичними та фізичними особами в установленому порядку відповідно до соціально-економічних, національних і культурно-освітніх потреб.

Система управління післядипломною освітою будується відповідно до законів України „Про освіту”, „Про вищу освіту” та поєднує централізовані та децентралізовані форми керівництва фаховим зростанням спеціалістів на рівні регіонів, областей та районів, відповідно до потреб галузей.

Координуючим центром післядипломної освіти є Міністерство освіти і науки України, яке співпрацює у цьому напрямі з усіма галузевими міністерствами та відомствами, Академією наук України та галузевими академіями, що мають у своєму підпорядкуванні відповідні навчальні заклади та підрозділи, а також з мережею недержавних закладів післядипломної освіти.

Заклади післядипломної освіти незалежно від їх статусу, підпорядкування і форм власності повинні забезпечувати якість освіти відповідно до вимог державних стандартів освіти. Відповідність освітніх послуг державним стандартам освіти визначається Міністерством освіти і науки України разом із засновником шляхом ліцензування, атестації, акредитації та інспектування.

Заклади післядипломної освіти у встановленому порядку можуть створювати **навчально-науково-виробничі комплекси, об'єднання, центри, видавництва, філії, базові (експериментальні) заклади освіти, навчально-консультаційні пункти** тощо, входити до складу навчально-науково-виробничих комплексів.

Організаційні заходи щодо забезпечення розвитку післядипломної освіти

Реалізація визначених концептуальних положень вимагає створення належних **правових, соціально-економічних, матеріально-технічних та фінансових умов**, а саме:

- сформувати необхідну нормативно-правову базу;
- розробити науково обґрунтовану методiku визначення загальнодержавних та регіональних потреб кадрового забезпечення;

➤ упорядкувати та оптимізувати мережу закладів післядипломної освіти, поєднавши галузевий принцип її організації з широкою міжгалузевою і регіональною кооперацією та з урахуванням соціально-економічного розвитку країни;

➤ сформувати новий механізм фінансування підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, передбачивши при необхідності внесення змін до чинного законодавства; слід передбачити прямий податок від прибутку чи відрахування від фонду заробітної плати у розмірі 1-2% на ці потреби підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, галузевими міністерствами, іншими органами виконавчої влади та державними адміністраціями, сформувати у вищих навчальних та закладах післядипломної освіти окремі фонди, за рахунок яких буде здійснюватись підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу;

➤ визначити конкретні цільові функції підвищення кваліфікації і перепідготовки спеціалістів співвідносно до різних рівнів, ланок та структур системи неперервної освіти;

➤ створити рівні правові та економічні умови для закладів післядипломної освіти державної та приватної форми власності;

➤ запровадити гнучку і динамічну систему перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з нових напрямів розвитку науки, техніки і технології, ринкових методів господарювання та управління;

➤ оперативно вивчати ринок праці, здійснювати постійний пошук замовників, додаткових джерел фінансування; проводити роботу з центральними та місцевими органами державної виконавчої влади з питань участі у виконанні загальнодержавних, регіональних та місцевих програм, які потребують вирішення проблем кадрового забезпечення; здійснювати тісну взаємодію з державними службами зайнятості;

➤ сформувати освітні програми навчання у системі післядипломної освіти відповідно до стандартів підготовки фахівців певного освітньо-кваліфікаційного рівня та рівня вже здобутої освіти, а також стандарти підвищення кваліфікації фахівців за різними освітньо-кваліфікаційними рівнями, освітньо-професійними та професійними програмами, залежно від ступеня неперервного навчання, його стадій, категорії слухачів, характеру пізнавально-професійних потреб на основі прогнозування розвитку суспільства;

➤ упорядкувати перелік спеціальностей та спеціалізацій перепідготовки з урахуванням існуючого переліку підготовки фахівців, державного замовлення та потреб окремих галузей регіонів;

- провести аналіз сучасного стану навчально-матеріальної бази закладів післядипломної освіти та привести її у відповідність до нових вимог їх діяльності; об'єднати кадрові, наукові та матеріально-технічні можливості закладів післядипломної освіти з потенціалом профільних вищих навчальних закладів;
- здійснювати формування викладацького складу закладів післядипломної освіти на конкурсній основі зі встановленням рівня оплати викладачів за ринковими розцінками;
- стимулювати здійснення фундаментальних, пошукових та прикладних наукових досліджень з прогнозування та забезпечення розвитку окремих галузей, удосконалення системи післядипломної освіти та освіти дорослих упродовж всієї професійної діяльності;
- проводити культурно-освітню та просвітницьку діяльність серед громадськості;
- розробляти та реалізовувати програми і проекти в галузі післядипломної освіти із залученням науково-методичної, фінансової, технічної допомоги різноманітних громадських організацій, асоціацій, фондів, у т. ч. і міжнародних.

Післядипломна освіта повинна розглядатися як одна із пріоритетних у державі, оскільки вона безпосередньо пов'язана з перспективами економічного розвитку та соціальної стабільності суспільства. З метою її подальшого удосконалення доцільно створити при Кабінеті Міністрів України Міжвідомчу координаційну раду з питань післядипломної освіти представників міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, у підпорядкуванні яких є відповідні заклади.

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ МОЛОДІ

Конвенція 122 МОП

Конвенція про політику в галузі зайнятості (витяг)

Стаття 1. З метою стимулювання економічного зростання й розвитку, піднесення рівня життя, задоволення потреб у робочій силі та ліквідації безробіття і неповної зайнятості кожний Член Організації проголошує і здійснює як головну мету активну політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості.

Ця політика має на меті забезпечувати, щоб:

- 1) була робота для всіх, хто готовий стати до роботи і шукає роботу;
- 2) така робота була якомога продуктивнішою;
- 3) була свобода вибору зайнятості і найширші можливості для кожного трудівника здобути підготовку...

Ця політика враховує ... стадію і рівень економічного розвитку ... і вона здійснюється за допомогою методів, що відповідають національним умовам...

Стаття 2. За допомогою методів, котрі відповідають національним умовам..., кожний Член Організації:

- 1) визначає і періодично переглядає в межах ... економічної та соціальної політики заходи, яких треба вжити для досягнення цілей, зазначених у статті 1 (...)

Рекомендація 122 МОП

Рекомендація щодо політики в галузі зайнятості (витяг)

I. Мета політики в галузі зайнятості

З метою стимулювання економічного зростання й розвитку, піднесення рівня життя, задоволення потреб у робочій силі та ліквідації безробіття і неповної зайнятості кожний Член Організації повинен проголосити й здійснювати як головну мету активну політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості.

Ця політика має на меті забезпечувати, щоб:

- а) була робота для всіх, хто готовий стати до роботи і шукає роботу;
- б) така робота була якомога продуктивнішою;
- в) була свобода вибору зайнятості і найширші можливості для кожного трудівника здобути підготовку та використовувати свої навички і здібності для виконання роботи, до якої він придатний...

Ця політика має враховувати належним чином стадію і рівень економічного розвитку та взаємний зв'язок між цілями в галузі зайнятості й іншими економічними та соціальними цілями, і повинна здійснюватися за допомогою методів, що відповідають національним умовам та практиці.

II. Загальні засади політики в галузі зайнятості

Цілі політики зайнятості повинні бути ясно й публічно визначені, по змозі, у вигляді контрольних цифр у галузі економічного розвитку та зайнятості.

Політика в галузі зайнятості має ґрунтуватися на аналітичних дослідженнях наявних і майбутніх масштабів та розподілу робочої сили, зайнятості, безробіття і неповної зайнятості. (...)

Достатні ресурси має бути виділено для збору статистичних даних, підготовки аналітичних досліджень та поширення одержаних результатів.

Кожний Член Організації повинен визначити важливість накопичення засобів виробництва та розвитку повною мірою здібностей людей, наприклад за допомогою освіти, професійного орієнтування і професійного навчання, охорони здоров'я та забезпечення житлом, і повинен забезпечити й підтримувати відповідну рівновагу між витратами, здійснюваними для цих різних цілей. (...)

Кожний Член Організації повинен вживати потрібних заходів для того, щоб допомагати трудівникам, серед них молоді й іншим особам, котрі вперше вступають до складу робочої сили, знаходити підхожу і продуктивну роботу та пристосовуватись до мінливих потреб економіки. (...)

Політика в галузі зайнятості має координуватися із загальною економічною та соціальною політикою, охоплюючи економічне планування чи складання програм у країнах, де вони застосовуються як засіб здійснення політики, і повинні проводитися в межах цієї загальної політики.

III. Загальні й спеціальні заходи з питань політики в галузі зайнятості

Загальні міркування

Проблеми зайнятості, що виникають внаслідок коливань рівня економічної активності або структурних змін і особливо внаслідок недостатнього рівня активності, слід вирішувати за допомогою:

- 1) загальних заходів економічної політики;
- 2) спеціальних заходів, безпосередньо пов'язаних із зайнятістю окремих трудівників або категорій трудівників.

Вибір відповідних заходів і час проведення їх мають ґрунтуватися на ретельному вивченні причин безробіття з метою встановлення відмінності між окремими видами безробіття.

Загальні заходи: Довготермінові

Загальні економічні заходи мають сприяти безперервному зростанню економіки за розумної міри стабільності, що створює найкращі умови для успішного здійснення спеціальних заходів у галузі зайнятості.

Загальні заходи: Короткотермінові

Треба передбачати і вживати заходів короткотермінового плану щодо запобігання виникненню широкого безробіття чи неповної зайнятості, пов'язаної з недостатнім рівнем економічної активності, а також щодо нейтралізації інфляційного тиску, пов'язаного з відсутністю рівноваги на ринку зайнятості.

Спеціальні заходи

Треба передбачати і вживати заходів щодо усунення сезонних коливань зайнятості.

Треба передбачати і вживати заходів щодо запобігання виникненню та зростанню безробіття чи неповної зайнятості внаслідок структурних змін...

Заходи щодо пристосування до структурних змін повинні мати дві мети:

- 1) отримати найбільшу користь від економічного й технічного прогресу;
- 2) захистити від фінансового або іншого тягаря групи населення чи окремих осіб...

...Члени Організації повинні розробити і в достатній мірі фінансувати програми надання допомоги трудівникам у справі знаходження нової роботи та пристосування до неї.

Такі програми мають охоплювати:

- 1) організацію діяльності ефективних служб працевлаштування;
- 2) забезпечення чи сприяння забезпеченню можливостей для навчання і перенавчання, котрі дали б змогу трудівникам набути кваліфікації, потрібної для довгочасної зайнятості в професіях, що розвиваються...

Має надаватися пріоритет заходам, спрямованим на вирішення серйозної, а в деяких країнах – наростаючої проблеми безробіття серед молоді.

Пропозиції щодо методів застосування

1. Загальні та спеціальні заходи з питань політики в галузі зайнятості

Кожний Член Організації повинен:

а) постійно **проводити дослідження** з питань чисельності робочої сили та її розподілу, характеру й масштабів безробіття і неповної зайнятості та наявних у цьому плані тенденцій, охоплюючи по змозі **аналіз:**

➤ розподілу робочої сили за віком, статтю, професіями, кваліфікацією, районами та галузями; ймовірних майбутніх тенденцій у кожній з цих категорій; впливу демографічних факторів, особливо в країнах, що розвиваються...

➤ можливостей продуктивної зайнятості в даний час та в різний час у майбутньому в різних галузях економіки, районах і професіях, з урахуванням передбачуваних змін у попиті та продуктивності праці;

б) докласти енергійних зусиль з метою здобуття вірогідніших статистичних даних, потрібних для таких досліджень, особливо шляхом проведення переписів та вибіркового обстеження;

в) організувати й заохочувати збір та аналіз поточних показників економічної активності, а також вивчення тенденцій у розвитку нової техніки ... з тим, щоб ... відрізнити короточасні коливання від довгочасних структурних змін;

г) складати короткотермінові прогнози щодо зайнятості, неповної зайнятості і безробіття, ... щоб забезпечити основу для негайних дій, спрямованих на запобігання безробіттю або усунення безробіття чи нестачі робочої сили;

г) проводити й заохочувати дослідження щодо методів і наслідків проведення політики в галузі зайнятості в інших країнах.

Рекомендація 136 МОП

Рекомендація щодо спеціальних програм забезпечення зайнятості та підготовки молоді в цілях розвитку (витяг)

Характер спеціальних програм

Ця рекомендація застосовується до спеціальних програм, які мають за мету дати молоді можливість брати участь у діяльності, спрямованій на економічний та соціальний розвиток її країни, і здобути освіту, кваліфікацію та досвід, котрі полегшують її подальшу економічну діяльність протягом тривалого часу і допоможуть її залученню в життя суспільства.

Відповідно до мети цієї Рекомендації, **спеціальними програмами** можуть вважатися:

1) програми, які відповідають потребам у галузі зайнятості та навчання молоді...;

2) програми, котрі дають молоді ...кваліфікацію, потрібну суспільству в цілях розвитку, особливо в галузях економічній, соціальній, освіти або охорони здоров'я...

Загальні засади

Спеціальні програми повинні розроблятися в рамках національних планів розвитку ... і повинні ... пов'язуватися з планами й програмами в галузі людських ресурсів, спрямованими на здійснення цілковитої і продуктивної зайнятості, а також з регулярними програмами освіти й навчання молоді.

Спеціальні програми повинні мати тимчасовий характер і бути розраховані на задоволення поточних та невідкладних економічних і соціальних потреб. Вони не повинні ні дублювати, ні завдавати шкоди іншим заходам економічної політики чи здійсненню регулярних програм освіти і професійно-технічного навчання, ні розглядатися як можлива заміна для таких заходів і таких регулярних програм.

Спеціальні програми мають забезпечувати учасникам ... мінімальний рівень освіти.

Неодмінні елементи будь-якої спеціальної програми повинні містити захист людської гідності і розвиток особистості та почуття особистої і суспільної відповідальності. (...)

Мета і завдання кожної спеціальної програми, а також категорії учасників повинні чітко визначатися компетентним органом влади і повинні підлягати періодичному переглядові у світлі набутого досвіду.

Конвенція 142 МОП

Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів (витяг)

Стаття 1. Кожний Член Організації ухвалює та розвиває всебічні й скоординовані політику і програми професійної орієнтації та професійної підготовки, тісно пов'язані з зайнятістю, зокрема через державні служби зайнятості.

Ці політика і програми належним чином враховують:

- а) потреби, можливості та проблеми зайнятості як на регіональному, так і на національному рівні;
- б) стадію та рівень економічного, соціального і культурного розвитку;
- в) взаємозв'язок між розвитком людських ресурсів та іншими економічними, соціальними й культурними цілями.

Ці політика і програми здійснюються за допомогою методів, що відповідають національним умовам.

Ці політика і програми призначені для підвищення здатності окремої особи усвідомлювати та, індивідуально чи колективно, справляти вплив на

виробниче й соціальне середовище.

Ці політика й програми стимулюють і дають змогу всім особам, на основі рівності і без будь-якої дискримінації, розвивати й застосовувати свої здібності до праці у власних інтересах та відповідно до своїх прагнень, враховуючи потреби суспільства.

Стаття 2. З вищезазначеною метою кожний Член Організації розробляє і вдосконалює відкриті, гнучкі і такі, що доповнюють одна одну, системи загальної та професійно-технічної освіти, шкільної і професійної орієнтації та професійної підготовки, незалежно від того, здійснюється така діяльність у системі формальної освіти чи поза нею.

Стаття 3. Кожний Член Організації поступово розширює свої системи професійної орієнтації і системи постійної інформації щодо зайнятості, з метою забезпечення того, щоб всебічна інформація та якомога ширша орієнтація були доступні дітям, молодим людям і дорослим...

Така інформація та орієнтація охоплюють вибір професії, професійну підготовку і пов'язані з нею можливості освіти, становище й перспективи у галузі зайнятості, перспективи просування по роботі, умови праці, безпеку та гігієну праці, а також інші аспекти трудового життя в різних галузях економічної, соціальної і культурної діяльності та на всіх рівнях відповідальності.

Ця інформація та орієнтація доповнюються інформацією щодо загальних аспектів колективних угод і прав та обов'язків усіх зацікавлених сторін відповідно до трудового законодавства; ця інформація надається згідно з національним законодавством і практикою, враховуючи відповідні функції та завдання зацікавлених організацій трудівників і підприємців.

Стаття 4. Кожний Член Організації поступово розширює, пристосовує і гармонізує свої системи професійної підготовки з тим, щоб вони відповідали потребам молодих людей і дорослих у здобутті професійної підготовки протягом усього їхнього життя, у всіх секторах економіки, у всіх галузях економічної діяльності та на всіх рівнях кваліфікації і відповідальності.

Стаття 5. Політика та програми професійної орієнтації і професійної підготовки підготовлюються та здійснюються у співробітництві з організаціями підприємців і трудівників та ... з іншими зацікавленими органами.

**Рекомендація щодо професійної орієнтації
та професійної підготовки
у галузі розвитку людських ресурсів
(витяг)**

Загальні положення

(...) Відповідно до мети цієї Рекомендації окреслення термінів “орієнтація” та “підготовка” терміном **“професійна”** означає, що орієнтацію і підготовку спрямовано на визначення й розвиток здібностей людини до продуктивного і такого, що її задовольняє, трудового життя та, разом з різними формами освіти, на розвиток здатності окремої особи усвідомлювати і ... справляти вплив на умови праці й на соціальне середовище.

Політика та програми

Політика та програми професійної орієнтації і професійної підготовки повинні:

- враховувати потреби, можливості та проблеми зайнятості як на регіональному, так і на національному рівні;
- враховувати стадію і рівень економічного, соціального й культурного розвитку;
- забезпечувати взаємозв'язок між розвитком людських ресурсів та іншими економічними, соціальними й культурними цілями;
- здійснюватися за допомогою методів, що відповідають національним умовам;
- стимулювати і давати змогу всім особам ... розвивати й застосовувати свої здібності до праці у своїх власних інтересах і відповідно до своїх прагнень, враховуючи потреби суспільства;
- заохочувати підприємства брати на себе відповідальність за підготовку трудівників на виробництві. (...)

Політика та програми професійної орієнтації і професійної підготовки мають ставити за мету:

- забезпечення вступу на таку продуктивну роботу, в тому числі роботу за власний рахунок, яка відповідає індивідуальним здібностям і прагненням, і сприяння професійній мобільності;
- сприяння й розвиток творчості, динамізму та ініціативи з метою збереження або підвищення ефективності праці;
- захист трудівників від безробіття чи іншої втрати доходу або здатності заробляти внаслідок відсутності попиту на працівників їхньої кваліфікації, а також неповної зайнятості;

- захист трудівників від фізичного або розумового напруження на робочому місці;
- захист трудівників від небезпек на робочому місці шляхом високого рівня навчання правил техніки безпеки й гігієни праці як складової частини підготовки осіб будь-якої професії або фаху;
- надання допомоги трудівникам в їхньому прагненні до отримання задоволення від роботи, до особистих досягнень і самовиявлення та до поліпшення їхньої долі власними силами для поліпшення якості або зміни характеру свого внеску в економіку;
- забезпечення соціального, культурного й економічного прогресу та постійного пристосування до змін за участю всіх зацікавлених сторін у перегляді професійних вимог;
- забезпечення повної участі всіх груп суспільства у процесі розвитку і в розподілі пов'язаних із ним переваг. (...)

Держави повинні прагнути:

- до забезпечення всім трудівникам рівного доступу до професійної орієнтації та професійної підготовки;
- до забезпечення на постійній основі широкої і реалістичної професійної орієнтації для різних груп населення в усіх галузях економічної діяльності;
- до розроблення всебічних систем професійної підготовки, котрі охоплюють усі аспекти продуктивної праці в усіх галузях економічної діяльності;
- до полегшення переходу з одного виду професійної підготовки до іншого в межах різних професій і секторів економічної діяльності та між ними, а також різними рівнями відповідальності;
- до узгодження професійної підготовки для одного сектора економіки або галузі економічної діяльності з професійною підготовкою для інших секторів або галузей;
- до створення структури систематичної професійної підготовки в усіх галузях економічної діяльності та для всіх видів робіт і всіх рівнів кваліфікації та відповідальності;
- до надання всім трудівникам реальних можливостей для поновлення освіти на рівні, що враховує їхній професійний досвід;
- до встановлення тісного співробітництва й координації між професійною орієнтацією і професійною підготовкою, які проводяться позашкільною системою, з одного боку, та орієнтацією в галузі освіти і шкільною системою, з другого боку...

Політика і програми професійної орієнтації та професійної підготовки повинні:

- координуватися з політикою, основними програмами соціального та

економічного розвитку...;

- враховувати міжнародну економічну й технічну взаємодію та співробітництво;
- підлягати періодичному переглядові у зв'язку з поточним і плановим соціальним та економічним розвитком;
- розвивати діяльність, яка стимулює трудівників робити свій внесок у справу поліпшення міжнародних відносин;
- сприяти кращому розумінню технічних, наукових, економічних, соціальних і культурних питань;
- створювати й розвивати відповідну інфраструктуру для забезпечення належної підготовки, враховуючи найважливіші норми промислової гігієни й безпеки; (...)
- бути сумісні з правом на вільний вибір роду занять і на можливості справедливого просування по роботі, а також з правом на освіту;
- повністю використовувати всі наявні можливості та засоби інформації для досягнення щонайефективнішого зв'язку з різними зацікавленими групами населення.

Професійна орієнтація

Держави повинні поступово розширювати свої **системи професійної орієнтації та системи постійної інформації** щодо зайнятості з метою забезпечення того, щоб усебічна інформація і якнайширша орієнтація були доступні дітям, юнакам та дорослим...

Професійна інформація і орієнтація мають:

- охоплювати вибір професії, професійну підготовку та пов'язані з нею можливості освіти, становище й перспективи галузі зайнятості, перспективи просування по роботі, умови праці, безпеку та гігієну праці, а також інші аспекти трудового життя в різних галузях економічної, соціальної і культурної діяльності та на всіх рівнях відповідальності;
- доповнюватися інформацією щодо загальних аспектів колективних угод, прав та обов'язків усіх зацікавлених сторін відповідно до трудового законодавства. (...)

Основними цілями програми професійної орієнтації мають бути:

- надання дітям і юнакам ... основи для вибору виду освіти або професійної підготовки з урахуванням їхніх нахилів, здібностей та інтересів, а також можливостей зайнятості;
- сприяння особам, охопленим програмами освіти і професійної підготовки, в отриманні від цих програм максимальної користі та в підготовці їх або до здобування додаткової освіти чи професійної підготовки, або до вступу на роботу і до продовження освіти і підготовки ... протягом їхнього

трудового життя;

- сприяння особам, котрі стають до лав робочої сили і прагнуть перемінити свою трудову діяльність або є безробітними, у виборі професії та здобутті відповідної професійної освіти і підготовки;
- інформування трудівників щодо можливостей розширення рамок їхнього професійного розвитку, підвищення рівня компетенції, заробітків і становища, щодо вимог у галузі навчання та професійної підготовки і щодо наявних практичних засобів для цієї мети; (...)

Розширюючи охоплення своїх систем професійної орієнтації, держави повинні приділяти особливу увагу:

- наданню допомоги дітям і підліткам у досягненні правильного розуміння цінності та значення праці, а також світу праці, і в ознайомленні з умовами праці в якомога ширшому колі професій, з урахуванням можливостей зайнятості та кар'єри, котрі можуть відкриватися перед ними, а також з вимогами, які ставляться до бажаючих скористатися цими можливостями;
- наданню дорослим особам, котрі мають роботу, в тому числі роботу за власний рахунок, інформації щодо тих тенденцій і завдань розвитку, які їх стосуються, і, зокрема, щодо впливу соціальних, технічних та економічних змін у їхній сфері діяльності;
- наданню безробітним і частково безробітним особам усієї потрібної інформації та орієнтації щодо можливостей знаходження роботи або поліпшення їхнього працевлаштування і наявних для цієї мети засобів; (...)
- привертанню уваги юнаків до важливості вибору загальної та професійної освіти, повною мірою враховуючи існуючі перспективи зайнятості і напрями економічного й соціального розвитку, а також їхні особисті нахили й інтереси; (...)
- задоволенню потреб осіб з особливими здібностями у тих сферах діяльності, що мають першорядне значення.

Програми колективної професійної орієнтації – розповсюдження фактичного матеріалу та надання консультацій групам людей, котрі мають ... професійні потреби...

Індивідуальні консультації мають:

- надаватися ... юнакам і дорослим, які потребують особливої допомоги при визначенні їхніх професійних нахилів, здібностей та інтересів, при оцінці можливостей освіти, професійної підготовки і зайнятості ... та при виборі виду освіти, професійної підготовки або зайнятості;
- враховувати специфічні потреби окремих осіб в інформації і підтримці... Сюди можуть входити навчальні заняття з пошуків і оцінки інформації та з прийняття рішень, а також справи щодо відбору з широкої гами професій і завдань з метою розвитку здатності зробити вибір, що ґрунту-

ється на інформації...;

➤ доповнюватися ... наданням порад щодо способів виправлення становища і щодо іншої ... допомоги, яка може бути корисна для професійного пристосування. (...)

Тести на здібності й нахили, до яких належать як фізіологічні, так і психологічні властивості, а також інші види екзаменів, мають:

➤ бути доступні для використання в професійній орієнтації відповідно до потреб...;

➤ застосовуватися лише за згодою особи, яка прагне дістати орієнтацію, і в поєднанні з іншими методами виявлення особистих якостей; їх мають проводити тільки фахівці;

➤ бути уніфіковані за віковою ознакою, за групами населення й рівнем культури і відповідати конкретній меті, для якої вони застосовуються.

Результати, одержувані в результаті таких тестів та інших видів екзаменів, не повинні передаватися третій особі без попередньої згоди з боку екзаменованої особи. (...)

Професійна підготовка

Держави повинні поступово розширювати, пристосовувати й гармонізувати **системи професійної підготовки** у своїх країнах для того, щоб вони відповідали потребам юнаків і дорослих у здобуванні професійної підготовки протягом усього їхнього життя, в усіх секторах економіки, в галузях економічної діяльності та на всіх рівнях кваліфікації і відповідальності.

При цьому вони мають приділяти особливу увагу:

- наданню можливостей просування по роботі...;
- поліпшенню професійної підготовки в секторах економіки і галузях економічної діяльності, в яких професійна підготовка є здебільшого не систематичною і в яких переважають економічно застарілі техніка й методи;
- ефективній координації загальної освіти і професійної підготовки, викладання теорії і практичних занять, початкової та подальшої підготовки.

Програми початкової підготовки для юнаків, які мають невеликий трудовий досвід або зовсім його не мають, повинні містити, зокрема:

➤ загальну освіту, скоординовану з практичною підготовкою і з відповідним теоретичним навчанням, що доповнює її;

➤ основне навчання спільних для кількох суміжних професій знань та навичок, яке може бути надано в установі системи загальної освіти, в установі професійної підготовки або на робочому місці чи поза робочим місцем на підприємстві;

➤ спеціалізацію в галузі знань і навичок ... для існуючих або створюваних можливостей зайнятості;

- здійснюване під наглядом введення у реальну робочу обстановку.

Підготовка на робочому місці має:

- дати можливість учням застосовувати в практичних робочих умовах здобуті поза робочим місцем знання;
- навчити тих аспектів даної професії, яких не можна навчити поза підприємством;
- ознайомити юнаків, які мають невеликий трудовий досвід або зовсім його не мають, з вимогами й умовами, з якими вони можуть зіткнутися на роботі, та з їхньою відповідальністю в робочому колективі. (...)

Підготовка персоналу для професійної підготовки і професійної орієнтації

Крім набуття підготовки в галузі професійної орієнтації, враховуючи індивідуальні консультації, працівники, що проводять професійну орієнтацію, мають бути ознайомлені зі світом праці в цілому, а також з умовами праці й функціями осіб, зайнятих у широкому колі професій і на всіх рівнях кваліфікації та відповідальності, а також з можливостями зайнятості і просування в цих професіях, з курсами й засобами підготовки, які є для них: їх слід також ознайомлювати із загальними аспектами колективних угод і з правами та обов'язками, що випливають з трудового законодавства.

Підготовка працівників, що проводять професійну орієнтацію, має, в разі потреби, охоплювати вивчення фізіологічних, психологічних і соціологічних характеристик різних груп осіб, а також спеціалізованих методів орієнтації.

Працівники, що проводять професійну підготовку, повинні володіти всебічними теоретичними й практичними знаннями і мати значний досвід роботи у технічній галузі або за відповідними функціями, а також мати технічну і педагогічну підготовку, набуту в закладах системи освіти й підготовки. (...)

Усі працівники, які проводять професійну орієнтацію і професійну підготовку, повинні часто мати змогу підвищувати й оновлювати свої знання в соціальній, економічній і технічній галузях, а також у галузі психології, що стосуються їхнього фаху, та вивчати нові методи й техніку, застосовні до їхньої роботи.

**Концепція
державної системи професійної
орієнтації населення
(витяг)**

Розроблення цілісної системи професійної орієнтації набуває особливого значення в умовах переходу до ринкової економіки, коли інтенсифікується процес вивільнення робочої сили і підвищуються якісні вимоги до кваліфікації працівників. Саме потребою активно регулювати ринок праці та розвивати соціальну ініціативу населення визначаються основні положення Концепції. **Роль професійної орієнтації** у формуванні ефективної зайнятості населення зумовлюється й тим, що науково обґрунтований і усвідомлений вибір громадянами професії створює передумови для отримання максимальних результатів від трудової діяльності. Професійна орієнтація сприяє також раціональній структурній перебудові народного господарства з урахуванням реальної потреби в професіях (спеціальностях), є засобом запобігання стресовій поведінці людей, яким загрожує безробіття. (...)

**1. Сутність, мета й основні принципи
професійної орієнтації**

Професійна орієнтація — це комплексна науково обґрунтована система форм, методів та засобів впливу на особу з метою оптимізації її професійного самовизначення на основі врахування особистісних характеристик кожного індивідуума та потреб ринку праці. Вона спрямована на досягнення збалансованості між професійними інтересами і можливостями людини та потребами суспільства в конкретних видах професійної діяльності.

Професійна орієнтація є **соціально-економічною** категорією за походженням, сутністю й показниками оцінки ефективності. За методами вирішення професійна орієнтація — це **соціально-економічна, медико-фізіологічна та психолого-педагогічна** проблема. **Профорієнтаційна робота сприяє** цілеспрямованому розвитку здібностей і талантів людини, зростанню її професіоналізму, працездатності, збереженню здоров'я і виступає одним з найважливіших елементів державної політики в сфері соціального захисту та зайнятості населення.

Професійна орієнтація забезпечує ефективне використання трудового потенціалу особи, сприяє підвищенню її соціальної та професійної мобі-

льності, відіграє роль у профілактиці вимушеного безробіття. Профорієнтаційні заходи стимулюють пошук людиною найефективніших засобів підвищення свого професійно-кваліфікаційного рівня, розвиток соціально-економічної ініціативи, інтелектуальної та трудової незалежності.

Головною метою профорієнтаційної роботи є сприяння специфічними методами посиленню конкурентоспроможності працівника на ринку праці та досягнення ефективної зайнятості населення.

Професійна орієнтація включає такі елементи: професійну ін формацію, професійну консультацію, професійний добір, професійний відбір та професійну адаптацію.

Професійна інформація – система заходів щодо накопичення і розповсюдження відомостей про зміст і перспективи сучасних професій та вимоги, що висуваються до особи, яка бажає їх набути, форми й умови оволодіння різними спеціальностями, можливості професійно-кваліфікаційного зростання, стан та потреби ринку праці, формування професійних інтересів, намірів та мотивації особи.

Професійна консультація – науково організована система взаємодії психолога-профконсультанта та особи, що потребує допомоги у виборі або зміні професії чи виду діяльності, на основі вивчення індивідуально-психологічних характеристик, особливостей життєвої ситуації, професійних інтересів, нахилів, стану здоров'я особи та з урахуванням потреб ринку праці.

Професійний добір – система профдіагностичного обстеження особи, спрямована на визначення конкретних професій, найбільш придатних для оволодіння нею.

Професійний відбір – система профдіагностичного обстеження особи, спрямована на визначення ступеня її придатності до окремих видів професійної діяльності згідно з нормативними вимогами.

Професійна адаптація – комплексна система заходів, покликана сприяти процесу пристосування особи до психологічних та організаційно-технічних особливостей професійної діяльності на виробництві, успішному професійному становленню працівника.

Основними **науково-методичними засобами**, що використовуються у професійній орієнтації, є професіографія (інформаційна, діагностична, коригуюча, формуюча) та професійна діагностика (комплекс психологічних, психофізіологічних, медичних та інших методів вивчення особи).

Основним **об'єктом профорієнтаційної діяльності** є зайняте та незайняте населення, у тому числі молодь, що навчається, вивільнювані працівники та особи з обмеженою працездатністю.

В основу профорієнтаційної роботи покладено такі **принципи**:

- комплексний характер профорієнтаційних послуг;
- узгодження інтересів особи та суспільства через ринок праці;
- діяльнісний підхід до визначення професійної придатності;
- рівні можливості отримання профорієнтаційних послуг...;
- доступність професійної та іншої інформації стосовно можливостей вибору чи зміни професії, форм навчання і працевлаштування;
- добровільність і безкоштовність отримання профорієнтаційних послуг усіма групами населення на гарантованому державному рівні;
- конфіденційний та рекомундуючий характер висновків профконсультаций та профвідбору, додержання працівниками профорієнтаційних служб норм професійної етики. (...)

2. Сучасний стан профорієнтаційної роботи

(...)

У **дошкільних навчально-виховних закладах** здійснюється попереднє вибіркоче інформування малят про світ професій, їх ігрове засвоєння.

Профорієнтаційна робота в **загальноосвітніх школах** зводиться в основному до предметно-навчальної орієнтації. Її здійснюють вчителі-предметники та класні керівники, а координацію – завідувачі кабінетами профорієнтації. Проте ця робота в більшості шкіл проводиться формально.

Розширення диференціації навчання, мережі шкіл і класів з поглибленим вивченням предметів, формування мережі навчальних закладів нового типу (ліцеїв, гімназій, коледжів) та навчально-виховних комплексів (НВК) створюють умови для розвитку професійних інтересів і здібностей учнів. Проте при комплектуванні класів з поглибленим вивченням дисциплін, профільованим навчанням недостатньо враховуються індивідуальні особливості учнів, їх відбір проводиться без належного психологічного обґрунтування.

Дуже повільно створюються психологічні служби в школах, а там, де вони існують, профорієнтаційній роботі приділяється недостатня увага.

(...)

3. Основні напрями формування та розвитку системи професійної орієнтації

Основними напрямами формування та розвитку системи професійної орієнтації населення є:

- формування правових, соціально-економічних, інформаційно-методичних, матеріально-технічних і фінансових засад розвитку державної

системи професійної орієнтації, організація науково-методичного та нормативного забезпечення її функціонування;

- удосконалення структури управління системою профорієнтаційних підрозділів на загальнодержавному і регіональному рівнях;

- комплексний підхід до роботи в сфері професійної орієнтації, посилення її соціально-економічної спрямованості;

- створення мережі недержавних установ і об'єднань, що надають профорієнтаційні послуги;

- підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері професійної орієнтації;

- оновлення форм і методів профорієнтаційної роботи, визначення її нормативів і стандартів на рівні сучасних вимог; (...)

- створення, розширення та удосконалення існуючих профорієнтаційних підрозділів у системі освіти, соціальних службах для молоді, державній службі зайнятості, на виробництві та в установах соціального захисту населення...

4. Організаційна структура системи професійної орієнтації населення

(...)

Основну роботу, спрямовану на сприяння професійному самовизначенню дітей дошкільного віку, підлітків і молоді, яка навчається, повинні виконувати соціально-психологічні служби в системі освіти.

До штату шкіл, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, позашкільних, професійних і вищих навчальних закладів має бути введено посади **профконсультантів**. Їх фінансування здійснюватиметься за рахунок місцевих бюджетів, коштів громадських і молодіжних фондів.

У ... відділах (центрах) соціально-психологічної служби на місцях слід виділити працівників, відповідальних за профорієнтаційну роботу з молоддю, що навчається. (...)

5. Умови реалізації концепції

Для реалізації цієї Концепції необхідні належні правові, соціально-економічні, матеріально-технічні та фінансові умови. (...)

Для створення **соціально-економічних умов** необхідно:

- ... сформувати належне інформаційно-методичне та програмне забезпечення (банк інформаційно-довідкових матеріалів загального характеру про соціально-економічний стан та перспективи розвитку регіонів, систему професійного навчання, поточні та перспективні потреби ринку праці, а також інформаційно-довідкових матеріалів професіографічного характеру – довідників, каталогів, картотек, профкарт, професіограм, психограм, даних про перспективи розвитку професій; методичні рекомендації щодо техно-

логії проведення профорієнтаційної роботи з різними групами населення, а також індивідуальних профконсультацій та профвідбору; комплекс методик психологічного вивчення особистості, включаючи комп'ютерні версії профдіагностичного, особистісного тестування). (...)

Наказ Міністерства праці України,
Міністерства освіти України та
Міністерства соціального захисту
населення України від 31.05.1995 р.
№ 27/169/79

Положення про організацію професійної орієнтації населення (витяг)

Завдання і функції системи професійної орієнтації населення

Основними завданнями в галузі організації системи професійної орієнтації є:

- забезпечення гарантованих Конституцією та законодавством України прав громадян на працю, конкурентоздатність особи на ринку праці, вільного вибору або зміни трудової діяльності, професії та місця роботи у відповідності з професійними інтересами, нахилами, здібностями, професійною підготовкою, станом здоров'я та з урахуванням потреб ринку праці;
- підвищення соціальної та професійної мобільності особи;
- збереження її здоров'я і працездатності;
- сприяння гармонійному розвитку особи, оптимізації процесу її соціально-професійного становлення;
- стимулювання розвитку соціальної та економічної ініціативи особи, її інтелектуального та трудового потенціалу;
- забезпечення комплексного підходу до роботи у сфері професійної орієнтації, посилення її соціально-економічної спрямованості;
- формування правових, соціально-економічних, інформаційно-методичних, матеріально-технічних, кадрових і фінансових засад розвитку професійної орієнтації населення, організація науково-методичного та нормативного забезпечення її функціонування;
- оновлення форм і методів профорієнтаційної роботи з населенням, визначення її нормативів та стандартів на рівні сучасних вимог;
- розробка пакета відповідних нормативно-правових документів, необхідних для організації роботи з професійної орієнтації населення, та внесення змін до чинних законодавчих актів;
- вдосконалення структури управління професійною орієнтацією молоді, яка навчається, незайнятого і зайнятого населення, осіб з обмеженою

працездатністю;

- створення, розширення та удосконалення існуючих профорієнтаційних підрозділів у системі освіти, соціальних службах для молоді, державній службі зайнятості, на підприємствах, організаціях, установах соціального захисту населення та охорони здоров'я;
- створення сприятливих умов для розвитку мережі недержавних установ і об'єднань, що надають профорієнтаційні послуги;
- підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері професійної орієнтації населення;
- підвищення ефективності праці зайнятих професійною орієнтацією населення фахівців, запровадження дійових форм їх матеріального і морального заохочення;
- організація міжнародного співробітництва в сфері професійної орієнтації населення з метою обміну досвідом роботи. (...)

Основні функції у галузі профорієнтаційних послуг та психологічної підтримки населення:

- забезпечення безкоштовного надання гарантованого обсягу профорієнтаційних послуг молоді, яка навчається, незайнятому і зайнятому населенню, особам з обмеженою працездатністю;
- здійснення професійного інформування населення про професії та спеціальності, що мають попит на регіональному ринку праці;
- ознайомлення населення з правилами вибору професії, виховання у громадян спрямування на самопізнання і особисту активність як основи реального плану оволодіння професією;
- організація та проведення групових професійних консультацій серед молоді, яка навчається, незайнятого і зайнятого населення, осіб з обмеженою працездатністю;
- створення умов для розвитку професійно важливих якостей особистості;
- забезпечення поглибленого профдіагностичного обстеження громадян з метою професійного добору і професійного відбору;
- надання психологічної підтримки та здійснення корекції професійного самовизначення населення;
- визначення професійної придатності осіб при комплектуванні навчальних груп загальноосвітніх шкіл, спеціальних шкіл, професійних навчально-виховних та вищих навчальних закладів, направленні незайнятого населення на професійне навчання, працевлаштування громадян тощо;
- здійснення заходів щодо сприяння професійній адаптації осіб, направлених на професійне навчання, психологічного супроводження навчальних груп;
- сприяння професійної адаптації працівників, які вперше працевлаш-

тувались та громадян, що змінили професію.

Основні функції у галузі інформаційно-методичної роботи з професійної орієнтації населення:

- підготовка нормативних актів, що регулюють роботу з професійної орієнтації населення та забезпечення ними відповідних підрозділів професійної орієнтації, здійснення консультацій щодо їх використання;
- розробка методичних матеріалів (рекомендацій, посібників, підручників) та забезпечення ними профорієнтаційних підрозділів установ, організацій, підприємств тощо;
- створення банку професіографічних матеріалів з професійної орієнтації населення, стандартизованих психодіагностичних методик, пакетів прикладних програм і встановлення порядку їх використання;
- здійснення апробації методичних матеріалів профдіагностичного характеру, профінформаційних та інших розробок з професійної орієнтації населення, узагальнення результатів їх використання;
- надання методичних консультацій з питань професійної орієнтації і психологічної підтримки населення фахівцям територіальної служби зайнятості, кадрових служб підприємств, педагогічним працівникам закладів освіти, практичним психологам, соціологам та ін.;
- організація семінарів та конференцій з проблем професійної орієнтації населення;
- розробка і впровадження у практику профорієнтаційної роботи з професійної орієнтації населення сучасних методів профдіагностики, в тому числі з використанням профдіагностичного обладнання та комп'ютерної техніки;
- вивчення та поширення вітчизняного і зарубіжного досвіду профорієнтаційної роботи з населенням, організація обміну досвідом у межах держави і територіальних системах професійної орієнтації;
- організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюють у галузі професійної орієнтації населення.

Основні функції у галузі координації і науково-дослідної діяльності з професійної орієнтації населення:

- розробка із залученням установ та організацій, які належать до територіальної системи професійної орієнтації на відповідній території, розгляд цих заходів територіальною міжгалузевою радою з професійної орієнтації населення і професійного навчання незайнятих громадян;
- визначення пріоритетних напрямів роботи з професійної орієнтації населення, обґрунтування пропозицій щодо забезпечення гарантованих обсягів профорієнтаційних послуг для різних категорій населення;
- здійснення розробки розділів з професійної орієнтації населення ре-

гіональних програм зайнятості, соціальних програм, програм соціального становлення і розвитку молоді, охорони здоров'я, розвитку освіти, охорони праці та інших;

- вивчення стану профорієнтаційної роботи з населенням у регіоні і розробка пропозицій щодо її удосконалення, підвищення соціальної та економічної ефективності;
- забезпечення взаємодії з профорієнтаційною роботою з молоддю, яка навчається, незайнятим і зайнятим дорослим населенням, особами з обмеженою працездатністю;
- створення сприятливих умов для розвитку розгалуженої мережі профорієнтаційних підрозділів, зокрема недержавних, діяльність яких не суперечить чинному законодавству;
- підготовка єдиного плану профорієнтаційної діяльності територіальної міжгалузевої ради з професійної орієнтації населення і професійного навчання незайнятих громадян відповідного регіону;
- проведення координаційних нарад і семінарів з удосконалення спільної роботи щодо організації професійної орієнтації населення в регіоні територіальної служби зайнятості з професійними навчально-виховними та вищими навчальними закладами, соціальними службами для молоді, установами соціального захисту населення, військовими комісаріатами й охорони здоров'я, кадровими та іншими службами підприємств тощо;
- атестація і допуск спеціалістів з професійної орієнтації населення до профдіагностичного обстеження та індивідуального професійного консультування з елементами психологічної підтримки громадян;
- здійснення теоретичних і прикладних професіографічних досліджень у галузі професійної орієнтації населення;
- проведення прикладних економічних, соціологічних та інших досліджень з питань професійної орієнтації населення;
- організація впровадження результатів теоретичних та прикладних досліджень у практику роботи підрозділів і спеціалістів територіальної системи професійної орієнтації населення.

Управління системою професійної орієнтації населення

(...)

Управління професійною орієнтацією молоді, яка навчається, здійснюють Міністерство освіти, Міністерство праці, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство у справах молоді і спорту та Міністерство оборони.

В ... управліннях і відділах освіти на місцях, у соціально-психологічних службах системи освіти вводяться посади працівників, які виконують функціональні обов'язки по профорієнтації молоді.

Роботу по сприянню трудовому і професійному самовизначенню дітей дошкільного віку, молоді, яка навчається, виконують соціально-

психологічні служби системи освіти.

У **навчальних закладах освіти** професійну орієнтацію молоді, яка навчається, здійснюють працівники соціально-психологічної служби, центрів зайнятості, профконсультанти, вчителі-предметники, класні керівники, викладачі, майстри виробничого навчання, практичні психологи, керівники гуртків, бібліотекарі, методичні працівники тощо.

У **штатних розкладах** загальноосвітніх навчально-виховних закладів, спеціальних шкіл, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, професійних навчально-виховних та вищих навчальних закладів вводяться посади психологів-профконсультантів або методистів з профорієнтації. (...)

Організація професійної орієнтації населення

Професійна орієнтація молоді, що навчається, здійснюється усіма закладами освіти на всіх ступенях навчання на допрофесійному і професійному періодах. Допрофесійний період професійної орієнтації включає такі етапи: початковий, пізнавально-пошуковий і визначальний.

Для проведення профорієнтаційної роботи з молоддю, яка навчається, в навчальних закладах використовуються навчально-методичні кабінети професійної орієнтації, кабінети інформатики, майстерні, бібліотеки, медичні кабінети тощо.

Професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, професійний добір та попередня професійна адаптація молоді, яка навчається, вивчення ефективності працевлаштування випускників навчальних закладів здійснюється закладами освіти спільно з батьками учнів, підприємствами, установами і організаціями, центрами (відділами) професійної орієнтації територіальних центрів зайнятості, центрів соціальних служб для молоді. (...)

Працівники профорієнтаційних підрозділів районних (міських) центрів зайнятості забезпечують відстеження та психологічне супроводження процесу професійного навчання незайнятого населення. Направлення на професійне навчання незайнятих громадян здійснюється місцевими центрами зайнятості тільки після проведення профконсультації, профдобору або профвідбору з урахуванням інтересів, нахилів, здібностей та стану здоров'я особи.

Профорієнтаційні підрозділи державної служби зайнятості надають послуги з профорієнтації учням загальноосвітніх та професійних навчально-виховних закладів, студентам вищих і прирівняних до них навчальних закладів, особам у працездатному віці, які звертаються у профорієнтаційні підрозділи центрів зайнятості самостійно, та іншим категоріям громадян. (...)

**Положення
про професійну орієнтацію молоді,
яка навчається
(витяг)**

1. Загальні положення

Професійна орієнтація – це комплексна науково обґрунтована система форм, методів і засобів, спрямованих на забезпечення допомоги особистості в активному свідомому професійному самовизначенні та трудовому становленні.

Основою професійного самовизначення особи є самопізнання та об'єктивна самооцінка індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для набуття конкретних професій, та кон'юнктурою ринку праці.

Професійна орієнтація включає такі елементи: професійна інформація, професійна консультація, професійний добір, професійний відбір та професійна адаптація. (...)

**II. Завдання і функції професійної орієнтації молоді,
яка навчається**

Основними завданнями професійної орієнтації є:

- ознайомлення учнів і вихованців з професіями та правилами вибору професії, рекомендованими Міністерством освіти України;
- виховання в молоді спрямованості на самопізнання і власну активність як основу професійного самовизначення;
- формування вміння зіставляти свої здібності з вимогами, необхідними для набуття конкретної професії, складати на цій основі реальний план оволодіння професією;
- забезпечення розвитку професійно важливих якостей особистості.

Професійна орієнтація має забезпечувати реалізацію соціально-економічної, медико-фізіологічної, психолого-педагогічної функцій.

Соціально-економічна функція полягає у підготовці конкурентоспроможного працівника, здатного професійно самовдосконалюватися та вести активний пошук виду трудової діяльності або змінювати професію, місце роботи.

Медико-фізіологічна функція забезпечує реалізацію вимог до здоров'я і окремих фізіологічних якостей, необхідних для професійної діяльності, визначення відхилень у стані здоров'я, корекцію професійних планів

з урахуванням стану здоров'я, фізичних можливостей особистості.

Психолого-педагогічна функція полягає у виявленні і формуванні інтересів, нахилів, здібностей особистості, допомозі в пошуку свого покликання, засвоєння системи знань, що дають змогу обрати й здійснювати професійну діяльність, визначенні шляхів і способів ефективного управління професійним самовизначенням.

III. Зміст і організація роботи закладів освіти з професійної орієнтації молоді, яка навчається

Професійна орієнтація здійснюється всіма закладами освіти на всіх ступенях навчання. Профорієнтаційна робота умовно поділяється на два періоди: допрофесійний і професійний.

Допрофесійний період включає початковий (пропедевтичний), пізнавально-пошуковий і базовий (визначальний) етапи.

Початковий (пропедевтичний) етап передбачає ознайомлення дітей у процесі навчальної, позакласної та позашкільної роботи з найпоширенішими професіями, виховання позитивного ставлення до різних видів трудової і професійної діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості, формування початкових загальнотрудових умінь і навичок, здатності до взаємодії з іншими особами в процесі діяльності.

Результат – сформоване у молодших школярів ставлення до себе, суспільства і професійної діяльності.

Пізнавально-пошуковий етап охоплює 5-7-мі класи середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів і передбачає: формування ціннісних орієнтацій, мотивації самопізнання, установки на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю; систематичне ознайомлення з професіями у навчально-виховному процесі; формування умінь самооцінки, самоаналізу з метою усвідомлення власної професійної спрямованості; консультування щодо вибору профілю подальшої освіти, форм трудової підготовки.

Результат – вибір напрямку (профілю) навчання, продовження освіти у 8-9-х класах.

Базовий (визначальний) етап – 8-9 (8-11-ті) класи – передбачає: вивчення наукових основ вибору професії, класифікаційних ознак професії, вимог професії до людини, основних професійно важливих якостей, правил вибору професії; оволодіння методиками самопізнання, самооцінки, розвитку індивідуальних професійно важливих якостей; формування умінь зіставляти вимоги, необхідні для набуття конкретної професії з власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці; створення умов для випробування своїх здібностей у різних видах трудової діяльності; консультування відносно вибору професії та навчального закладу; проведення професійно-

го добору для випускників загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

Системоутворюючим у забезпеченні знань, необхідних для професійного самовизначення учнів, є курс **“Вибір професії”**, який вивчається у 9-х класах загальноосвітніх шкіл. Викладання цього курсу, проведення профдіагностичних обстежень особистості та індивідуальних професійних консультацій, координація профорієнтаційної роботи з учнями покладаються на практичних психологів закладів освіти.

Результат – сформованість особистісно значимого смислу вибору професії, певної професійної спрямованості (професійних намірів і планів оволодіння професією, професійної перспективи), професійне самовизначення учнів, готовність до зміни професійної спрямованості та переорієнтація на суміжні професії, інші види діяльності відповідно до індивідуальних особливостей учнів та результатів профвідбору.

Етап професійного навчання передбачає: оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками; адаптацію до професійного навчально-виховного закладу і нового соціального статусу; формування професійної мобільності, готовності до продовження освіти і самоудосконалення; розвиток професійних інтересів і професійно важливих якостей; уточнення подальшої професійної перспективи.

Результат – конкурентоспроможний на ринку праці кваліфікований робітник, спеціаліст, готовий до активної професійної діяльності і переорієнтації на певну професію.

Період адаптації відбувається на початку професійної діяльності. Передбачає: створення умов для професійного зростання, повноцінної самореалізації особистості в професійній діяльності; адаптацію до трудового колективу, професії і нового соціального статусу.

З метою адаптації молоді до професійної діяльності проводиться виробнича та переддипломна практика по можливості в тому трудовому колективі, де в майбутньому передбачається працевлаштування.

Результат – повноцінна реалізація особистістю потенційних можливостей в професійній діяльності. (...)

Відповідальність за організацію проведення профорієнтаційної роботи в закладах освіти покладається на їх керівників.

У навчально-виховних закладах професійну орієнтацію молоді, яка навчається, здійснюють практичні психологи, вчителі-предметники, класні керівники, викладачі, майстри виробничого навчання, вихователі, керівники гуртків, бібліотекарі, методисти, медичні працівники тощо.

У штатний розклад середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, професійних навчальних закладів вводяться посади практичних психологів-профконсультантів або методистів з профорієнтації. (...)

Для проведення профорієнтаційної роботи в закладах освіти використовуються навчально-методичний кабінет професійної орієнтації, кабінет інформатики, майстерні, бібліотека, медичний кабінет тощо.

Професійну орієнтацію молоді, яка навчається, вивчення ефективності працевлаштування випускників мають здійснювати навчальні заклади спільно з батьками учнів, підприємствами, установами і організаціями, центрами (відділами) профорієнтації територіальних центрів зайнятості.

Медичні аспекти профорієнтації молоді з різними видами патології вирішуються, як правило, за участю лікарів районних (міських) медичних закладів і спеціалістів центрів (відділів) зайнятості Міністерства праці України.

Лист Державного центру
зайнятості від 11.02.1997 р. № ДЦ-06-215

**Рекомендації щодо основних напрямів
та змісту профорієнтаційної роботи
в державній службі зайнятості
(витяг)**

Головна мета професійної орієнтації – сприяти громадянам, які звертаються в службу зайнятості, в одержанні в оптимально короткі строки підходящого місця роботи відповідно до потреб роботодавців, ринку праці та особистих інтересів громадян шляхом їх професійного консультування, інформації і психологічної підтримки.

Тому завдання профконсультанта районного (міського) центру зайнятості є організація та проведення профконсультації з метою надання допомоги вивільненим працівникам та незайнятому населенню в питаннях вибору, зміни професій, визначення профілю перепідготовки з врахуванням стану здоров'я, бажань, здібностей та можливостей особи, а також потреб регіону в кваліфікованих працівниках.

Профконсультант повинен інформувати та консультувати громадян, які звертаються в службу зайнятості, про наявні вільні робочі місця та вакантні посади в регіоні, режим та умови праці на них, громадські роботи, можливості професійного навчання та інші послуги, передбачені Законом України “Про зайнятість населення”. (...)

У роботі профконсультанта варто зосередити також увагу на формуванні інформаційного банку про професії та попит на них у даному регіоні. В такому банку необхідно мати дані про актуальну та перспективну кон'юнктуру ринку праці, тобто структуру регіональної потреби в кадрах та тенденції її розвитку, соціально-демографічні особливості регіону та особливості формування трудових ресурсів у ньому, основні регіональні підприємства-роботодавці та на-

вчальні заклади, що готують кваліфіковані кадри.

Важливо мати опис змісту діяльності за професіями, що найбільше користуються попитом, їх соціального статусу, професійних вимог та умов праці, можливих варіантів їх інтегрування. Для цього необхідно підтримувати ділові зв'язки з кадровими службами підприємств, організацій та установ.

Інформація про ринок праці у вигляді довідників, стендів, брошур, збірників (при їх наявності) тощо повинна бути доступна для самостійного ознайомлення кожному відвідувачеві служби зайнятості. (...)

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказом Міністерства праці від
23.11.1994 № 63

Положення про територіальний центр професійної орієнтації населення (відділ територіального центру зайнятості) державної служби зайнятості (витяг)

I. Загальні положення

Територіальний (Республіки Крим, обласний, міста Києва) **центр професійної орієнтації** (відділ територіального центру зайнятості), надалі Центр, входить до складу державної служби зайнятості як структурний підрозділ відповідної територіальної служби зайнятості і є складовою частиною державної системи професійної орієнтації населення. (...)

Центр створюється з метою сприяння ефективній зайнятості населення та підвищення соціальної захищеності громадян шляхом реалізації єдиної державної політики в галузі професійної орієнтації на відповідній території.

Діяльність Центру спрямовується на:

- забезпечення гарантованих Конституцією та законодавством України прав громадян на працю, вільний вибір або зміну виду трудової діяльності, професії та місця роботи згідно з покликанням, здібностями, професійною підготовкою, станом здоров'я та з урахуванням потреб регіонального ринку праці;
- підвищення конкурентоспроможності працівника на ринку робочої сили;
- підвищення соціальної та професійної мобільності особи, збереження її здоров'я та працездатності;
- сприяння гармонійному розвитку особи, оптимізацію її соціально-професійного становлення на основі досягнення збалансованості між індивідуальними потребами в праці та можливостями їх реалізації;

- стимулювання розвитку соціально-економічної ініціативи особи, її інтелектуального та трудового потенціалу;
- забезпечення додаткових гарантій зайнятості деяких слабозахищених категорій населення;
- розвиток державної системи професійної орієнтації на відповідній території. (...)

II. Основні завдання Центру

Надає безкоштовно профорієнтаційні послуги населенню та здійснює психологічну підтримку деяких слабозахищених категорій громадян.

Забезпечує науково-методичне функціонування територіальної системи професійної орієнтації населення.

Координує функціональну взаємодію в межах територіальної системи професійної орієнтації населення.

III. Основні функції Центру

У галузі профорієнтаційних послуг та психологічної підтримки населення:

- забезпечує реалізацію встановленого гарантованого обсягу профорієнтаційних послуг, що надаються різним категоріям населення;
- надає індивідуальні інформаційно-довідкові та професійні консультації з використанням елементів психологічної підтримки;
- організовує та проводить групові професійні консультації;
- проводить поглиблене профдіагностичне обстеження громадян з метою професійного підбору;
- визначає профпридатність осіб при працевлаштуванні та направленні на професійну підготовку та перепідготовку;
- здійснює заходи щодо сприйняття професійної адаптації осіб, направлених на професійну підготовку та перепідготовку, робітників, спеціалістів та громадян, що змінюють професію, зокрема психологічну підтримку та корекцію професійного самовизначення;
- здійснює активні заходи щодо професійного інформування про професії та спеціальності, що мають попит на регіональному ринку праці.

У галузі науково-методичної роботи:

- розробляє методичні матеріали (рекомендації, посібники) та забезпечує ними профорієнтаційні підрозділи;
- бере участь у розробці типових нормативних актів, що регулюють роботу з професійної орієнтації, здійснює консультації щодо їхнього використання;
- створює банк професіографічних матеріалів, стандартизованих психодіагностичних методик, пакетів прикладних програм і встановлює

порядок їхнього використання;

- бере участь в апробації та адаптації методичних матеріалів профдіагностичного характеру, профінформаційних та інших розроблень, узагальнює результати їхнього використання;

- надає методичні консультації з питань професійної орієнтації та психологічної підтримки населення фахівцям територіальної служби зайнятості, кадрових служб підприємств, педагогічним і соціальним працівникам, практичним психологам та ін.;

- організовує та бере участь у семінарах та конференціях з проблем профорієнтації;

- розробляє та впроваджує в практику профорієнтаційної роботи сучасні методи профдіагностики, в тому числі з використанням профдіагностичного обладнання та комп'ютерної техніки;

- здійснює прикладні професіографічні дослідження;

- здійснює прикладні соціологічні дослідження з питань зайнятості та профорієнтації населення;

- організовує впровадження результатів прикладних досліджень та методичних розроблень у практику роботи підрозділів і спеціалістів територіальної системи професійної орієнтації;

- залучає до науково-методичних розроблень спеціалістів територіальної системи професійної орієнтації;

- вивчає та поширює вітчизняний та зарубіжний досвід профорієнтаційної роботи, а також організовує у встановленому порядку обмін досвідом як у межах територіальної системи професійної орієнтації, так і в цілому в Україні;

- організовує навчання та підвищення кваліфікації спеціалістів територіальної служби зайнятості та інших заінтересованих підприємств, організацій і установ, які працюють у галузі професійної орієнтації.

У галузі координаційної діяльності:

- розробляє із залученням установ та організацій, які належать до територіальної системи професійної орієнтації населення, поточні та перспективні програми розвитку професійної орієнтації на відповідній території, що є складовою частиною регіональної програми зайнятості, та подає їх на розгляд територіальній міжвідомчій координаційній раді з професійної орієнтації;

- розробляє спільно з відповідними підрозділами територіальної служби зайнятості та іншими установами і організаціями, які належать до територіальної системи професійної орієнтації, пропозиції щодо обсягів гарантованих профорієнтаційних послуг різним категоріям населення;

- розробляє комплексні заходи щодо професійної орієнтації вивільнюваних працівників, безробітних та інших категорій незайнятого населення і подає відповідні пропозиції до проекту регіональної програми зайнятості;

- у межах своєї компетенції бере участь у розробленні регіональних соціальних програм, зокрема програми соціального становлення та розвитку молоді, охорони здоров'я, розвитку освіти, охорони праці та інших;
- вивчає стан профорієнтаційної діяльності в регіоні та подає разом з іншими суб'єктами територіальної системи професійної орієнтації пропозиції щодо її удосконалення і підвищення соціальної та економічної ефективності;
- бере участь у роботі територіальної міжвідомчої координаційної ради з професійної орієнтації та відповідного координаційного комітету сприяння зайнятості;
- розробляє програми взаємодії з організаціями, що належать до територіальної системи професійної орієнтації щодо обслуговування відповідних груп населення і укладає на їхній основі угоди про співробітництво;
- ініціює створення розгалуженої мережі профорієнтаційних підрозділів, зокрема і недержавних, діяльність яких не суперечить чинному законодавству;
- узгоджує перспективні плани профорієнтаційної діяльності організацій, що належать до територіальної системи профорієнтації, та дає на розгляд територіальній міжвідомчій координаційній раді з професійної орієнтації єдиний координаційний план професійної орієнтації населення на відповідній території;
- бере участь у координаційних нарадах та семінарах питань удосконалення взаємодії територіальної служби зайнятості з навчально-виховними закладами, соціальними службами для молоді, кадровими та іншими службами підприємств у справі організації професійної орієнтації в регіоні;
- вносить пропозиції щодо комплектування підрозділів професійної орієнтації місцевих центрів зайнятості висококваліфікованими спеціалістами;
- атестує та допускає спеціалістів профдіагностичного обстеження та індивідуального професійного консультування з елементами психологічної підтримки населення.

*З досвіду роботи спеціалізованої
соціальної служби „Молодіжна біржа
праці” Тернопільського міського центру
соціальних служб для молоді*

Молодіжна біржа праці¹

Вступ

Динаміка соціальних процесів, формування нової системи економічних відносин, невизначеність соціально-політичних орієнтирів значною мірою спричинили труднощі соціалізації молоді людини. Як суспільство в цілому, так і його молоде покоління живе в стані соціальної напруги. З року в рік відчутнішою стає проблема зайнятості населення і насамперед молоді. Усе більше молодих людей не можуть знайти роботу.

Відстала структура освіти, підготовки та зайнятості молоді, завищені вимоги частини молоді відносно рівня свого благополуччя, відсутність розуміння залежності між життєвим рівнем і особистим трудовим внеском у виробництво, з одного боку, скорочення виробництва, ріст цін і безробіття, з другого, – ставлять молодих людей (особливо неповнолітніх, інвалідів, жінок, що мають малолітніх дітей) у важке становище, породжують психологічні зриви, ескалацію агресії та злочинності.

Разом з тим, молодь складає соціальну базу періоду економічних реформ і виступає її потенційною творчою силою, зацікавленою в послідовному і радикальному демократичному оновленні економіки та суспільства. В той же час ця особлива соціально-демографічна група знаходиться лише в процесі інтеграції в систему виробництва, є найбільш беззахисним прошарком і потребує допомоги з боку суспільства, держави.

При відсутності необхідної психологічної підготовки, направленої на подолання неминучих труднощів, пов'язаних з отриманням освіти і пошуком роботи, зміною праці, чимало молодих людей тимчасові невдачі в цих сферах можуть сприймати як руйнування життєвих сподівань, відчувати розчарування, психологічні стреси, які негативно впливають на здоров'я та працездатність молоді, творчий потенціал усього суспільства.

Відсутність своєчасної підтримки може витиснути молодь на задвірки суспільного життя, лишити її можливості визначитися в суспільстві нових

¹ Інформаційні матеріали підготували: **О.Б. Бойсюк**, провідний спеціаліст відділу консультативної роботи Тернопільського міського центру соціальних служб для молоді, керівник спеціалізованої соціальної служби “Молодіжна біржа праці”; **Т.А. Гудзюк-Буяр**, провідний спеціаліст відділу реалізації соціальних програм Тернопільського міського центру соціальних служб для молоді; **Н.І. Мацевко**, спеціаліст I категорії відділу реалізації соціальних програм Тернопільського міського центру соціальних служб для молоді.

економічних відносин, а держава може лишитися своєї основної опори в умовах перетворень.

За прогнозами науковців, у найближчі роки кількість безробітної молоді збільшуватиметься. У структурі безробітної молоді збільшилася питома вага найменш захищеної її частини: молоді, яка не має професії; окремих випускників професійних та вищих навчальних закладів; молодих жінок з дітьми-інвалідами та дітьми до 6 років.

З посиленням проблем зайнятості серед молоді зростає значення надання їй соціальної допомоги, в тому числі інформаційної, психологічної й правової.

Тому **загальною метою** спеціалізованої соціальної служби „Молодіжна біржа праці” є:

- сприяння працевлаштуванню молоді на принципах добровільності і можливості вільного вибору суспільно корисної діяльності з урахуванням інтересів та здібностей кожної особистості;
- надання допомоги у подоланні важких життєвих ситуацій;
- формування ефективної системи професійної орієнтації, відбору та професійної підготовки молоді;
- зниження соціальної напруги в молодіжному середовищі.

Нормативно-правова база роботи „Молодіжної біржі праці”

Спеціалізована соціальна служба „Молодіжна біржа праці” у своїй діяльності керується Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини, чинним законодавством України, зокрема Конституцією України, Кодексом законів про працю України, Законами України „Про охорону праці”, „Про зайнятість населення”, „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, а також наказами та розпорядженнями Міністерства України у справах сім’ї і молоді, УДЦССМ.

За Законом України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, держава гарантує працездатній молоді рівне з іншими громадянами право на працю. Державна служба зайнятості разом з органами державної виконавчої влади у справах молоді, соціальними службами для молоді подає учням, студентам та аспірантам денної форми навчання допомогу в працевлаштуванні у позанавчальний час.

Спеціалізована соціальна служба “Молодіжна біржа праці” (далі – МБП) є структурним підрозділом Тернопільського міського центру соціальних служб для молоді. **Завдання МБП** – надання молоді міста допомоги з питань зайнятості, профорієнтації та залучення до громадських робіт.

Згідно з угодою з міським центром зайнятості, державна служба щотижня надає МБП інформацію про вільні робочі місця та вакантні посади

спеціалістів. Обласний центр зайнятості надсилає щомісячно інформацію про проведення курсів профорієнтації, перекваліфікації та підвищення кваліфікації. Саме ця інформація лежить в основі банку даних МБП.

МБП створена з метою розробки та вдосконалення форм соціальної адаптації молодих людей в умовах функціонування ринку праці; розвитку підприємництва серед молоді, її інформаційного обслуговування в питаннях працевлаштування; надання соціально-психологічної допомоги безробітним.

Напрямки діяльності спеціалізованої соціальної служби МБП:

1. Діагностична робота:

- поновлення банків даних про вакантні робочі місця шляхом налагодження безпосередніх контактів з роботодавцями;
- ведення банків даних молоді, яка бажає працевлаштуватися;
- проведення соціологічних досліджень з метою виявлення попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці;
- дослідження ринку праці і прогнозування тенденцій вторинної зайнятості молоді;
- організація та проведення регіональних конференцій, „круглих столів”, семінарів, пов’язаних з вирішенням проблем зайнятості молоді.

2. Методична робота:

- добір діагностичних та тестових методик для визначення придатності даної особистості до певної професії; підбору особистості до конкретного колективу та інше;
- розробка та видання методичних рекомендацій, інформаційних бюлетенів, буклетів, пам’яток „На допомогу незайнятій молоді”;
- інформування громадськості про діяльність „Молодіжної біржі праці” та центру соціальних служб для молоді.

3. Профілактична та корекційна робота:

- реєстрація молоді, інших громадян, які мають потребу в працевлаштуванні;
- збір інформації про наявність вакантних робочих місць та формування на цій основі банку вільних робочих місць;
- організація та проведення профорієнтаційної роботи серед учнівської молоді;
- сприяння молоді в отриманні та підвищенні кваліфікації чи перекваліфікації у відповідності із станом попиту на ринку праці;
- підбір місця роботи та сприяння у працевлаштуванні і вторинній зайнятості молоді;
- створення мобільного інформаційного банку даних про професій-

ний ринок праці регіону;

- формування різнопрофільного консультативного пункту;
- надання соціально-психологічної допомоги безробітним з числа молоді;
- організація взаємодії із зарубіжними партнерами з питань реалізації спільних програм навчання і перенавчання молоді;
- сприяння створенню робочих місць, малих підприємств, самозайнятості та підприємницької діяльності.

4. Культурно-організаційна робота:

- організація та проведення Днів профорієнтації в навчальних закладах міста;
- проведення „Днів відкритих дверей” на замовлення роботодавців;
- проведення спільно з роботодавцями “Ярмарок вакансій”.

5. Соціально-реабілітаційна робота:

- організація психологічної допомоги: консультація психологів, зняття напруженості при стресах, викликаних складними відношеннями на ринку праці, проведення циклу лекцій, тренінгових занять з проблем підготовки молоді людини до співбесіди з потенційним роботодавцем, пошуку своєї справи;
- організація юридичної допомоги: консультація юристів з питань трудового законодавства, підприємницької та індивідуальної діяльності, захист прав молоді людини (у питаннях трудових відносин).

Клієнтами МБП є:

- учні загальноосвітніх шкіл міста (віком 14-16 років);
- випускники загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ, технікумів (віком 17-18 років);
- молодь з числа безробітних (віком 18-28 років);
- молоді жінки, що мають малолітніх дітей;
- молодь, яка звільнилася з місць позбавлення волі;
- неповнолітні, які стоять на обліку у службі у справах неповнолітніх.

Щоб стати клієнтом МБП, молода людина повинна прийти з паспортом, фотографією та трудовою книжкою (якщо така є).

Під час співбесіди працівник спеціалізованої соціальної служби з'ясовує бажання клієнта відносно майбутньої роботи, його хист і уподобання. Заповнюється „Анкета клієнта”. Після цього пропонується перелік вакансій з наявного банку даних, який формується на основі інформації міського центру зайнятості та звернень приватних підприємців. Якщо на запит клієнта є відповідна вакансія, то він з рекомендаційним листом направляється на підприємство.

Відповідь про прийняте рішення керівником фірми (приймається на роботу дана кандидатура, чи відхилена та мотивування відмови) клієнт зо-

бов'язаний принести в МБП.

У разі відсутності потрібної вакансії, клієнт стає на облік. Молода людина повинна регулярно звертатися на МБП. Вона отримує вичерпну інформацію про наявний банк даних робочих місць та посад. Якщо роботодавцю терміново потрібні працівники для виконання тимчасових або разових робіт, піднімається наявний банк даних клієнтів. Враховуючи вимоги роботодавця до потенційного працівника, спеціалісти МБП направляють молодих людей безпосередньо на підприємство.

Пріоритетними завданнями діяльності МБП є надання допомоги, здійснення адаптації та реабілітації молодих людей в умовах економічної кризи; надання їм інформаційної, консультативної, психолого-педагогічної допомоги в питаннях професійного вибору, тимчасового чи постійного працевлаштування, заняття підприємницькою діяльністю.

Спеціалісти МБП проводять семінари-тренінги для безробітної молоді обласного центру “Влаштовуюсь на роботу”, які спрямовані на формування активної позиції щодо пошуку місця працевлаштування та самозайнятості, розкриття свого потенціалу, набуття впевненості у своїх силах та комунікативних здібностей.

Учасники тренінгу отримують інформацію про:

- організації, які займаються працевлаштуванням;
- вимоги до написання резюме і супроводжувального листа;
- невербальне спілкування;
- самонавіювання перед співбесідою;
- співбесіду при прийомі на роботу, основні питання співбесіди;
- види співбесід (найпоширеніші запитання інтерв'юера);
- вимоги до зовнішнього вигляду клієнта;
- документи, які підписують при поступленні на роботу;
- поведінку в новому трудовому колективі з метою ефективної соціально-психологічної та професійної адаптації.

Семінар-тренінг для клієнтів МБП “Влаштовуюсь на роботу” спрямований на уникнення клієнтами помилок під час працевлаштування.

Конкретні рекомендації клієнту полягають у наступному:

- 1) насамперед складіть детальний особистий план працевлаштування і станьте на облік у службі зайнятості за місцем проживання;
- 2) розкажіть про свої проблеми друзям та знайомим, використайте усі можливі шляхи пошуку роботи;
- 3) найефективнішим вирішенням проблеми в будь-якій справі є системний підхід, тому пошуки роботи слід вести планово;
- 4) Вам стануть у пригоді:
 - поради друзів, знайомих та родичів, об'яви в газетах, журналах і оголошеннях по радіо і телебаченню;

- безпосередні контакти з можливими роботодавцями;
 - відвідини ярмарок вакансій та професій;
- 5) збираючи необхідну інформацію, обов'язково записуйте адреси підприємств, телефони, імена, прізвища та посади керівників, які приймають на роботу;
 - 6) не відмовляйтеся від жодної пропозиції; коли збереться достатня їх кількість, оберіть найкращий варіант працевлаштування;
 - 7) якщо немає можливості знайти бажану роботу, подумайте про курси перепідготовки; зважте свої можливості, свій потенціал та інтереси і визначте новий напрямок професійної діяльності;
 - 8) щоб раз і назавжди позбутися залежності від роботодавця, поміркуйте, чи не відкрити власну справу; нехай невелику, але здатну забезпечити Вашій сім'ї сталий і надійний прибуток;
 - 9) влаштувавшись на роботу, пам'ятайте: щоб не втратити її та досягти успіху, важливо бути не тільки обізнаним і працьовитим фахівцем, а й вміти спілкуватися з людьми.

6. Співпраця з працедавцями.

Модель співпраці з працедавцями, яка практикується МБП, включає в себе два напрямки: перший – рекламна кампанія, яка забезпечує значний приплив замовлень від керівників та представників малого і середнього бізнесу, другий – безпосередні зв'язки з підприємствами.

Така робота забезпечує інформування обох сторін стосовно працевлаштування: підприємців, коли в них виникає потреба у працівниках, і клієнтів МБП, які шукають у даний час роботу.

Періодично влаштовуються “Ярмарки вакансій”, на яких керівники підприємств різних форм власності зустрічаються з клієнтами МБП. У ході співбесіди роботодавці можуть оцінити професійні та особисті якості клієнтів, а також вибрати спеціалістів на відповідні посади, які відповідають їхнім вимогам. Така форма роботи має кілька позитивних моментів. З одного боку, вона є своєрідним тренінгом, що дозволяє клієнтам набути досвіду проведення співбесіди з роботодавцем, вміти показати себе, створити позитивне враження. З іншого боку, це наближає нас до роботодавця, що в умовах ринку праці сприяє зростанню конкурентноздатності МБП на ринку аналогічних послуг.

7. Профорієнтаційна робота з молоддю.

В умовах ринку змінювати місце роботи чи професію доводиться дедалі частіше. Для того, щоб молодь могла отримати конкурентноздатну спеціальність, МБП скеровує клієнтів на курси профорієнтації, перекваліфікації та підвищення кваліфікації, згідно укладеної угоди з обласним центром зайнятості.

Спільно з міським та обласним центром зайнятості проводяться дні профорієнтації у школах міста. На заняттях використовуються профдіагностичні тести, лекційний матеріал, влаштовуються дискусії. **Професійна інформація** забезпечує ознайомлення із змістом і перспективами розвитку професій, формами та умовами оволодіння ними, станом та потребами ринку праці в кадрах, вимогами професій до особистості, можливостями професійно-кваліфікаційного становлення. За запитом надаються **професійні консультації**, спеціалісти МБП вивчають індивідуально-психологічні характеристики молодого людини, її професійні інтереси, нахили, стан здоров'я, особливості життєвої ситуації, обов'язково враховуючи потреби ринку праці.

Регулярно проводиться **День профорієнтації** „Права та форми допомоги дітям-сиротам, випускникам навчальних закладів” з метою виховання в молоді спрямованості на самопізнання і власну активність як основу професійного самовизначення. На заняттях випускникам роздається „Інформаційний довідник для вступників до професійних навчальних закладів м. Тернополя”.

Діяльність спеціалізованої соціальної служби “Молодіжна біржа праці” дозволяє:

- знизити рівень безробіття;
- досягти збалансованості між професійними інтересами і можливостями людини та потребами суспільства в конкретних видах професійної діяльності;
- зменшити напругу в молодіжному середовищі;
- пом'якшити негативний вплив статусу безробітного на соціальне самопочуття молоді, її морально-психологічний стан;
- підвищити готовність молоді до перекваліфікації або перепідготовки до подальшої трудової діяльності;
- проаналізувати ринок праці міста та розробити пропозиції щодо впровадження нових форм і методів роботи з безробітною молоддю.

Робота спеціалістів МБП спрямована на розробку та вдосконалення форм соціальної адаптації молодих людей у нових соціально-економічних умовах, розвитку підприємництва серед молоді, інформаційного обслуговування з питань працевлаштування, надання соціально-психологічної та юридичної допомоги безробітним.

**Словник
соціально-психологічних
термінів і понять
(на допомогу читачам)**

Адаптація – властивість людини, що характеризує її стійкість до умов середовища, виражає рівень пристосувань до нього. З іншого боку, **А.** виступає як процес пристосування людини до умов, що змінюються. Тут важливо бачити також взаємний характер **А.** людини і того середовища, з яким вона вступає в регулятивні адаптаційні зв'язки в праці та житті.

Адаптація психічна – психічне явище, що виражається в перебудові динамічного стереотипу особистості відповідно до нових вимог оточуючого середовища.

Адаптація соціальна – пристосування індивіда чи групи людей до умов та вимог соціального середовища. **А.с.** є узгодження самооцінок і домагань суб'єкта з його можливостями і з реальністю соціального середовища. В процесі **А.с.** людина засвоює моральні норми і цінності найближчого оточення, традиції і звичаї трудового колективу, неформальних груп.

Анамнез – сукупність інформації, отриманої в бесіді з людиною або її рідними чи близькими про умови минулого життя. **А.** особистості іноді живається як синонім поняття “історія розвитку особистості”.

Атестація персоналу – процес оцінки результативності діяльності працівників за визначений період, один з ключових елементів у системі управління персоналом. Виділяють такі функції **А.п.:** визначення факту придатності того чи іншого працівника до певної діяльності; отримання інформації про ступінь укомплектованості підрозділів кваліфікованими кадрами; надання працівникам можливості корекції своїх уявлень про власні ділові якості і властивості виконання ними трудових функцій та обов'язків; визначення ступеня ефективності програм розвитку персоналу.

Безробітний – людина в працездатному віці, яка володіє знаннями і здібностями до праці, готова до виконання роботи на професійному рівні, але не має робочого місця, хоч бажає працювати. **Б.** офіційно реєструється в службі зайнятості з метою пошуку підходящої роботи, шукає її і готовий приступити до неї.

Безробіття – соціально-економічне явище, коли частина економічно активного населення, бажаючого працювати, не може застосовувати свою робочу силу, бо пропонування робочої сили різко перевищує попит на неї.

Безробіття технічне – безробіття, викликане відмиранням ряду про-

фесій і виникненням принципово нових, що вимагають не тільки спеціальних знань, але й більш високого рівня освіти.

Безробіття часткове – явище, коли певна частина працівників зайнята неповний робочий день внаслідок нестабільних трудових відносин.

Біржа праці – установа, що виступає на ринку праці посередником між шукаючим роботу і роботодавцями. Її основними функціями є: облік безробітних та осіб, що бажають змінити роботу; вивчення попиту і пропозиції на ринку праці; інформаційне забезпечення шукаючих роботу та роботодавців; виплата допомоги по безробіттю.

Валідність методики – у найзагальнішому значенні міра відповідності між тим, що закладено в конкретній методиці, й тим, що вона собою являє. **В.м.** визначається кореляцією її результатів з іншими критеріями якості, що вимірюються (наприклад, **В.м.** оцінки рівня розвитку інтелекту визначається кореляцією результатів за методикою з успішністю виконання відповідної діяльності).

Вибір професії – свідоме формування людиною власних професійних планів з метою оптимальної реалізації своїх фізичних і духовних сил у певній галузі професійної діяльності. **В.п.** буде правильним і свідомим, коли він зроблений з урахуванням людиною своїх індивідуально-психологічних особливостей, інтересів, здібностей і потреб ринку праці в кадрах.

Візуальна психодіагностика – галузь психології, завданням якої є вивчення зовнішніх характеристик поведінки і зовнішнього вигляду людини з метою проникнення у внутрішній психологічний зміст особистості та оптимізації використання її індивідуальних можливостей.

Внутрішня готовність до діяльності – високий рівень розвитку мотивації, пізнавальних, емоційних та вольових процесів особистості, колективу, що забезпечує успіх.

Генеральна сукупність – сукупність об'єктів, на яку поширюються висновки, отримані в результаті дослідження.

Гностичні здібності – це такі особистісні якості, що забезпечують людині, з одного боку, швидке і точне розпізнання предметів, явищ, а, з іншого, – успішне оперування відображеними образами дійсності (знаками, поняттями, ідеями).

Гнучкість розуму – пластичність, здатність змінити плани, способи вирішення задач у відповідності з об'єктивними обставинами, які змінюються.

Громадська думка – спільні для соціальної групи (колективу) уявлення, судження, розуміння важливості для неї предметів, явищ, подій. **Г.д.** як спільність оціночних суджень членів групи виникає в процесі їх спільної діяльності, спілкуванні і відображає її позицію.

Групова сумісність – соціально-психологічне явище, що відображає ступінь ефективності спільної діяльності людей, можливість їх адаптації один до одного.

Дисциплінованість – вольове зусилля особистості, що проявляється в діях та поведінці людини у відповідності з законами, нормами і правилами.

Діагноз – аргументоване визначення певного стану на основі всебічного дослідження (рівня розвитку здібностей, професійної придатності, характеру і суті хвороби тощо).

Діагноз психологічний – висновок психолога (групи психологів) про індивідуально-психологічні особливості особистості як у нормі, так і при патології, виявлені в результаті її вивчення методами психодіагностики.

Дієздатність – здатність людини не тільки виконувати певні дії і діяльність, але й відповідати за це.

Ділова етика (етика підприємства) – сукупність певних принципів, правил та норм господарської поведінки підприємців (бізнесменів). Більшість значних компаній у країнах з ринковою економікою розробляють та приймають кодекси ділової етики (честі).

Ділові якості – здатність знаходити найкращий підхід до розв'язання виникаючих ситуацій і найкоротший шлях досягнення мети, самостійно мислити та оперативно приймати обґрунтовані рішення, послідовно й ініціативно забезпечувати їх виконання.

Діяльність – специфічно людська, регульована свідомістю як вищою інстанцією, внутрішня і зовнішня активність, що спричиняється потребою. **Д.** направлена на пізнання, творче відтворення і перебудову зовнішнього світу.

Домагання – прагнення особистості досягнути певного статусу, мети, результату діяльності. Деяко завищений рівень домагань сприяє розвитку активності особистості.

Екстраполяція – розповсюдження висновків, отриманих у результаті вивчення однієї частини явищ, на іншу частину цього роду явищ.

Екстремальна ситуація – це несподівана, незапланована, нештатна обстановка, що різко порушує і ускладнює виконання професійних завдань

і несе загрозу життю чи успішному виконанню діяльності.

Екстремальні умови – умови, що вимагають від працівника напруги фізіологічних і психічних функцій, що різко виходять за межі норми. Екстремальний режим у загальному розумінні – це режим праці в умовах, що різко виходять за межі звичайних. Відхилення від звичайних умов діяльності вимагають підвищеного вольового зусилля, інакше кажучи, викликають напругу.

Емоції – це психічні стани людини, в яких реалізується безпосереднє ситуативне переживання (задоволення, радості, страху) особистістю значимості діючих на неї явищ і ситуацій. В **Е.** проявляється позитивне ставлення особистості до певних об'єктів, сфер діяльності, до самого себе, інших людей.

Емоційна збудливість – властивість особистості або тимчасовий психічний стан, що проявляються в легкій появі чітко виражених емоцій у відповідь на емоціогенні чинники.

Емоційна напруженість – стан людини, що викликається конфліктними умовами, підвищеною ймовірністю виникнення аварійних ситуацій, несподіваним або довготривалим напруженням інших видів і визначає тимчасове пониження стійкості психічних процесів та професійної працездатності.

Емоційно-вольова стійкість – здатність психіки людини зберігати високу функціональну активність і працездатність в умовах впливу стресорів, фрустраторів як у результаті адаптації до них, так і в результаті високого рівня розвитку емоційно-вольової саморегуляції.

Емпатія – якість особистості, її здатність емоційно відкликатися на переживання, почуття і психічні стани інших людей. **Е.** передбачає суб'єктивне сприйняття іншої людини, уміння поставити себе на її місце, проникнення в її внутрішній світ, розуміння її переживань, думок, почуттів. **Е.** зближує людей у спілкуванні, доводить його до довірчого, інтимного рівня.

Задатки – деякі природжені анатомо-фізіологічні особливості мозку, нервової системи, аналізаторів, які зумовлюють природні індивідуальні відмінності між людьми. **З.** є передумовою розвитку, формування здібностей.

Задатки здібностей – деякі генетично детерміновані анатомо-фізіологічні особливості індивіда, що обумовлені структурою мозку, нервової системи. Основою задатків загальних і специфічних здібностей виступають: а) типологічні властивості нервової системи; б) співвідношення першої і другої сигнальної систем; в) індивідуальні особливості побудови

аналізаторів, окремих ділянок головного мозку. Задатки самі собою не визначають здібностей, бо їх формування залежить від умов життя і діяльності людини.

Зайнятість населення – ступінь участі працездатного населення в різних формах народного господарства. Все працездатне населення країни, що проживає в конкретних соціально-економічних, культурних та інших суспільних умовах, розподіляється на дві нерівні групи: зайнятих у суспільному виробництві і незайнятих у ньому через відсутність вакантних робочих місць. Перехід до ринкових відносин супроводжується неминучим спадом виробництва, скороченням зайнятості, появою безробіття. Законодавством передбачені захисні заходи, що пом'якшують негативні наслідки безробіття.

Засоби виробництва – сукупність предметів і засобів праці, що їх використовують у процесі виробництва суспільних благ.

Звичка – закріплений у житті людини спосіб дії і поведінки, здійснення якого у певних ситуаціях набирає сили потреби. **З.** властиве сильне внутрішнє спонукання, схильність до певної дії, вчинку. Розрізняють **З.** добрі і погані, корисні та шкідливі. Позитивні, корисні **З.** сприяють духовному зростанню особи. Негативні, шкідливі **З.** слід викоринювати в процесі виховання і перевиховання людини. **З.** належить до автоматизованих компонентів поведінки і виробляється внаслідок багаторазового повторення певних способів діяння.

Здібності – сукупність індивідуально-психологічних особливостей людини, які є умовою успішного виконання певної діяльності. Виділяють загальні **З.**, які проявляються у всіх видах діяльності (загальні розумові здібності, пам'ять, увага тощо), і спеціальні, що відповідають вужчому колу вимог конкретної діяльності (музичний слух – для музиканта, технічне мислення – для інженера тощо).

Ідеал – це образ бажаного, взірець досконалості, який служить прикладом для особистості в діях і вчинках, у поведінці і діяльності.

Імідж – публічно зафіксований або підтримуваний вигляд, образ громадської особи, обличчя професії, діяльності, організації, способу життя.

Індивідуальний стиль діяльності – стійка індивідуально-специфічна система стосовно однорідних прийомів, способів, методів, навичок виконання тієї чи іншої діяльності. **І.с.д.** стає можливим і необхідним у силу індивідуальних відмінностей людей і компенсування недостатньо розвинутих якостей особистості, детермінуючих дану діяльність іншими, більш розвинутими. Таким чином, **І.с.д.** дозволяє досягти однаково ефективної діяль-

ності при різному рівні розвитку професійно важливих якостей.

Індивідуальність – сукупність індивідуально-психологічних неповторних властивостей, що відрізняють одного індивіда від усіх інших.

Інтелект – відносно самостійна динамічна структура пізнавальних здібностей особистості, яка забезпечує їй гнучку адаптацію в мінливому середовищі та спрямована на перетворення цього середовища згідно з метою людини. Умовою розвитку і прояву **І.** є діяльність.

Інтелектуальні якості – якості особистості, що визначають особливості функціонування інтелекту, тобто здатність особистості до переробки різноякісної інформації і усвідомлена її оцінка. **І.я.** є результатом як освіти, навчання, так і певних біологічних передумов. Дані якості носять особистісний характер і є компонентом будь-якої професіограми.

Інтенсивність праці – ступінь напруженості праці в процесі діяльності. **І.п.** вимірюється кількістю людської енергії, що витрачається за одиницю робочого часу (годину, день). Нормальна **І.п.** означає таку затрату м'язових і нервових сил працівника, при якій задовольняється природна потреба людини в порції праці, забезпечуються розвиток її здібностей, відновлення сил працюючого до початку нового трудового дня, ефективне використання робочого часу.

Інтерес – вибіркова спрямованість людини на певний об'єкт чи діяльність, викликана позитивним, зацікавленим ставленням, емоційною привабливістю.

Інтерес до професії – вибіркова спрямованість особистості на професійну діяльність, абстраговану від подробиць самого змісту процесу праці.

Клімат соціально-психологічний – психологічний настрій у групі людей чи колективі.

Компетентність – поінформованість, обізнаність, авторитетність, професійні знання і вміння.

Компетенція – коло повноважень якоїсь певної структури чи посадової особи; коло питань, в яких дана особа досконало володіє знаннями та досвідом для досягнення намічених цілей.

Компенсація психічна – психічний ефект компенсування недостатньо розвинутих якостей особистості, детермінуючих дану діяльність, іншими, більш розвинутими. **К.п.** сприяє формуванню індивідуального стилю діяльності, досягненню високих результатів при різному рівні розвитку професійно важливих якостей особистості. **К.п.** повинна враховуватись при

професійному відборі.

Комунікабельність – потреба і здатність особистості до спілкування з іншими людьми, товариськість. Для **К.** людини характерно легкість, контактність, здатність і вміння не розгубитися в ситуаціях спілкування, прагнення до ініціативи, лідерства в групі.

Комунікативна компетентність – здатність особистості установлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. До складу **К.к.** входить сукупність знань, умінь і навичок, які забезпечують ефективне протікання комунікативного процесу.

Комунікативність – відкритість особистості для інших, готовність спілкуватися, потреба мати контакти з людьми.

Консультація психологічна – одна з послуг психологічної служби, яка спрямована на надання її психологом-консультантом особам, що мають потребу в оптимізації своєї психологічної активності, в переборенні неприємних психічних станів, утруднень, почуттів безвихідності, в організації спрямування тощо.

Критичність мислення – прагнення все аналізувати, піддавати оцінці, не приймати все на віру, вміння правильно оцінювати свої дії, здібності, виявляти і визначати свої помилки.

Лабільність – одна з основних властивостей нервової системи, що характеризує швидкість виникнення і припинення процесу збудження. **Л.** психічних процесів означає їх швидку зміну. **Л.** психіки дає можливість швидкого і порівняно легкого переключення психічних функцій людини з одного виду діяльності на інші. Поняття **Л.** використовується для позначення швидкості, з якою фізіологічна система реагує на подразнення і повертається у вихідний стан.

Лідер – авторитетний член організації чи невеликої групи людей, особистісні якості якого дозволяють йому відігравати головну роль в соціальних ситуаціях і процесах, при прийнятті групових рішень і організації спільної діяльності.

Продовження у наступному випуску

КОНТРОЛЬ ЯК ФУНКЦІЯ УПРАВЛІННЯ

Відвідування та аналіз уроків

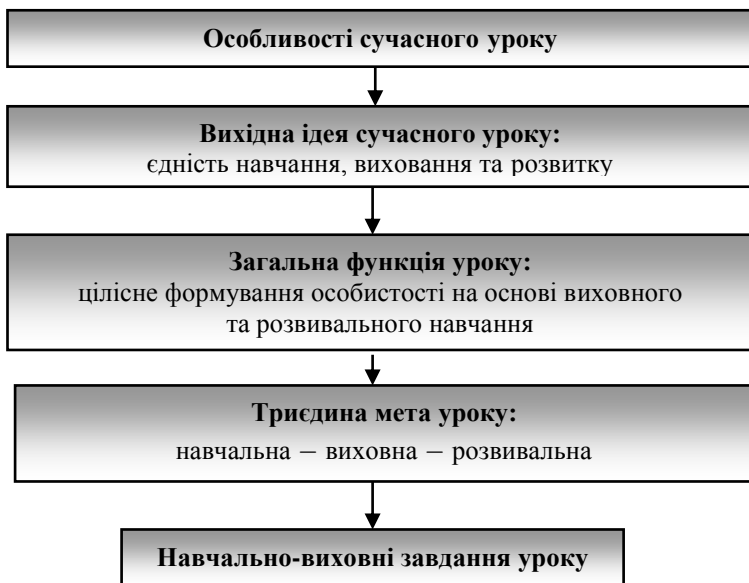
Концептуальні підходи до розуміння сутності сучасного уроку

Найбільш загальною характеристикою сучасного уроку називають показник активності учнів. Чим меншу активність під час уроку виявляє вчитель і чим більше спонукає до активності учнів, тим інтенсивнішим стає розвиток учнів.

Навчання не може уникнути репродуктивності, проте репродуктивне навчання має бути оптимальним, а частка його використання щороку зменшуватися на всіх ланках навчання – від початкової до старшої школи. Основними елементами сучасного уроку є: практична діяльність, аналіз практики, дослідження і пошук.

Сучасний урок є майстернею аналізу та обробки інформації, яка привноситься учасниками процесу з різних джерел інформаційного простору (телебачення, комп'ютерної мережі, літературних джерел, спілкування тощо).

Сучасний урок має бути технологізованим – передбачати використання відео-, комп'ютерної та іншої оргтехніки, мультимедійних систем.

Основні типи уроків

Урок вивчення нового матеріалу	Вивчення і первинне закріплення нових знань	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Традиційний (комбінований) ✓ Лекція ✓ Екскурсія ✓ Дослідницька робота ✓ Навчальний практикум ✓ Трудовий практикум
Урок закріплення знань	Вироблення вміння застосування знання	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Практикум ✓ Екскурсія ✓ Лабораторна робота ✓ Співбесіда ✓ Консультація
Урок комплексного застосування знань	Вироблення вміння самостійно застосовувати знання в комплексі, в нових умовах	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Практикум ✓ Лабораторна робота ✓ Семінар
Урок узагальнення та систематизації знань	Узагальнення розрізнених знань у систему	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Семінар ✓ Конференція ✓ Круглий стіл
Урок контролю, оцінки й корекції знань	Визначення рівня оволодіння знаннями, вміннями і навичками	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Контрольна робота ✓ Залік ✓ Колоквіум ✓ Огляд знань

Структурні елементи навчального заняття

Етапи	Дидактичні завдання	Показники реального результату вирішення завдання
1. Організація початку заняття	Підготовка учнів до роботи на занятті	Цілковита готовність класу та обладнання, швидке включення учнів у діловий ритм
2. Перевірка виконання домашнього завдання	Перевірка правильності та розуміння виконаного домашнього завдання всіма учнями, виявлення прогалин та їх усунення	Оптимальність поєднання контролю, самоконтролю і взаємоконтролю для перевірки виконання завдання й усунення прогалин

3. Підготовка до основного етапу заняття	Забезпечення мотивації та усвідомлення учнями мети навчально-пізнавальної діяльності, актуалізація опорних знань і вмінь	Готовність учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності на основі опорних знань
4. Засвоєння нових знань і способів дій	Забезпечення сприйняття, осмислення та первинного запам'ятовування знань і способів дій та взаємозв'язків в об'єкті вивчення	Активність учнів під час вивчення нового матеріалу; максимальна самостійність у здобуванні знань і оволодінні способами дій
5. Первинна перевірка розуміння	Визначення правильності та розуміння засвоєного нового матеріалу; виявлення прогалин та хибних уявлень і їх корекція	Засвоєння суті нових знань і способів дій на репродуктивному рівні. Ліквідація типових помилок і хибних уявлень учнів
6. Закріплення знань і способів дій	Забезпечення засвоєння нових знань і способів дій на рівні застосування в змінній ситуації	Самостійне виконання завдань, що вимагають застосування знань у змінній ситуації
7. Узагальнення й систематизація знань	Формування цілісної системи основних знань з теми, курсу; виділення світоглядних ідей	Активна і продуктивна діяльність учнів із введення частини в ціле, класифікації й систематизації, виявлення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків
8. Контроль і самоперевірка знань	Виявлення якості та рівня оволодіння знаннями і способами дій, забезпечення їх корекції	Отримання достовірної інформації про досягнення всіма учнями планових результатів навчання
9. Підбиття підсумків заняття	Аналіз та оцінювання успішності досягнення мети та оголошення плану наступної роботи	Адекватність самооцінки учня оцінці вчителя. Оголошення учнями інформації про реальні результати навчання
10. Рефлексія	Мобілізація учнів на рефлексію своєї діяльності	Відкритість учнів в осмисленні власних дій і

	(мотивація, способи діяльності, спілкування). Засвоєння принципів саморегуляції та співробітництва	самооцінці. Прогнозування способів саморегуляції і співпраці
11. Інформація про домашнє завдання	Забезпечення розуміння мети, змісту і способів виконання домашнього завдання. Перевірка відповідних записів	Реалізація необхідних і достатніх умов для успішного виконання домашнього завдання всіма учнями відповідно до актуального рівня їх розвитку

Етапи комбінованого уроку:

1. Організація початку уроку.
2. Перевірка виконання домашнього завдання.
3. Усебічна перевірка знань.
4. Підготовка до засвоєння нового навчального матеріалу.
5. Засвоєння нових знань.
6. Первинна перевірка розуміння учнями нового матеріалу.
7. Закріплення нових знань.
8. Підведення підсумків уроку.
9. Інформація про домашнє завдання, інструкція щодо його виконання.

Вимоги до сучасного уроку

Дидактичні:

- ↪ науковий рівень викладання предмета;
- ↪ визначення місця уроку в загальній системі уроків;
- ↪ дотримання на уроці дидактичних принципів;
- ↪ визначення оптимального змісту уроку відповідно до навчальної програми і мети уроку;
- ↪ прогнозування рівня засвоєння учнями наукових знань, сформованості вмінь і навичок на окремих етапах уроку та на уроці загалом;
- ↪ вибір найбільш раціональних методів, прийомів та засобів навчання;
- ↪ раціональне поєднання словесних, наочних і практичних методів навчання;
- ↪ зв'язок з попереднім навчальним матеріалом;
- ↪ індивідуалізація, диференціація та інтенсифікація навчального процесу на уроці;

- ↵ використання міжпредметних зв'язків;
- ↵ оптимальність домашніх завдань;
- ↵ результативність уроку й організоване закінчення уроку.

Загальнопедагогічні:

- ↵ урахування вікових особливостей та рівня підготовки учнів;
- ↵ створення сприятливого емоційного фону уроку;
- ↵ дотримання педагогічного такту та культури мови;
- ↵ забезпечення пізнавальної активності та самостійності учнів на уроці;
- ↵ чітке формулювання та взаємозв'язок освітніх, виховних і розвивальних завдань уроку;
- ↵ наявність зворотного зв'язку між учителем та учнем.

Психологічні:

- ↵ врахування психологічних особливостей кожного учня;
- ↵ сприятливий психічний стан і стійкий настрій вчителя й учнів;
- ↵ розумна вимогливість і доброзичливість учителя до учнів;
- ↵ педагогічна етика і такт.

Технологічні:

- ↵ цілеспрямованість уроку;
- ↵ організаційне й матеріальне забезпечення уроку;
- ↵ оптимальний психологічний клімат уроку;
- ↵ оптимальні темп і ритм уроку;
- ↵ систематичність, послідовність і наступність операцій;
- ↵ завершеність операцій на уроці;
- ↵ економія часу, раціональне використання кожної хвилини уроку;
- ↵ неперервний контроль і самоконтроль;
- ↵ неперервне вдосконалення навчального процесу;
- ↵ закріплення і коректування знань учнів.

Гігієнічні:

- ↵ дотримання температурного режиму;
- ↵ дотримання норм освітлення;
- ↵ провітрювання приміщення класу перед уроком;
- ↵ відповідність шкільних меблів нормативам та віковим параметрам учнів;
- ↵ чергування видів навчальної роботи і різноманітність методів навчання.

Для безпосереднього керівництва під час відвідування уроку можна користуватися таким переліком вимог до сучасного уроку:

- ↪ використання нестандартних форм проведення уроку;
- ↪ науковий рівень викладання предмету;
- ↪ відбір найбільш ефективних форм та методів роботи;
- ↪ розвиток пізнавальних інтересів учнів;
- ↪ здійснення міжпредметних зв'язків;
- ↪ озброєння учнів прийомами самостійної роботи, формування навичок самоконтролю;
- ↪ врахування принципів диференціації та індивідуалізації;
- ↪ наявність зворотного зв'язку між учителем та учнями;
- ↪ об'єктивність оцінювання навчальних досягнень учнів;
- ↪ оптимальність домашнього завдання (характер, об'єм, осмислення, диференціація);
- ↪ результативність уроку (ступінь досягнення мети, якість знань та рівень сформованості умінь і навичок, позитивні зміни в розвитку і вихованості учнів).

Педагогічний аналіз уроку як інструмент управління сучасною школою

Педагогічний аналіз уроку:

- ↪ здійснює активний і безпосередній вплив на кінцеві результати навчально-виховного процесу;
- ↪ виступає головним засобом управління якістю освіти;
- ↪ використовується як інструмент вивчення вчителя та системи його роботи;
- ↪ може розглядатися як засіб формування єдиного підходу до вирішення проблем навчання та виховання;
- ↪ лежить в основі узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду;
- ↪ виступає ефективним засобом індивідуальної методичної роботи керівника з учителем;
- ↪ дозволяє керівнику школи здійснювати вплив на методи навчання, на відбір та формування навчального матеріалу, на вибір та правильне поєднання форм організації пізнавальної діяльності учнів;
- ↪ розглядається як важливий засіб формування та розвитку творчої активності вчителів;
- ↪ виступає дієвим засобом виховання в учнів критичного ставлення до

навчальної діяльності;

- ☞ використовується як засіб стимулювання самоосвіти педагога;
- ☞ виступає засобом впливу керівника на формування відносин співпраці між учнем та вчителем;
- ☞ містить у собі елемент перевірки виконання вчителем своїх обов'язків;
- ☞ виступає елементом оцінки рівня розвитку педагогічного колективу;
- ☞ служить засобом формування авторитету керівника в колективі;
- ☞ виступає передумовою формування відносин співпраці між керівником та вчителем.

Загальні вимоги (принципи) до аналізу уроків:

- ☞ доцільність та єдність вимог;
- ☞ об'єктивність;
- ☞ доказовість;
- ☞ системність;
- ☞ систематичність;

- ☞ науковість (на основі науково обгрунтованих психолого-педагогічних вимог до уроку та його аналізу з урахуванням рекомендацій науки управління);
- ☞ конструктивність;
- ☞ демократичність;
- ☞ доброзичливість;
- ☞ гуманність;
- ☞ гласність.

Методичне забезпечення аналізу уроку

Відвідування й аналіз уроків – важлива ланка педагогічного контролю, складний і відповідальний процес, протягом якого директор чи його заступник з навчально-виховної роботи одночасно вивчає і перевіряє роботу вчителя і учня.

Системний аналіз уроку передбачає перестановку акцентів із зовнішньої діяльності вчителя на діяльність учнів.

Морфологічний аналіз дозволяє визначити основні навчально-виховні моменти, кожен з яких є генетичною основою уроку і має:

- дидактичні завдання;
- зміст навчального матеріалу;
- форми організації пізнавальної діяльності;
- кінцевий результат.

Важливо пам'ятати, що аналіз кожного етапу відбувається у зв'язку з попереднім та наступним, враховуючи при цьому вплив етапу на кінцевий результат уроку.

Кінцевий результат уроку – це складне й багатоаспектне явище, його не можна зводити тільки до якості знань, умінь та навичок, які учні отримали на даному уроці.

Має значення не тільки кінцевий результат сам по собі, а й шляхи його досягнення, перш за все характер стосунків між учителем та учнями, бо знання, уміння і навички можуть бути отримані як на підставі авторитарних стосунків, так і стосунків співробітництва.

Сучасним можна назвати лише такий урок, на якому головним працівником у процесі навчання є учень, навчальна діяльність якого об'єктивно спрямована на освіту та формування своєї особистості. Вчитель розуміє, що учень – це не той, кого він навчає, а той, хто в нього навчається.

Аналіз уроку допомагає виявити розрив між метою уроку і кінцевим результатом та визначити його причини (поетапно).

Аналізуючи урок, треба врахувати:

1. Загальну характеристику мети уроку:

☞ чи визначає вчитель мету і тему, чи інформує про них учнів і як він це робить;

☞ чи все в класі сприяє тому, щоб вже на першому етапі уроку учні були підготовлені до сприймання мети і завдань уроку, до розуміння важливості поставленої мети уроку в системі інших уроків;

☞ чи акцентується увага на готовності вчителя і учнів до уроку.

2. Визначення типу і структури уроку, їх характеру:

☞ доцільність вибору даного типу уроку в досягненні мети і поставлених завдань;

☞ місце цього типу уроку в системі інших уроків з даної теми;

☞ відповідність структури уроку даного типу (послідовність розташування елементів уроку, їх наявність), регламентація в часі, роль кожного етапу у виконанні дидактичних і виховних завдань.

3. Аналіз змісту уроку:

☞ чи відповідає даний зміст виховним особливостям дітей, їхнім індивідуальним якостям;

☞ чи відповідає зміст матеріалу найновішим науковим знанням із конкретної теми;

↪ чи пов'язаний матеріал із життям, практикою, досвідом учнів, місцевим матеріалом;

↪ чи сприяє матеріал розвитку творчого, самостійного мислення, чи присутні у ньому елементи пошуку, історичний аспект, дослідницький характер;

↪ чи сприяє матеріал, що викладається, нагромадженню нових знань, прищепленню вмінь та навичок у порівнянні із засвоєними раніше;

↪ чи має матеріал виховну спрямованість.

4. Аналіз методів і прийомів навчання на уроці: ↪ почуття міри у використанні словесних, наочних та практичних методів;

↪ різноманітність прийомів;

↪ методи і прийоми індивідуальної роботи;

↪ сприяння методів і прийомів навчання реалізації основної дидактичної мети.

5. Аналіз діяльності вчителя й учнів на уроці: ↪ типові прийоми оцінювання знань учнів;

↪ критерії оцінок учителя;

↪ час оцінювання (упродовж уроку чи лише наприкінці);

↪ виховне значення оцінки;

↪ диференціація домашнього завдання (який його обсяг, елементи роз'яснення в класі, ступінь складності, творчий характер);

↪ активність учителя, вміння організувати клас на різних етапах уроку, педагогічний етап, етика вчителя, вміле поєднання колективних і індивідуальних форм роботи, прийоми педагогічного впливу на клас і окремих учнів з метою ефективної організації уроку;

↪ активність і дисципліна класу, ставлення учнів до вчителя, самостійність їхньої роботи на уроці.

6. Загальні висновки про ефективність уроку: ↪ освітнє і виховне значення уроку;

↪ позитивне та негативне на уроці;

↪ поради, як позбутися недоліків, до якої додаткової літератури звернутися, з чим досвідом ознайомитися.

Загальна схема аналізу уроку

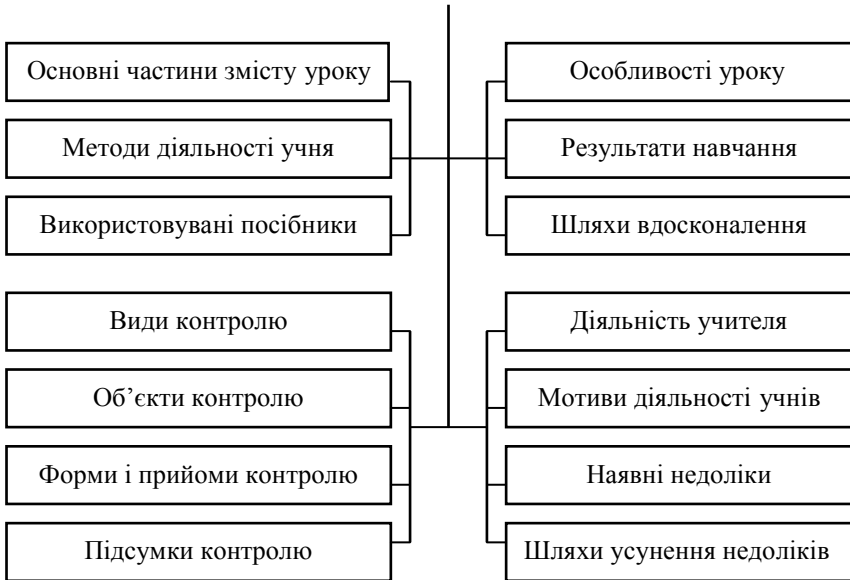

Схема оцінки уроку

№ з/п	Об'єкт оцінки	Бали
<i>1. Оцінка основних особистісних якостей учителя на уроці</i>		
1.1.	Знання предмета і загальна ерудиція вчителя в цілому.	
1.2.	Рівень педагогічної і методичної майстерності.	
1.3.	Культура мовлення, темп, дикція, інтенсивність, образність, емоційність, загальна фахова підготовка.	
1.4.	Рівень тактовності і демократичності взаємин з учнями.	
1.5.	Зовнішній вигляд учителя, міміка, жести, культура поведінки.	
<i>2. Оцінка основних характеристик діяльності учнів на уроці</i>		
2.1.	Ступінь пізнавальної активності, творчості і самостійності.	
2.2.	Рівень загальнонавчальних і спеціальних умінь та навичок.	
2.3.	Наявність та ефективність колективних (групових) форм роботи.	
2.4.	Рівень дисциплінованості, організованості і зацікавленості.	
<i>3. Оцінка змісту діяльності вчителя та учнів на уроці</i>		

3.1.	Науковість, доступність і посиленість досліджуваного матеріалу (сформованих умінь і навичок).	
3.2.	Актуальність і зв'язок із життям (теорії з практикою).	
3.3.	Ступінь новизни, проблемності й привабливості навчального матеріалу (інформації, здобутої учнями).	
3.4.	Оптимальність обсягу навчального матеріалу.	
4. Оцінка ефективності способів діяльності вчителя і учнів		
4.1.	Рациональність та ефективність використання часу уроку, оптимальність його темпу, а також чергування і зміни видів діяльності.	
4.2.	Ступінь доцільності та ефективності використання наочності і ТЗН.	
4.3.	Ступінь раціональності та ефективності використовуваних методів і організаційних форм роботи.	
4.4.	Наявність зворотного зв'язку з усіма учнями в ході уроку.	
4.5.	Ефективність контролю за роботою учнів і рівень вимог, на якому проведено оцінку знань, умінь і навичок.	
4.6.	Ступінь естетичного впливу уроку на учнів.	
4.7.	Дотримання правил охорони праці й техніки безпеки вчителем і учнями на уроці.	
5. Оцінка мети і результатів проведеного уроку		

Зазначимо, що наведені вище аспекти аналізу уроку носять до певної міри умовний характер і повинні здійснюватися під кутом зору **мети** відвідування уроку та **програми спостереження** за процесом уроку.

Аналіз уроку — це характеристика та оцінка навчального заняття в цілому чи окремих його компонентів, сторін.

Мета педагогічного аналізу уроку полягає в оцінці роботи вчителя з позиції відповідності проведеного уроку досягненням психолого-педагогічної науки, визначенні подальших перспектив вдосконалення професійної майстерності вчителя.

Аналіз уроку дозволяє реалізувати декілька функцій:

контрольну

– визначення рівня науковості матеріалу, що вивчається, його відповідність програмі, якість засвоєних учнями знань;

дидактичну

– оцінка досягнень та недоліків у роботі вчителя, відповідність використаних методів навчання передовому досвіду і рекомендаціям науки; поради вчителю щодо можливих шляхів і змісту

виховну

вдосконалення педагогічної майстерності;

— оцінка ділових та етичних якостей вчителя, його мовлення, культури спілкування тощо.

Завдання аналізу уроку:

- виявити педагогічне явище;
- виявити причини цього явища;
- показати, як виправити негативні наслідки чи розвинути явище позитивно;
- передбачити можливі труднощі.

Основні типи і види аналізу уроків

Як свідчить передовий педагогічний досвід, на практиці застосовується декілька типів і видів аналізу уроку.

Види педагогічного аналізу:

- ↔ параметричний;
- ↔ тематичний;
- ↔ підсумковий.

Рівні педагогічного аналізу:

- ↔ стихійно-емпіричний;
- ↔ емпіричний;
- ↔ науковий (морфологічний, структурний, функціональний, генетичний).

Тип аналізу уроку	З якою метою застосовується
Повний, комплексний	Вивчити якість (ефективність) уроку.
Аспектний	Визначити рівень засвоєння школярами програми; встановити рівень викладання.
Короткий	Застосовується у виняткових випадках і зумовлений відсутністю достатнього часу для повного аналізу.

Повний аналіз уроку:

- ↔ включає аналіз усіх аспектів уроку — змістового, дидактичного, психологічного;

↔ це система аспектних аналізів, тобто оцінка реалізації завдань уроку, зміст і види навчальної діяльності учнів за такими характеристиками, як рівні засвоєння учнями знань і способів розумової діяльності, розвиток учнів, реалізація дидактичних принципів і результативності уроку;

↪ проводиться з метою контролю за якістю організації навчально-виховного процесу і вивчення стилю діяльності вчителя, досвіду його роботи.

Комплексний аналіз уроку:

↪ це одночасний аналіз дидактичних, психологічних та інших основ уроку;

↪ передбачає всебічний аналіз єдності і взаємозв'язку мети, змісту, форм і методів організації уроку;

↪ за характером близький до повного і застосовується головним чином під час аналізу кількох уроків з однієї теми, а також з навчальною метою.

Аспектний аналіз уроку:

↪ це глибоке вивчення та аналіз окремого аспекту (виховного, психологічного, організаційного тощо) уроку;

↪ це розгляд, детальне та всебічне вивчення й оцінка під певним кутом зору якої-небудь сторони або окремої мети уроку у взаємозв'язку з результатами діяльності учнів:

- реалізація вчителем триєдиного завдання уроку;
- використання розвивальних методів на уроці;
- вивчення способів активізації пізнавальної діяльності учнів;
- шляхи розвитку пізнавального інтересу;
- формування загальнонавчальних методів і навичок у школярів;
- перевірка та оцінка знань, умінь і навичок учнів;
- організація проблемного навчання на уроці тощо;

↪ проводиться в обмежений проміжок часу;

↪ використовується з метою виявлення і встановлення ефективності певних прийомів діяльності вчителя.

Короткий аналіз уроку:

↪ це загальна оцінка навчально-виховної функції уроку, яка характеризує рівень досягнення освітньої, виховної та розвивальної мети уроку;

↪ проводиться з метою загальної оцінки якості уроку, його науково-теоретичного рівня;

↪ відображає лише основні дидактичні категорії (досягнення мети уроку, вирішення пізнавальних завдань, виконання плану уроку).

Основний зміст видів аналізу уроку

Дидактичний аналіз уроку:

↪ це аналіз основних дидактичних категорій (реалізація принципів дидактики, добір методів, прийомів і засобів навчання і виховання школярів, дидактична обробка навчального матеріалу уроку, педагогічне керівництво самоосвітньою пізнавальною діяльністю учнів тощо);

- ↪ включає в себе аналіз таких елементів уроку:
 - постановка мети;
 - додержання принципів дидактики;
 - логіка навчального матеріалу;
 - логіка процесу навчання;
 - використання засобів та методів навчання;
 - активізація пізнавальної діяльності учнів;
 - організація самостійної роботи;
 - реалізація принципу єдності навчання і виховання.

Психологічний аналіз уроку передбачає вивчення:

- ↪ психологічного клімату на уроці;
- ↪ педагогічного такту учителя;

- ↪ ставлення учнів до навчання;
- ↪ стосунків між учителем та учнями;
- ↪ рівня впливу вчителя на учнів;
- ↪ характеру взаємодії учасників навчального процесу (симпатії, антипатії, гумор);
- ↪ інтересу учнів до предмета, до теми уроку;
- ↪ емоційного настрою учнів;
- ↪ врахування вчителем під час уроку психолого-фізіологічних особливостей учнів, їх уподобань, запитів, нахилів, потреб;
- ↪ коригування вчителем процесу саморозвитку учня;
- ↪ застосування прийомів релаксації, тренінгу;
- ↪ сприяння вчителем розвитку пам'яті, уваги, мислення школярів.

Виховний аналіз уроку передбачає:

- ↪ вивчення рівня загального розвитку та вихованості дитини;
- ↪ вивчення міри та якості виховного впливу уроку на учнів;
- ↪ аналіз впливу таких виховних факторів уроку, як емоційний фон, моральний потенціал уроку, естетичне забезпечення тощо;
- ↪ спостереження за вихованням волі, уваги, зосередженості, посидючості, працездатності, застосування прийомів наукової організації праці школярів.

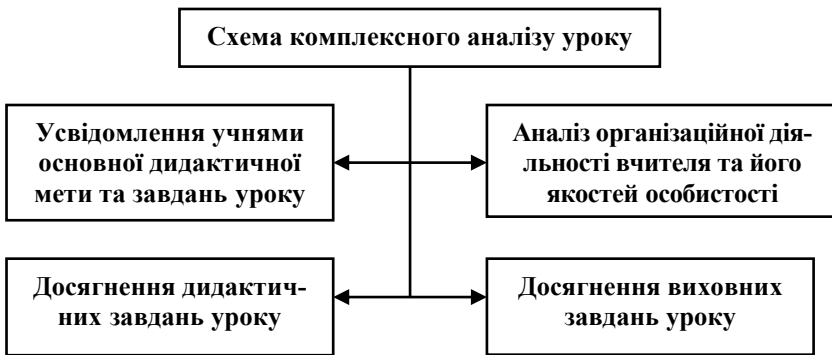
**Методичний
аналіз уроку
включає:**

↪ вивчення діяльності та взаємодії вчителя і учнів у основних структурних компонентах уроку;

↪ розгляд сукупності прийомів та методів діяльності вчителя і учнів на етапі формування понять та способів навчальної дії.

**Організаційний
аналіз уроку
включає:**

- ↪ вивчення прийомів організації заняття;
- ↪ рівень оснащення уроку наочними посібниками;
- ↪ ефективність використання ТЗН;
- ↪ ведення вчителем документації;
- ↪ раціональність використання часу уроку;
- ↪ виконання санітарно-гігієнічних норм тощо.

Комплексний аналіз уроку передбачає оцінку:

- 1) зовнішньої готовності вчителя та учнів;
- 2) внутрішньої, психологічної налаштованості учнів;
- 3) організаційних дій вчителя (за потреби);
- 4) планування вчителем та оголошення учням навчального, виховного і розвивального завдань уроку;
- 5) актуалізацію знань і способів діяльності учнів;
- 6) застосування вчителем методів проблемного навчання (пошукового, дослідницького, проблемного викладу);
- 7) використання проблемних методів у навчання;
- 8) співвідношення діяльності вчителя і діяльності учнів;
- 9) обсягу і характеру самостійних робіт учнів та співвідношення репродуктивних і продуктивних самостійних робіт;

- 10) врахування вчителем рівнів актуального розвитку учнів і зон найближчого їх розвитку;
- 11) підходів до поліпшення в учнів позитивної мотивації навчання;
- 12) постановку вчителем проблемних запитань, створення проблемних ситуацій, показ їх вирішення;
- 13) володіння вчителем способами створення проблемних ситуацій;
- 14) дотримання правил постановки навчальної проблеми;
- 15) використання підручника, співвідношення репродуктивної й частково пошукової роботи з ним;
- 16) відповідності підбраної наочності вимогам проблемного навчання;
- 17) формування спеціальних і загальних навчальних умінь учнів;
- 18) наявності в учнів пізнавальних умінь (формулювання проблеми, висування та обґрунтування гіпотези, пошук способів доказу або спростування гіпотези, перевірка правильності її рішення);
- 19) умінь учнів здійснювати логічні операції;
- 20) розвитку пізнавальних здібностей учнів на кожному етапі уроку;
- 21) труднощів, які виникли в учнів, причини їх виникнення та способи усунення;
- 22) відповідності вимог проблемно-розвивального навчання домашній роботі учнів;
- 23) врахування вчителем індивідуальних особливостей, здібностей і рівнів підготовленості учнів та запропоновані диференційовані завдання;
- 24) розвитку волі, інтелекту, емоцій, пізнавальних інтересів, мовлення, пам'яті, самостійності мислення учнів;
- 25) загальної результативності уроку.

Підходи до аналізу уроку

Лінійний (поетапний):	досягнення та недоліки виділяються в хронологічному порядку.
Поелементний:	передбачає виділення та аналіз таких елементів, як зміст, методи та форми навчання. Він здійснюється без урахування отриманих реальних результатів на уроці. Цей аналіз не дозволяє виявити істотні причини недоліків, тому що ведеться без оцінки взаємозв'язку розв'язання завдань на кожному етапі.
Системний:	спрямований на встановлення причин, які викликали як позитивні, так і негативні результати, а на цій основі – пошук шляхів та засобів вдосконалення уроку.

Педагогічний аналіз уроку

Педагогічний аналіз уроку – це професійний вид діяльності керівника, який вимагає спеціальної методичної підготовки, хорошого знання теорії уроку, розуміння принципів навчання та побудови уроку, конкретних вимог, що випливають із цих принципів.

Види педагогічного аналізу уроку

Характеристики	Види педагогічного аналізу		
	Оперативний	Тематичний	Підсумковий
1. Мета	Щоденний та щотижневий аналіз основних показників навчально-виховного процесу; виявлення причин порушень процесу його протікання й вироблення на цій основі рекомендацій з усунення цих причин. Інформаційне забезпечення тематичного і підсумкового контролю.	Забезпечення функції регулювання за допомогою рекомендацій щодо впорядкування, систематизації та переведення окремих елементів навчально-виховного процесу в якісно новий стан, підготовка матеріалів для підсумкового аналізу.	Оцінка результатів діяльності всіх ланок шкільної системи за звітний період (семестр, навчальний рік). Визначення головних задач у діяльності шкільного колективу на період, що планується.
2. Джерела	Результати планового контролю, незаплановані спостереження і бесіди керівників школи з учителями.	Плановий контроль, оперативна інформація, матеріали оперативного аналізу, особисті спостереження керівників відповідно до поставленої мети.	Дані систематичного аналізу проведеного контролю. Запис відвіданих уроків і позакласних заходів, аналіз учнівських зошитів, контрольних робіт,

			щоденників, результати державних підсумкових атестацій.
3. Зміст	Оперативна оцінка роботи школи за день, місяць, тиждень; виявлення причин тих чи інших негативних відхилень у якості навчання і знань учнів від визначених програмою. Аналіз стану дисципліни за день, тиждень. Аналіз стану відвідування, підготовка рекомендацій для прийняття управлінського рішення, визначення кола питань для тематичного і підсумкового аналізів.	Дослідження стану найбільш важливих ланок педагогічного процесу, взаємозв'язку навчання і виховання на уроках та в позаурочний час; вивчення рівня вихованості учнів. Об'єктивна оцінка знань учнів, вивчення системи роботи окремих учителів, аналіз якості викладання з окремих предметів чи групи предметів (освітньої галузі).	Дослідження стану найбільш важливих вузлових проблем з усіх ланок шкільної системи; вивчення рівня освіченості, виховання і розвитку учнів за певний період; оцінка ефективності реалізації навчальних програм.
4. Особливості	Інтуїція та досвід керівників. За допомогою даного аналізу не завжди можна виявити глибокі причини. Основними формами навчальної діяльності, які підлягають оперативному аналізу, є урок і позакласні заходи. Виступає основою для наступних видів педагогічного аналізу.	Дозволяє більш глибоко проникати в сутність тих чи інших сторін педагогічного процесу, об'єктивно їх оцінювати і на цій основі встановлювати шляхи усунення перешкод. Як і оперативний аналіз, дозволяє вивчати лише окремі елементи системи. Основним інструментом є вивчення і узагальнення передового педагогічного досвіду. На його основі створюються передумови для введення навчально-виховного процесу на якісно новий рівень.	Носить перспективний характер. Найбільш складний вид аналізу, тому повинен здійснюватися директором школи. Вимагає ретельної й тривалої попередньої підготовки. Даний вид аналізу – головна передумова розвитку школи, основна умова циклічності управління.

Системний аналіз уроку

При всій різноманітності схем та програм аналізу уроку, в основу більшості з них покладено принцип системності. Оскільки урок – це цілісна система, що складається із взаємопов'язаних, взаємодіючих частин, які забезпечують підсумковий результат, тому його оцінка вимагає системного підходу.

Системний аналіз уроку – це розгляд уроку як єдиної системи з погляду розв’язання головного дидактичного завдання одночасно з вирішенням розвивальних завдань уроку, забезпечення формування знань, умінь і навичок, засвоєння учнями способів навчання.

- Ознаки уроку як системи:**
- 1) наявність компонентів, що утворюють систему (мета, зміст освіти, принципи навчання та виховання, методи, прийоми, засоби та форми організації пізнавальної діяльності, результат);
 - 2) взаємозв’язок та взаємодія компонентів між собою;
 - 3) наявність системоутворюючого елементу – дидактичної мети (завдання освіти розв’язуються через зміст навчального матеріалу, через методи навчання та форми організації пізнавальної діяльності учнів);
 - 4) цілісність (наявність тісних зв’язків між елементами, відсутність одного компонента руйнує всю систему).

Компоненти системного підходу до аналізу уроку (за Ю.О. Конаржевським)

- Аналіз зовнішніх зв’язків уроку:**
- ↪ визначення місця і мети уроку в межах теми, яка вивчається, або в межах розділу програми;
 - ↪ визначення характеру зв’язку уроку з попередніми та наступними уроками;
 - ↪ виділення можливих міжпредметних зв’язків.

- Аналіз триєдиної мети уроку:**
- ↪ аналіз складу триєдиної мети;
 - ↪ зміст пізнавального, виховуючого та розвиваючого аспектів мети;
 - ↪ визначення відповідності мети уроку темі, яка вивчається;
 - ↪ аналіз взаємодії аспектів триєдиної мети;
 - ↪ визначення відповідності виховуючого та розвиваючого аспектів мети можливостям відібраного вчителем змісту навчального матеріалу;
 - ↪ визначення реальності сформованої для даного уроку мети;
 - ↪ висновок про те, наскільки глибоко триєдина мета усвідомлена вчителем.

- Морфологічний аналіз уроку:**
- ↪ визначення елементів навчально-виховних завдань уроку;
 - ↪ характеристика навчально-виховного процесу;

- ↵ поділ навчально-виховного процесу на етапи і визначення навчально-виховних завдань кожного з етапів;
- ↵ характеристика етапів уроку;
- ↵ визначення співвідповідності між собою змісту навчального матеріалу, методів навчання, форм організації пізнавальної діяльності учнів;
- ↵ визначення відповідності етапів навчально-виховного процесу змісту навчально-виховних завдань уроку;
- ↵ визначення результативності етапів навчально-виховного процесу та уроку в цілому;
- ↵ визначення компонента, який забезпечує єдність етапів уроку.

Функціональний аспект аналізу уроку:

↵ визначення на основі виділених способів взаємодії змісту навчального матеріалу, методів та організаційних форм навчання, механізмів формування реального результату на всіх етапах навчально-виховного процесу;

- ↵ визначення рівня реалізації поставленої мети уроку;
- ↵ визначення факторів, що впливають на якість як окремих етапів, так і уроку в цілому;
- ↵ визначення відповідності реального результату кожного етапу навчально-виховного процесу триєдиній меті уроку.

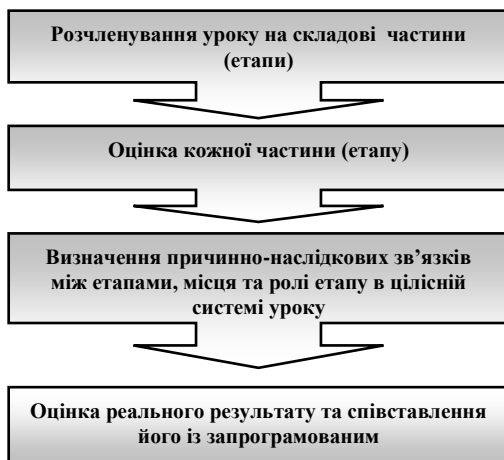
Аспект оцінки кі-нцевого результату уроку:

↵ аналіз якості знань, умінь та навичок, отриманих учнями на уроці;

↵ оцінка результативності досягнення освітнього компонента триєдиної мети;

- ↵ оцінка результативності виховного компонента триєдиної мети;
- ↵ оцінка досягнення розвиваючого компонента триєдиної мети;
- ↵ оцінка результативності додаткових (часткових) завдань уроку;
- ↵ формулювання остаточних висновків про результативність уроку;
- ↵ загальна оцінка уроку та формулювання пропозицій вчителю.

Методика аналізу уроку з позицій системного підходу

Методика системного аналізу уроку досліджує:

- ↪ два види структурних компонентів уроку: етапи уроку та елементи;
- ↪ два види функціональних компонентів: взаємозв'язок та взаємодію між елементами всіх етапів уроку;
- ↪ зв'язки між етапами як блоками взаємодіючих елементів.

Порушення будь-якого з названих компонентів призводить до незавершеності всієї системи.

Методика системного аналізу уроку

1. Оцінка основних особистісних якостей викладача

- 1.1. Знання предмета і загальна ерудиція викладача в цілому.
- 1.2. Рівень педагогічної і методичної майстерності.
- 1.3. Культура мовлення, дикція, інтенсивність, освіченість, емоційність, загальна і специфічна грамотність.
- 1.4. Ступінь тактовності й демократичності взаємин з учнями.
- 1.5. Зовнішній вигляд педагога, міміка, жести, культура поведінки.

2. Оцінка основних характеристик учнів на занятті

- 2.1. Ступінь пізнавальної активності, творчості і самостійності.
- 2.2. Рівень загальнонавчальних та спеціальних умінь і навичок.
- 2.3. Наявність і ефективність колективних (групових) форм роботи.
- 2.4. Ступінь дисциплінованості, організованості і зацікавленості.

3. Оцінка змісту діяльності вчителя та учнів на уроці

- 3.1. Науковість, доступність і посиленість досліджуваного навчального матеріалу, сформованих умінь і навичок.
- 3.2. Актуальність і зв'язок із життям (теорії з практикою).
- 3.3. Ступінь новизни, проблемності й привабливості навчального матеріалу (отриманої учнями інформації).
- 3.4. Оптимальність обсягу запропонованого для засвоєння матеріалу.

4. Оцінка ефективності способів діяльності викладача й учнів у ході заняття

- 4.1. Раціональність та ефективність використання часу уроку, оптимальність його темпу, а також чергування і зміни видів діяльності.
- 4.2. Доцільність та ефективність використання наочності й ТЗН.
- 4.3. Раціональність та ефективність використаних методів і організаційних форм роботи.
- 4.4. Рівень зворотного зв'язку з усіма учнями в процесі уроку.
- 4.5. Ефективність контролю за роботою учнів і рівень вимог, на якому проведено оцінку знань, умінь та навичок школярів за результатами уроку.
- 4.6. Ступінь естетичного впливу проведеного заняття на учнів.
- 4.7. Ступінь дотримання правил охорони праці і техніки безпеки вчителем і учнями в ході заняття.

5. Оцінка мети і результатів проведеного заняття

- 5.1. Ступінь конкретності, чіткості і лаконічності формулювання мети уроку. Реальність, доцільність, складність і досяжність мети одночасно.
- 5.2. Ступінь навчального впливу проведеного заняття на учнів.
- 5.3. Ступінь виховного впливу уроку (що і якою мірою сприяє вихованню учнів у ході уроку).
- 5.4. Ступінь впливу уроку на розвиток учнів (що і якою мірою сприяло розвитку учнів).

Відвідування уроку

Рівень знань, умінь і навичок школярів, педагогічну майстерність учителя оцінюють в основному під час відвідування навчальних занять. На уроці, як у фокусі, концентрується вся діяльність педагога, його наукова підготовка, педагогічні навички, методичні вміння, здатність організувати самостійну роботу всіх школярів.

Реальна цінність уроку – його результат, рівень засвоєння матеріалу учнями. На уроці діти мають засвоїти намічений обсяг знань, набути потрібних навичок та умінь. Удома знання розширюються, поглиблюються, закріплюються, але здобувають їх в основному на уроці.

Зміст детального спостереження за уроком

1. Організаційний бік уроку.	Присутній має встановити, чи вчасно викладач приходить до класу, чи підготовлено посібники, обладнання, крейду, дошку, чи готові діти до уроку, санітарний стан класу, чергування і загальний порядок.
2. Зміст уроку.	Оцінюють глибину і науковість пояснень педагога, наявний зв'язок з дійсністю; використання матеріалу уроку з виховною метою; використання додаткового матеріалу, останніх досягнень науки; застосування засобів наочності, креслення, схем, моделей; змістовність відповідей учнів, ґрунтовність їхніх знань, рівень самостійності, культуру мовлення, методику виставлення оцінок.
3. Виховна роль уроку.	Відвідувач оцінює ефективність використання вчителем навчального матеріалу з виховною метою, систему вимог учителя; як здійснюється формування любові до праці, самостійної роботи; як забезпечується дотримання учнями правил поведінки та оцінка вчителем поведінки школярів, їхнього став-

	лення до роботи; як здійснюється націлювання учнів на взаємодопомогу, принципівість, діловитість, дисципліну.
4. Методичний напрямок уроку.	<p>Оцінці підлягають методи опитування, прийоми активізації класу під час опитування; кількість часу, що йде на опитування; поглиблення знання під час опитування.</p> <p>Здійснюється ретельне вивчення методів і прийомів роботи педагога під час пояснення: чи уважно його слухають, якими прийомами досягає вчитель розвитку мислення учнів, їхньої самостійності та індивідуальних здібностей; що робить учитель для того, щоб діти міцно засвоювали матеріал; які сучасні методи викладання використовує?</p> <p>Чи застосовуються наочні і технічні засоби навчання; як проводиться організація дослідів та практичних робіт?</p> <p>Які способи закріплення знань, розв'язання задач, виконання самостійних робіт використовує вчитель?</p> <p>Які види домашніх завдань виконують учні та як організована їхня перевірка?</p> <p>Необхідно перевірити також ведення робочих зошитів, записів, рівень сформованості в учнів вміння складати конспекти, робити креслення, схеми тощо.</p>
5. Особливості поведінки вчителя на уроці.	Оцінюється роль педагога на уроці як організатора і диригента, його культура мовлення, такт, зовнішній вигляд (одяг), манери, звички, взаємини з учнями тощо.

Аналізуючи урок, потрібно враховувати такі конкретні фактори:

1. Особливості теми.	Можуть бути уроки, де немає потреби застосовувати наочні посібники або технічні засоби, викликати до дошки, працювати з книжкою.
2. Можливості школи.	Наявність кабінетів, технічних засобів, наочних посібників, потрібних книжок у бібліотеці, пришкільних ділянок.
3. Склад даного класу.	Рівень розвитку та здібностей учнів.

4. Індивідуальність учителя.	Рівень підготовки, особливості характеру, стан здоров'я, попередні результати роботи.
-------------------------------------	---

Аналіз уроку доцільно здійснювати за такою схемою:

- 1) педагог розповідає про свій урок, про те, що йому вдалося, а що ні;
- 2) присутній аналізує позитивні сторони уроку;
- 3) проводиться аналіз негативних моментів;
- 4) висловлюються пропозиції щодо способів усунення недоліків;
- 5) заключне слово вчителя, обговорення уроку присутніми педагогами.

**Аркуш спостереження
(схема аналізу та самоаналізу уроку)**

Загальні відомості:

Школа _____
 Клас _____
 Дата проведення уроку _____
 Тема уроку _____
 Завдання уроку _____

Обладнання уроку:

Засоби навчання, які використовує вчитель _____
 Наочні прилади й технічні засоби _____

Зміст уроку:

Наскільки зміст уроку відповідає програмі _____
 Наскільки зміст уроку відповідає завданням уроку _____
 Наскільки зміст уроку відповідає дидактичним принципам _____
 Які знання, уміння та навички формуються на уроці _____
 З яким матеріалом учні працювали вперше _____
 Який матеріал уроку сприяв розвитку творчих сил і здібностей учнів _____
 Які загальнонавчальні й спеціальні вміння і навички розвивалися _____
 Як здійснювалися міжпредметні зв'язки _____
 Чи дотримувалися внутрішньопредметних зв'язків _____
 Чи сприяв зміст уроку розвитку інтересу до навчання _____

Тип і структура уроку:

Який тип уроку обрано _____
 Доцільність обраного типу уроку _____
 Місце уроку в системі уроків з даного розділу _____
 Зв'язок уроку з попередніми уроками _____
 Етапи уроку, їх послідовність і логічний зв'язок _____
 Відповідність структури уроку даному типу _____

Як забезпечується цілісність і завершеність уроку _____

Реалізація принципів навчання:

Комплексність вирішення завдань уроку _____
Науковість навчання, зв'язок із життям, практикою _____
Принцип доступності навчання _____
Мета використання наочності _____
Принцип систематичності й послідовності формування знань, умінь і навичок _____
Як досягається свідомість, активність і самостійність учнів _____
Управління пізнавальною діяльністю учнів _____
Якою мірою здійснювався розвиток учнів на уроці _____
Який характер пізнавальної діяльності переважав _____
Як реалізовано індивідуалізацію та диференціацію навчання _____
Як стимулювалося позитивне ставлення учнів до навчання _____

Методи навчання:

Якою мірою методи відповідали завданням уроку _____
Який характер пізнавальної діяльності забезпечували використовувані методи навчання _____
Які методи сприяли активізації навчання школярів _____
Як планувалася і організовувалася самостійна робота _____
Яка ефективність використаних методів і прийомів навчання _____

Організація навчальної роботи на уроці:

Як здійснювалася постановка навчальних завдань на кожному етапі _____
Як поєднувалися різні форми організації навчання _____
Чи здійснювалося чергування різних видів діяльності учнів _____
Як здійснювався контроль за діяльністю учнів _____
Чи правильно були оцінені знання та вміння учнів _____
Як учитель здійснював розвиток учнів _____
Які прийоми організації учнів використовувалися _____
Як підводились підсумки етапів та всього уроку _____

Система роботи вчителя:

Розподіл часу _____
Доцільність переходу від одного етапу до іншого _____
Керівництво навчальною роботою учнів _____
Володіння класом _____
Дотримання дисципліни _____
Засвоєння учнями раціональних способів навчання _____
Визначення обсягу навчального матеріалу на урок _____
Поведінка вчителя на уроці:
➤ тон _____
➤ такт _____

- зовнішній вигляд _____
- манери _____
- мовлення _____
- емоційність _____
- характер спілкування _____

Роль учителя у створенні потрібного психологічного мікроклімату _____

Система роботи учнів:

Організованість та активність на різних етапах уроку _____

Адекватність емоційного відгуку _____

Методи і прийоми роботи _____

Ставлення учнів до:

- вчителя _____
- предмета _____
- уроку _____
- домашнього завдання _____

Рівень засвоєння основних знань і вмінь _____

Творче застосування знань, умінь і навичок _____

Загальні результати уроку:

Виконання плану уроку _____

Рівень реалізації мети уроку:

- загальноосвітньої _____
- виховної _____
- розвивальної _____

Рівень засвоєння знань і способів діяльності _____

Загальна оцінка результатів та ефективності уроку _____

Рекомендації з поліпшення якості уроку _____

Самоаналіз ефективності уроку

Схема 1

1. Місце уроку в темі, розділі, курсі. Зв'язок уроку із попередніми уроками.
2. Врахування особливостей класу під час планування уроку.
3. Завдання, які планувалося вирішувати на уроці.
4. Обґрунтування вибору структури і типу уроку.
5. Обґрунтування вибору змісту, форм і методів.
6. Умови (навчально-матеріальні, гігієнічні, морально-психологічні, естетичні), які було створено на уроці.
7. Допущені відхилення від плану уроку, причини і наслідки.
8. Оцінка результату уроку.
9. Висновки з результатів уроку.

Схема 2

1. Загальна структура уроку:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ основна дидактична мета уроку; ☞ його місце в системі уроків; ☞ основні моменти уроку; ☞ дозування часу; ☞ дотримання основних вимог до уроку; ☞ ефективність використання часу на уроці.
2. Реалізація основної дидактичної мети уроку:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ виконання вимог програми; ☞ співвідношення матеріалу, поясненого на уроці і поданого на самостійне опрацювання; ☞ організація сприйняття, уваги; ☞ формування пізнавального інтересу; ☞ організація первинного закріплення матеріалу; ☞ перевірка якості знань, умінь та навичок; ☞ опитування та використання норм оцінок учнів.
3. Розвивальний аспект уроку:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ залучення учнів до здійснення основних розумових операцій; ☞ подолання посильних труднощів; ☞ розвиток пізнавальної самостійності; ☞ науковість, зв'язок теорії з практикою; ☞ міцність знань.
4. Дотримання основних принципів дидактики:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ принцип наочності, ☞ свідомості та активності в роботі вчителя та учнів, ☞ доступності і посильності, ☞ зв'язку теорії з практикою, ☞ міцності знань.
5. Методи навчання:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ методи пояснення нового матеріалу, закріплення і вироблення вмінь та навичок, контролю; ☞ відповідність методів навчання дидактичній меті, специфіці навчального предмета; ☞ залежність вибору методів навчання від матеріальної оснащеності шкіл.
6. Виховний аспект уроку:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ використання виховних можливостей змісту навчального матеріалу; ☞ формування світогляду; ☞ зв'язок із життям; ☞ виховання сумлінного ставлення до праці, навчання; ☞ використання виховної можливості оцінки; ☞ виховний вплив особистості вчителя.

7. Учитель на уроці:	<ul style="list-style-type: none"> ↻ підготовка до уроку; ↻ роль конспекту; ↻ види діяльності на уроці; ↻ контакт із класом; ↻ індивідуальний підхід до учнів; ↻ захопленість предметом; ↻ зовнішній вигляд учителя.
8. Робота учнів на уроці:	<ul style="list-style-type: none"> ↻ підготовка учнів до уроку; ↻ активність на різних етапах уроку; ↻ види діяльності; ↻ культура мови; ↻ дисципліна; ↻ ставлення до предмета; ↻ ставлення до вчителя; ↻ динаміка працездатності; ↻ активність; ↻ рівень сформованості пізнавальних умінь.
9. Гігієнічні умови уроку:	<ul style="list-style-type: none"> ↻ приміщення, його оснащення; ↻ меблі, дотримання принципу розташування; ↻ розклад на цей день; ↻ вплив гігієнічних умов на динаміку працездатності учнів на уроці.

Схема 3

1. Яке місце уроку в темі, розділі, курсі? Як цей урок пов'язаний з попередніми, як цей урок „працює” на наступні уроки? Який тип уроку?
2. Які особливості учнів було враховано під час планування даного уроку?
3. Які завдання вирішували на уроці: освітні, виховні, розвивальні? Чи було забезпечено їхній взаємозв'язок? Які завдання були головними? Як враховано особливості класу?
4. Чи раціонально було розподілено час, відведений на всі етапи уроку? Чи логічне поєднання етапів уроку?
5. Чи доведено головне, істотне на уроці?
6. Яке сполучення методів навчання обрано для розкриття нового матеріалу?
7. Яке сполучення форм навчання було обрано для розкриття нового матеріалу і чому?
8. Доцільність диференційованого підходу до учнів. Як він здійснювався?
9. Як було організовано контроль засвоєння знань, умінь і навичок? У яких формах і яких методах здійснюється?
10. Як використано на уроці навчальний кабінет, які засоби навчання застосовувалися?
11. За рахунок чого забезпечено в класі високу працездатність школярів

упродовж всього уроку, як було підтримано сприятливу психологічну атмосферу, спілкування?

12. Чи вдалося цілком реалізувати всі заплановані завдання? Якщо не вдалося, то чому? Як учитель планує виконати нереалізоване?

Структурний аналіз уроку

Структурний (поетапний) аналіз уроку — це виявлення та оцінка домінуючих структур (елементів) уроку, їхньої ефективності щодо забезпечення розвитку пізнавальних здібностей учнів. Нижче наведено орієнтовну схему поетапного структурного аналізу уроку.

Завдання	Результати	Зміст аналізу
<i>Організаційний етап:</i>		
Підготувати учнів до роботи на уроці.	Оперативність під час оргхвилинок, повна готовність класу до роботи, швидке включення учнів у діловий ритм та зосередженість усіх учнів.	Систематичність проведення оргхвилинок, послідовність висування вимог; зібраність, стриманість, вимогливість самого вчителя.
<i>Етап перевірки домашнього завдання:</i>		
Встановити правильність та усвідомленість виконання домашнього завдання всіма учнями.	Вміння вчителя за 5-7 хвилин перевірити рівень знань у більшості учнів. Можливість у ході перевірки домашнього завдання скоригувати опорні поняття й ліквідувати виявлені прогалини.	Використання системи прийомів, які дають можливість перевірити виконання домашнього завдання у більшості учнів, оперативність учителя.
<i>Етап ґрунтовної перевірки знань:</i>		
Ґрунтовно перевірити знання окремих учнів. Стимулювати опитуваних і весь клас до оволодіння раціональними прийомами навчання і самоосвіти.	Перевірка вчителем обсягу та правильності знань, їхньої глибини, усвідомленості, вміння використовувати на практиці; рецензування відповідей учнів, спрямованих на виявлення позитивних і негативних сторін у знаннях, уміннях і навичках. Активна	Використання різних методів перевірки знань (фронтальна бесіда, тестова перевірка), постановка додаткових запитань на перевірку міцності знань, створення під час опитування нестандартних ситуацій.

	діяльність усього класу в ході перевірки знань.	
<i>Етап підготовки учнів до активного і свідомого засвоєння нового матеріалу:</i>		
Організувати й направляти до мети пізнавальну діяльність учнів.	Активна пізнавальна діяльність на наступному етапі.	Оцінка важливості для учнів нового матеріалу, вміння показати те, чого учні мають навчитися в ході уроку, вміння чітко та однозначно визначити мету уроку.
<i>Етап засвоєння нових знань:</i>		
Дати учням конкретне уявлення про новий матеріал, викласти основні завдання й допомогти зрозуміти тему. Первинне узагальнення й систематизація нових знань, освоєння способів навчання, шляхів і засобів, які привели до даного узагальнення. На основі здобутих знань розвивати в учнів відповідні вміння і навички.	У разі використання методу евристичної бесіди, самостійної роботи учнів у поєднанні з бесідою, використання комп'ютерної техніки показником ефективності засвоєння знань учнями є правильність відповідей, дій у процесі бесіди, активна участь усього класу в підбитті підсумків роботи, а також якість знань учнів на останніх етапах навчання.	Використання прийомів, які підвищують рівень розуміння найголовнішого в досліджуваному матеріалі, визначення особливих ознак; вичленування в досліджуваному найістотніших характеристик і фіксація на них уваги учнів, запис у зошитах формулювань опорних пунктів плану, використання прийомів мислення, самостійна робота з книжкою, використання наочності, аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення, конкретизації; постановка перед учнями навчальної проблеми, створення проблемної ситуації; постановка евристичних запитань, складання таблиць первинного узагальнення матеріалу, актуалізація особистого досвіду та опорних знань учнів,

		словникова робота.
<i>Етап перевірки розуміння учнями нового матеріалу:</i>		
Визначити рівень засвоєння учнями взаємозв'язку між фактами, змісту нових понять, усунути виявлені прогалини.	Основний критерій результативності – рівень розуміння нового матеріалу більшістю середніх і слабких учнів.	Використання запитань, які вимагають активної розумової діяльності учнів, створення нестандартних ситуацій, звертання вчителя до класу з пропозицією доповнити, уточнити, виправити, знайти інше рішення. Врахування додаткових запитань учнів під час з'ясування прогалин у знаннях.
<i>Етап закріплення нового матеріалу:</i>		
Закріпити знання і вміння, необхідні для самостійної роботи з новим матеріалом.	Уміння учнів співвідносити факти, вміння знаходити суттєві ознаки найголовніших понять, конкретизувати їх, активність школярів на уроці.	Оволодіння раціональними методами і прийомами контролю за знаннями, вміннями учнів.
<i>Інструктаж щодо виконання домашнього завдання:</i>		
Повідомити про домашнє завдання, пояснити методику його виконання; підбити підсумки уроку.	Правильне виконання домашнього завдання всіма учнями.	Давати домашнє завдання безпосередньо на уроці, вводити до складу домашнього завдання пізнавальні завдання, запитання; диференціювати підхід до добору матеріалу для домашнього завдання.

Структурно-часовий аналіз уроку

Для навчання молодих педагогів раціональному використанню часу, бережливому ставленню до кожної хвилини уроку варто використовувати структурно-часовий аналіз навчальних занять. Під час подібного аналізу звертається увага насамперед на такі сторони уроку:

➤ раціональний розподіл всього часу (45 хвилин) між окремими елементами уроку, тобто чи розумно було за даних умов виділяти саме стільки часу на опитування, на психологічну підготовку до сприйняття нового ма-

теріалу, на пояснення нового, на закріплення чи домашнє завдання;

➤ раціональність кожного із структурних елементів уроку: які з його елементів доцільно було б скоротити, а які збільшити і для чого саме;

➤ розподіл часу в межах окремих структурних елементів уроку, тобто скільки часу в цілому було виділено на засвоєння нового матеріалу, в який час (початок, середина, закріплення) уроку це відбувалося, як при цьому проводилася психологічна підготовка до сприйняття нового матеріалу, його виклад і закріплення, практичне використання. Аналогічним чином аналізується час, що виділяється на такі елементи уроку, як опитування учнів, перевірка та домашнє завдання;

➤ якісне використання часу на окремі елементи уроку, наприклад, як раціонально й ефективно під час вивчення нового матеріалу використано час на опитування, що це дало, як працював під час опитування клас, скільки часу говорив учитель;

➤ раціональність використання методів навчання, наприклад, наскільки доцільними в даних умовах були ті чи інші види бесіди, самостійної роботи, форми опитування тощо;

➤ доцільність зв'язку між змістом матеріалу і тими методами, за допомогою яких він повідомлявся та засвоювався.

Аналіз етапів уроку

1. Організаційний етап

Навчально-виховні завдання:	1) забезпечення нормальних умов для роботи на уроці; 2) психологічна підготовка учнів до спілкування на навчальному занятті.
Зміст етапу:	1) привітання вчителя як запорука того, в якому психологічному режимі він проведе урок; 2) визначення відсутніх (інтерес до стану здоров'я хворих); 3) перевірка підготовки до уроку (зовнішній вигляд, стан робочого місця). Формування смаку, вибір еталону зовнішності; 4) перевірка підготовки класного приміщення; 5) організація уваги.
Умови досягнення позитивних результатів:	☞ зосередженість, витримка, зібраність учителя; ☞ вольова спрямованість; ☞ вимогливість та твердий намір одразу ж розпо-

	чати урок і водночас приділяти увагу стану учнів; ☞ спокійна, впевнена манера триматися в класі, поєднання доброзичливості та сердечності; ☞ послідовність та постійність у формулюванні вимог.
Показники виконання навчально-виховного завдання:	☞ доброзичливий настрій вчителя і учнів; ☞ короткочасність моменту; ☞ повна готовність класу та обладнання уроку до роботи; ☞ швидке включення класу до ділового ритму; ☞ організація уваги всіх учнів.

2. Перевірка домашнього завдання

Навчально-виховні завдання:	1) перевірка правильності, повноти виконання домашнього завдання, причин невиконання; 2) ліквідація прогалин в знаннях, уміннях та навичках; 3) удосконалення знань, умінь та навичок.
Зміст етапу:	1) виконання домашнього завдання; 2) обов'язкове з'ясування причин невиконання завдання, прийняття заходів для обов'язкового його виконання на наступний урок; 3) визначення типових недоліків та причин їх виникнення; 4) виправлення помилок; 5) залучення до перевірки домашнього завдання чергових, учнів-консультантів; 6) використання взаємоповаги та самоконтролю учнів; 7) осмислення вчителем своєї діяльності на минулому уроці.
Умови досягнення позитивних результатів:	☞ оперативність вчителя; ☞ використання системи засобів, що дозволяють визначити виконання домашнього завдання усіх учнів класу; ☞ усвідомлення школярами взаємозв'язку домашнього завдання з результатами навчання; ☞ сформованість думки учнів про те, що виконання домашнього завдання обов'язково буде перевірено вчителем.
Показники вико-	☞ виявлення факту виконання домашнього за-

нання навчально-виховного завдання:	вдання всього класу за 5-7 хв., встановлення типових помилок та їх ліквідування; ↪ встановлення причин невиконання домашнього завдання та прийняття заходів щодо їх ліквідування; ↪ використання різних форм контролю; ↪ формування розуміння в учнів зв'язку виконання їх домашнього завдання з результатами свого навчання взагалі.
--	--

3. Грунтовна перевірка знань

Навчально-виховні завдання:	1) ґрунтовна перевірка знань учнів, з'ясування причини виявлених недоліків у знаннях; 2) закріплення, уточнення та систематизація знань учнів; 3) організація під час опитування окремих учнів колективної пізнавальної діяльності; 4) розвиток мовлення та мислення учнів; 5) формування навичок правильного відтворення своїх знань та застосування вмінь; 6) розвиток аналітичного та критичного мислення учнів, вміння давати самооцінку власної діяльності.
Зміст етапу:	1) перевірка різними методами обсягу та якості засвоєння матеріалу окремими учнями; 2) перевірка здатності до образного мислення; 3) перевірка сформованості загальнонавчальних та соціальних умінь і навичок; 4) коментування (оцінювання) відповіді учнів; 5) організація навчальної діяльності всього класу під час опитування окремих учнів.
Умови досягнення позитивних результатів:	↪ використання різних методів перевірки знань; ↪ постановка додаткових питань для перевірки ґрунтовності усвідомлення знань; ↪ створення нестандартних ситуацій для використання знань; ↪ залучення всього класу до активного слухання відповіді; ↪ створення атмосфери серйозності та важливості роботи.
Показники вико-	Перевірка не лише обсягу та правильності знань,

навчально-виховного завдання:	а й їхньої ґрунтовності, усвідомлення, вміння застосовувати на практиці.
--------------------------------------	--

4. Підготовка учнів до активного та свідомого засвоєння нового матеріалу

Навчально-виховні завдання:	<ol style="list-style-type: none"> 1) організація та спрямування пізнавальної діяльності учнів, підготовка їх до засвоєння нового матеріалу; 2) навчання учнів формулювати мету та вибирати конкретні засоби для досягнення мети.
Зміст етапу:	<ol style="list-style-type: none"> 1) повідомлення теми вивчення нового матеріалу; 2) формулювання разом з учнями мети і завдань вивчення матеріалу; 3) показ практичного значення вивчення нового матеріалу, мотивація учнів до його засвоєння; 4) постановка перед учнями навчальної проблеми.
Умови досягнення позитивних результатів:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ попереднє обмірковування вчителем формулювання мети, завдань, практичного значення для учнів нового матеріалу, навчальної проблеми, їх фіксація в поурочному плані; ☞ уміння чітко, разом з учнями формулювати освітню мету уроку; ☞ сформованість в учнів розуміння, що без мети дуже важко оцінити результат їхньої діяльності на уроці; ☞ обговорення навчальної мети з учнями або формулювання її разом з ними.
Показники виконання навчально-виховного завдання:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ активність пізнавальної діяльності учнів на наступних етапах; ☞ ефективність сприйняття та осмислення нового матеріалу; ☞ розуміння учнями практичного значення навчального матеріалу.

5. Засвоєння нових знань

Навчально-виховні завдання:	<ol style="list-style-type: none"> 1) формування знань на науковій основі; 2) вироблення на підставі засвоєних знань відповідних навичок та вмінь.
Зміст етапу:	<ol style="list-style-type: none"> 1) організація уваги; 2) організація вчителем процесу сприйняття,

	узагальнення та систематизація нового навчального матеріалу; 3) навчання самостійній діяльності по здобуттю нових знань, оволодінню змістом матеріалу, уміннями та навичками; 4) усвідомлення того, що основним працівником процесу навчання є учень.
Умови досягнення позитивних результатів:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ актуалізація опорних знань учнів; ☞ використання різних засобів активізації розумової діяльності учнів, залучення їх до пошукової роботи, самоорганізація процесу навчання; ☞ використання в процесі навчання змінних діагностичних пар; ☞ проведення словникової роботи як одного з інструментів осмислення навчального матеріалу.
Показники виконання навчально-виховного завдання:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ під час використання вчителем методу розповіді, лекції, пояснення, самостійної роботи критерієм виконання дидактичного завдання є якість відповіді учнів на наступних етапах уроку; ☞ при використанні методів евристичної бесіди, самостійних робіт з елементами бесіди, програмованих машин чи підручників показником ефективного засвоєння нових знань є правильність відповіді учня та його дій у процесі бесіди, активна участь класу у підведенні підсумків бесіди чи самостійної роботи.

6. Етап закріплення нових знань

Навчально-виховні завдання:	1) закріплення в пам'яті учнів тих знань та вмінь, які необхідні їм для самостійної роботи з новим матеріалом; 2) формування необхідних умінь та навичок.
Зміст етапу:	1) закріплення нових знань та умінь; 2) закріплення методики майбутньої відповіді учнів; 3) поглиблення і осмислення нового матеріалу, перевірка розуміння нових понять учнями; 4) закріплення нового матеріалу шляхом творчого застосування на практиці, у нестандартних умовах; 5) вироблення необхідних умінь та навичок.

Умови досягнення позитивних результатів:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ вміння оперувати знаннями; ☞ використання різних способів закріплення знань. Визначення по кількості і якості відповідей масштабу та якості прогалин у розумінні нового матеріалу.
Показники виконання навчально-виховного завдання:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ виявлення вчителем рівня осмислення знань учнів; ☞ вміння учнів пізнавати та співвідносити факти з поняттями, ідеями; ☞ уміння відновити основні ідеї нового матеріалу; ☞ уміння визначити суттєві ознаки головних понять, конкретизувати ці ознаки.

7. Інформація учнів про домашнє завдання.

Інструктаж до його використання

Навчально-виховні завдання:	<ol style="list-style-type: none"> 1) повідомлення учням домашнього завдання; 2) пояснення методики його виконання, мотивування його потреби; 3) підведення підсумку уроку.
Зміст етапу:	<ol style="list-style-type: none"> 1) підведення підсумків уроку: як працював клас, хто працював дуже старанно, що нового дізналися учні; 2) мотивування домашнього завдання; 3) інструктаж з виконання домашнього завдання; 4) використання диференційованого домашнього завдання для закріплення матеріалу, розвитку особистих здібностей учнів; 5) перевірка того, як учні зрозуміли зміст роботи та засоби її виконання.
Умови досягнення позитивних результатів:	<ul style="list-style-type: none"> ☞ обов'язкове і систематичне виконання етапів уроку; ☞ уважність усього класу; ☞ підготовленість учнів до цього етапу; ☞ зрозумілість змісту домашнього завдання для усіх учнів.
Показники виконання навчально-виховного завдання:	Правильне виконання домашнього завдання всіма учнями класу (на наступному уроці).

Критерії оцінки проведеного уроку

Параметри оцінки	Рівні			
	Недопустимий	Критичний	Допустимий	Оптимальний
Уміння чітко і зрозуміло визначити мету і завдання уроку.	Мета і завдання не поставлені або майже не ставляться.	Мета і завдання уроку поставлені, але без будь-якої системи.	Мета і завдання не завжди чітко сформульовані.	Мета і завдання визначені точно, чітко і ясно.
Наявність чіткого плану.	План уроку не відповідає елементарним вимогам.	План уроку складений за шаблоном.	План уроку обґрунтований, але не коректується із змінами.	План уроку обґрунтований і коректується у відповідності до умов, які виникли.
Реалізація наміченої мети і завдань у ході навчального процесу.	Мета і завдання уроку не реалізовані.	Мета і завдання уроку реалізовані частково.	Мета і завдання уроку реалізовані не повністю.	Мета і завдання уроку реалізовані повністю.
Відбір змісту розкриття теми, теоретичний рівень викладання матеріалу.	Матеріал переважений зайвими фактами, головні теоретичні положення не виділені.	Матеріал викладено схематично, узагальнено, непереконливо.	Матеріал викладено на переконливих прикладах, конкретних фактах, необхідних аргументах, але не були сформульовані теоретичні висновки.	Конкретні факти співвіднесені із загальними теоретичними висновками правильно, головне чітко виділено вчителем, переконливо доведено.
Використання наочності, ТЗН, дидактичних матеріалів.	Наочні посібники, ТЗН і дидактичні матеріали не використовуються або майже не використовуються.	Наочні посібники, ТЗН і дидактичні матеріали використовуються рідко і малоефективно.	Наочні посібники, ТЗН і дидактичні матеріали обираються раціонально, але не завжди використовуються ефективно.	Наочні посібники, ТЗН і дидактичні матеріали обираються і використовуються раціонально та ефективно.
Обґрунтованість вибору методів.	Методи, які застосовувалися, не відповідають меті і завданням уроку, змісту і характеру навчального матеріалу, готовності учнів до засвоєння.	Методи, які застосовувалися, відповідають змісту і характеру навчального матеріалу, але не відповідають меті і завданням уроку, готовності учнів до засвоєння матеріалу.	Методи, які застосовувалися, відповідають змісту і характеру навчального матеріалу, готовності учнів до засвоєння, але не відповідають меті і завданням уроку.	Методи, які застосовувалися, відповідають меті, завданням уроку, змісту і характеру навчального матеріалу, готовності учнів до його засвоєння.
Диференційований підхід до учнів.	Завдання диференційовані по одному із пара-	Завдання диференційовані за обсягом, зміс-	Завдання диференційовані за одним із параме-	Завдання диференційовані за обсягом, зміс-

	метрів (обсягу, змісту, складності), учитель не дає інструктажу про способи організації роботи.	том, складністю; учитель не дає інструктажу про шляхи організації роботи.	трів (обсягом, змістом, складністю), учитель дає інструктаж про шляхи організації роботи.	том і складністю, учитель дає інструктаж про шляхи організації роботи.
Формування умінь самостійної роботи.	Робота учителя не сприяла формуванню умінь самостійної роботи.	Робота з формування умінь самостійної роботи учнів велася без урахування їх сформованості.	Учитель у роботі враховував рівень сформованості в учнів умінь самостійної роботи, вказівки давалися до шкільних джерел знань.	У роботі вчителя враховувався рівень сформованості умінь самостійної роботи учня з позашкільними джерелами знань.
Облік і контроль знань.	Облік і контроль знань не відповідає елементарним вимогам.	Облік і контроль знань ведуться стихійно.	Облік і контроль не завжди обґрунтовані.	Облік і контроль знань учнів обґрунтовані.
Якість самоаналізу результатів.	Учитель не знаходить у своїй діяльності недоліків.	Учитель відмітив частину недоліків, які мають місце, але не зміг пояснити їх причину.	Учитель відмітив недоліки в роботі, які мали місце, та вказав позитивні сторони, але не може їх пояснити.	Учитель відмітив недоліки, які мали місце, та вказав позитивні сторони, накреслив шляхи удосконалення навчального процесу.

Психологічний аналіз уроку

Психологічний аналіз — це вивчення дотримання психологічних вимог до уроку (забезпечення пізнавальної діяльності учнів розвивального типу).

Психологічна мета уроку:

- 1) проектування розвитку учнів у межах вивчення конкретного навчального предмета і конкретного уроку;
- 2) врахування в меті уроку психологічного завдання вивчення теми і результатів, досягнутих у попередній роботі;
- 3) використання окремих способів психолого-педагогічного впливу, методичних прийомів, які забезпечують розвиток учнів.

Стиль уроку:

- 1) визначення змісту і структури уроку відповідно до розвивального навчання:

↳ посиленість навантаження на пам'ять та мис-

лення учнів;

- ↪ визначення змісту і об'єму репродуктивної та творчої діяльності;
- ↪ планування засвоєння знань у готовому вигляді і в процесі самостійного пошуку;
- ↪ застосування вчителем проблемно-евристичного навчання;
- ↪ врахування контролю, аналізу та оцінки діяльності школярів, здійснюваних учителем, і взаємної критичної оцінки, самооцінки та самоаналізу учнів;
- ↪ співвідношення спонукання учнів до діяльності (коментарі, які викликають позитивні емоції у зв'язку з виконаною роботою, установки, які стимулюють інтерес, вольові зусилля до подолання труднощів тощо) і примусу (нагадування про оцінку, різкі зауваження, нотації тощо);

2) особливості самоорганізації вчителя:

- ↪ підготовка до уроку, усвідомлення психологічної мети та внутрішня готовність до її здійснення;
- ↪ стан самопочуття на початку та впродовж уроку (зібраність, налаштованість на тему і психологічну мету уроку, енергійність, наполегливість у досягненні поставленої мети, оптимістичний підхід до всього, що відбувається на уроці, педагогічна вправність тощо);
- ↪ педагогічний такт (ситуації, прояви);
- ↪ психологічний клімат на уроці (підтримка атмосфери радісного, щирого спілкування, ділового контакту тощо).

Організація пізнавальної діяльності учнів на уроці:

1) визначення заходів для забезпечення умов продуктивного мислення та уяви учнів:

- ↪ використання установок у формі переконання, навіювання;
- ↪ планування способів сприйняття учнями досліджуваних об'єктів і явищ, їх осмислення;
- ↪ планування умов стійкої уваги і зосередженості учнів;
- ↪ використання різних форм роботи для актуалізації в пам'яті учнів раніше засвоєних знань і вмінь, необхідних для сприймання нових (бесіда, індивідуальне опитування, вправи на повторення);

2) активізація мислення та уяви учнів у процесі формування нових знань і вмінь:

↳ визначення рівня сформованості знань і вмінь учнів (на рівні конкретно-почуттєвих уявлень, понять, що узагальнюють образи-відкриття, формулювання висновків);

↳ опора на психологічні закономірності формування уявлень, понять, рівнів розуміння, створення нових образів в організації розумової діяльності та уяви учнів;

↳ планування прийомів і форм роботи, які забезпечують активність і самостійність мислення учнів (система запитань, створення проблемних ситуацій, різні рівні проблемно-евристичного вирішення завдань, використання завдань з відсутніми і зайвими даними, організація пошукової й дослідницької роботи учнів на уроці, створення ситуацій підвищеної складності, але з можливим їх вирішенням у ході самостійних робіт, ускладнення завдань з метою розвитку пізнавальної самостійності учнів);

↳ використання різних видів творчих робіт учнів (пояснення мети роботи, умов її виконання, навчання добору й систематизації матеріалу, а також обробки результатів та оформлення роботи);

3) закріплення результатів роботи:

↳ формування навичок шляхом виконання вправ;

↳ навчання використанню раніше засвоєних умінь і навичок у нових умовах роботи, запобігання механічному перенесенню.

Організованість учнів:

1) ставлення учнів до навчання, їхня самоорганізація і рівень розумового розвитку;

2) наявність груп учнів за різним рівнем навченості, врахування цього під час визначення доцільності використання індивідуальної, групової та фронтальної форм роботи учнів на уроці.

Врахування вікових особливостей учнів:

1) планування уроку відповідно до індивідуальних і вікових особливостей учнів;

2) проведення уроку з урахуванням різних рівнів підготовленості учнів;

3) диференційований підхід до сильних і слабких учнів.

Схема психологічного аналізу уроку

1. Загальні відомості

- ↪ Школа, клас, урок, учитель, дата проведення уроку, тема і тип уроку.
- ↪ Особливості попереднього уроку (характер занять).
- ↪ Обладнання уроку.
- ↪ Кількість учнів у класі.
- ↪ Підготовка приміщення (освітленість, температура, провітрюваність).

2. Підготовка до уроку і керування увагою учнів

- ↪ Як було організовано увагу учнів, які засоби і прийоми були застосовані вчителем?
- ↪ Привернення уваги учнів до предмета занять.
- ↪ Який тип уваги переважав на уроці? Чому?
- ↪ Особливості уваги учнів класу (зосередженість, розподіл, стійкість, переключення).
- ↪ Засоби, використані вчителем для керування увагою учнів класу.
- ↪ Особливості уваги окремих учнів. Індивідуальний підхід при організації уваги окремих учнів.
- ↪ Забезпечення уваги як риси особистості школяра.
- ↪ Особливості уваги вчителя: величина обсягу, стійкість, ступінь концентрації, розподіл, переключення.

3. Керування відчуттями і сприйняттями учнів

- ↪ Види відчуттів, які задіяні на уроці (зорові, слухові, рухові тощо).
- ↪ Розвиток відчуттів у конкретних формах діяльності на уроці.
- ↪ Задіяння в роботі аналізаторів як умови утворення багатоманітних зв'язків у корі великих півкуль.
- ↪ Керування видами відчуттів.
- ↪ Керування відчуттями учнів при демонструванні наочних посібників (макети, карти, діаграми, таблиці і т. ін.) і під час роботи на класній дошці.
- ↪ Забезпечення взаємодії двох сигнальних систем як найважливішої умови осмисленості відчуттів.

- ↪ Опора на попередній досвід і його використання для керування відчуттями учнів.
- ↪ Розвиток спостережень і спостережливості як риси особистості школяра.
- ↪ Урахування індивідуальних особливостей сприйняття учнів (аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний, емоційний типи).

4. Розвиток мовлення й уваги на уроці

- ↪ Самостійність мовлення учнів, емоційність, виразність, послідовність і переконливість, уміння висловити головне.
- ↪ Правильність побудови речень, багатство словника учнів.
- ↪ Ступінь оволодіння навичками усної розповіді і специфічною термінологією предмета.
- ↪ Наявність слів-паразитів, розвиток мовлення дітей учителем.
- ↪ Особливості мови вчителя: дикція, емоційна виразність, насиченість.
- ↪ Темп мовлення.
- ↪ Переконаність.
- ↪ Стан працездатності учнів відповідно до мовлення вчителя (темп, висота голосу, чіткість чи нерозбірливість).

5. Розвиток інтересів, почуттів і волі учнів на уроці

- ↪ Емоційність мовлення і жестикуляція як показник ставлення учнів до навчального матеріалу.
- ↪ Опора на яскраві позитивні емоційні переживання при формуванні світогляду учнів.
- ↪ Прояв і розвиток вищих почуттів: інтелектуальних, моральних, естетичних.
- ↪ Розвиток почуттів колективізму, обов'язку, товариськості, поваги до праці й людей. Формування емоційного ставлення до навчання як до виконання важливого суспільного обов'язку.
- ↪ Особливості емоційного сприйняття учнями вчителя: жести, міміка, поза, вміння керувати собою і своїми почуттями, місцезнаходження у класі.
- ↪ Уміння пов'язати інтереси учнів із цілями навчання.

↪ Формування і розвиток вольових рис характеру учнів на уроці: вміння планувати і контролювати свої дії; витримка й наполегливість у навчальній роботі.

↪ Вольові риси характеру вчителя: організованість, зібраність, впевненість, самоконтроль, урівноваженість.

6. Формування вмінь, навичок на уроці

↪ Які вміння і навички формувалися в учнів на уроці?

↪ Чи здійснювались основні закономірності у формуванні навичок: усунення зайвих рухів і м'язового напруження під час формування складних рухових і розумових навичок?

7. Керування пам'яттю і розумовою діяльністю учнів

↪ Характер запитань учителя, звернених до учнів (обсяг запитань, ступінь розуміння їх учнем, системність і послідовність запитань, чи відображено в них логіку змісту навчального предмета, чи стимулювали ці запитання до самостійних суджень, висновків, узагальнень тощо).

↪ Наскільки свідомо засвоїли учні пройдений матеріал, який ступінь самостійності їхніх відповідей, точність і повнота реконструкції матеріалу у відповідях.

↪ Уміння оперувати фактами і прикладами з життя, застосовувати знання в практичній діяльності.

↪ Ступінь засвоєння понять.

↪ Чи не було помилок у засвоєнні понять?

↪ Доцільність використання індуктивного або дедуктивного шляху повідомлення нових знань.

↪ Врахування вікових особливостей мислення учнів (образність мислення, ступінь розвитку абстракції тощо).

↪ Які якості мислення учнів учитель розвивав на уроці?

↪ Врахування індивідуальних особливостей мислення учнів.

↪ Засоби, які забезпечують міцність свідомого запам'ятовування: встановлення причин і наслідків, використання порівнянь, зіставлень.

↪ Виділення основного, структурне оформлення матеріалу, взаємодія слова і засобів наочності при запам'ятовуванні.

- ↪ Індивідуальний підхід при забезпеченні міцного запам'ятовування: урахування відмінностей у продуктивності, швидкості, точності, міцності, у способах запам'ятовування, типах пам'яті учнів.
- ↪ Особливості мислення і пам'яті вчителя.
- ↪ Роль наочного демонстрування та словесного пояснення при формуванні вмінь та навичок.
- ↪ Контроль за виконанням вправ, дозування їх.
- ↪ Виправлення й аналіз помилок як допомога у формуванні навичок.
- ↪ Умови, що забезпечують гнучкість і міцність засвоєння навичок: можливість зміни способу дії при зміні умов її виконання, різноманітність умов застосування навичок.
- ↪ Попередження виникнення і розвитку інтерференції та деавтоматизації навичок.
- ↪ Виховання навичок поведінки учнів: трудових, гігієнічних тощо.
- ↪ Особистий приклад учителя як джерело формування навичок у дітей.

8. Формування індивідуально-типологічних особливостей учнів на уроці

- ↪ Здійснення індивідуального підходу до учнів, яких можна віднести за всіма ознаками вищої нервової діяльності до сильного типу (стійке перенесення фізичних та розумових навантажень тощо).
- ↪ Індивідуальна робота з дітьми, в яких є ознаки слабого типу (заохочення активності, розвиток упевненості у своїх розумових і фізичних силах, поступове залучення до діяльності, що передбачає переборення посильних труднощів).
- ↪ Підхід до дітей з переважанням збуджувального процесу (розвивати вміння стримувати себе, самовладання, зваженість у рухах і роботі, наполегливість).
- ↪ Підхід до дітей із недостатньою рухливістю нервових процесів: чергування збудження і гальмування, частий перехід від одного виду занять до іншого, розвиток активності, ініціативи, самостійності.
- ↪ Вияв на уроці індивідуально-типологічних особливостей учителя, вміння переборювати недоліки свого темпераменту.

9. Психічний стан учнів на уроці

- ↪ Наскільки вдалося підтримувати на уроці стан активності всього класу і окремих учнів, наявність уваги, інтересу, готовності виконувати вимоги і вказівки вчителя, проявляти самостійність.
- ↪ Вищі вияви активності: поза, міміка, вокальна міміка.
- ↪ Які небажані емоційні ситуації виникли під час уроку, їхні причини (втома, розсіяність, невпевненість, страх, озлобленість тощо)?
- ↪ Здійснення індивідуального підходу на уроці.
- ↪ Попередження появи небажаних психічних станів.
- ↪ Настрій і психічний стан самого вчителя.

Висновки і пропозиції

- ↪ Чи сприяв урок психічному розвитку учнів?
- ↪ Підкреслити особливо вдалі моменти уроку щодо розвитку психіки учнів.
- ↪ На які аспекти роботи з формування здорової психіки учнів на уроці необхідно звернути особливу увагу?

Контроль стану викладання навчальних предметів²

Розпочинати підготовку потрібно з визначення: місця вивчення даного предмета в курсі школи; завдань, які стоять перед учителем; мети і завдань перевірки стану викладання та якості знань учнів. Для цього вивчають нормативні документи, тобто навчальний план, програму даного предмета і, якщо є, то концепцію відповідного напрямку освіти. За умови наявності факультативів аналізують і їхню документацію.

На основі вивчених документів необхідно скласти план-графік контролю, в який доцільно закласти таку інформацію: прізвище вчителів, дати відвідування уроків, проведення позакласних заходів з предмета, контрольних та лабораторних робіт, перевірки документації, хто із членів адміністрації здійснюватиме контроль.

План-графік контролю за якістю викладання та якістю знань учнів з певного предмета може мати такий вигляд:

² Павлова Н., Куляєва О., Никифорова О. Контролюємо стан викладання предметів // Завуч. – 2000. – № 22. – С. 8-11.

Прізвище, ім'я, по батькові вчителя	Об'єкт контролю	Уроки			Позакласні заходи			Контрольні, лабораторні роботи			Навчальна документація		
		*			*			*			*		

*) **Умовні позначення:** Д – директор; ЗНВР – заступник з навчально-виховної роботи; ЗВР – заступник з виховної роботи.

Під час контролю за станом викладання навчального предмета слід вивчити шкільну документацію, яка стосується вчителя, а саме:

1) **атестаційну кваліфікаційну характеристику.** Це дає можливість врахувати рекомендації та положення характеристики під час вивчення професійного зростання вчителя;

2) **розпорядчі документи** про вивчення стану викладання та якість знань із даного предмета з метою перевірки їх виконання;

3) **розклад уроків і позакласних форм роботи та навантаження** з метою складання оптимального плану-графіка контролю;

4) **ті розділи річного плану роботи школи,** які безпосередньо стосуються даного навчального предмета (виховна, спортивно-оздоровча робота, наукова робота в школі). Це дає інформацію про позакласну роботу вчителя з предмета.

Необхідно також ознайомитися із результативністю роботи вчителя до початку фронтального контролю (за наслідками зрізів знань, директорських контрольних робіт, олімпіад, конкурсів, підсумкових та оцінок за чверть). Наявність цієї інформації дає можливість порівняти попередні результати роботи вчителя з наслідками наступної перевірки якості знань учнів.

З метою гуманізації процесу управління, плануючи перевірку, вивчити та врахувати психологічні, інтелектуальні, фізичні особливості вчителя.

З метою об'єктивної оцінки діяльності учителя визначити рівень навчально-матеріальної бази даного предмета та можливостей, які надає вчителю обладнання навчального кабінету, та перевірити наявність:

☞ необхідних технічних засобів навчання з метою забезпечення наочності та економії часу;

☞ необхідного демонстраційного і лабораторного обладнання, що дозволяє забезпечити виконання програми;

☞ дидактичного та роздаткового матеріалу, довідкової та науково-популярної літератури;

☞ нестандартного обладнання (можливо, розробленого самим учителем), яке дозволяє оптимізувати навчальний процес.

Допоміжний матеріал з аналітико-узагальнюючої діяльності адміністрації навчального закладу

Аналіз виконання навчальних планів і програм

1. Послідовність вивчення навчального матеріалу та дотримання кількості годин, визначених програмою на кожен тему (відповідність вивчення матеріалу календарному плануванню).
2. Кількість годин, запланованих до початку перевірки (доцільно на час перевірки підготувати довідку, з якою звірити фактично проведене число уроків). Кількість фактично проведених уроків.
3. Виконання обов'язкового мінімуму практичних і лабораторних робіт (за програмою, фактично).
4. Виконання обов'язкового мінімуму контрольних робіт, творів (за програмою, фактично).
5. Використання за призначенням годин, які відведено на повторення матеріалу, розв'язання задач (уроки повторення, уроки повторно-узагальнюючі).
6. Проведення консультацій, передбачених навчальними планами.
7. Проведення заліків і система роботи з ліквідації прогалин у знаннях.

Перевірка ведення класного журналу

1. Виконання навчального плану: кількість уроків за навчальним планом; фактично проведено.
2. Виконання навчальних програм: зміст вимог програм до тем та фактичне відображення їх у журналі; відповідна кількість проведених творчих, контрольних, практичних, лабораторних робіт.
3. Система перевірки та оцінки знань учнів: стан поточної успішності; кількість оцінок у невстигаючих і встигаючих учнів; чи виставляються оцінки за письмові, контрольні, практичні роботи.
4. Своєчасність і правильність оформлення записів у журналі. Зміст, характер і обсяг домашнього завдання; диференційований підхід до учнів.
5. Відвідування уроків учнями.
6. Якість знань учнів: об'єктивність оцінки знань, відповідність поточних оцінок оцінкам за контрольні роботи.
7. Культура ведення журналу.

Перевірка роботи вчителя із зошитами

1. Система письмових робіт учнів (домашніх, класних тощо).
2. Зміст робіт, його відповідність вимогам програм, рівень складності робіт, які виконуються.

3. Наявність диференційованого, індивідуального підходу до робіт учнів.
4. Обсяг і характер робіт.
5. Якість знань, умінь і навичок на підставі письмових робіт, грамотність учнів.
6. Перевірка зошитів учителем; періодичність перевірки у сильних і невстигаючих учнів. Якість перевірки. Якість виправлення помилок учителем.
7. Оцінка письмових робіт. Характер оцінки. Дотримання нормативних вимог до оцінки письмових робіт.
8. Система роботи над помилками. Її результативність.
9. Дотримання єдиного орфографічного режиму: почерк, каліграфія учнів, зовнішній вигляд, культура ведення зошита.

Деякі специфічні вимоги до викладання та знань учнів із навчальних предметів

Навчальні предмети гуманітарного циклу

Українська мова та література, зарубіжна література

Якість знань, умінь і навичок учнів

1. Сформованість уміння застосовувати теорію (мовні закономірності) для пояснення граматичних питань або літературних конфліктів.
2. Ступінь активізації мовної діяльності учнів, опанування монологічною та діалогічною мовою, правилами мовної поведінки.
3. Уміння проводити бібліографічний пошук, працювати з науково-популярною літературою, словниками, підручниками.
4. Чистота мови, наявність або відсутність помилок, пов'язаних з особливостями діалектів.
5. Наявність стійких і свідомих читацьких інтересів, навичок обґрунтованої оцінки літературних творів на певному емоційному рівні.
6. Сформованість навичок культури мовлення, словниковий запас учнів.
7. Вміння чітко і послідовно, грамотно висловлювати думки в усному і писемному мовленні.

Навчально-виховна робота вчителя на уроці

1. Різноманітність і доцільність використання форм самостійної роботи учнів (робота з підручником, художнім твором, допоміжною літературою, словниками, довідниками).
2. Наступність і взаємозв'язок у вивченні мови та літератури.

3. Робота над збагаченням словникового запасу учнів, забезпечення мовного розвитку учнів; зв'язне монологічне та діалогічне мовлення.

4. Творче використання вчителем міжпредметних зв'язків, інтеграція суміжних предметів та видів мистецтва під час вивчення літературних творів (домінуючу роль відіграє література).

5. Характер письмових робіт (складність тем, доступність, творчий чи репродуктивний характер тощо).

6. Робота з текстом, вивчення теоретико-літературних питань на уроці.

Історія та правознавство

Якість знань, умінь і навичок учнів

1. Активність і аргументованість виступів учнів під час проведення семінарів, диспутів, конференцій.

2. Вміння працювати під час екскурсій.

3. Наявність навичок розгляду історичних питань з огляду на світоглядний аспект.

4. Наявність навичок самостійно орієнтуватись у великому обсязі історичних відомостей, знаходити причинно-наслідкові зв'язки між історичними явищами, відокремлювати суттєве від несуттєвого.

5. Наявність уміння складати плани, тези, конспекти, характеристику на історичного діяча, аналізувати історичні явища і факти.

Навчально-виховна робота вчителя на уроці

1. Навчання учнів умінню виділяти головну думку, складати плани, тези, конспекти, характеристики на історичних діячів, аналізувати історичні явища і факти.

2. Використання групових та індивідуальних форм роботи на уроці.

3. Формування в учнів творчого мислення, здібності критичного ситуаційного аналізу, вміння роботи власні висновки на основі вивчення історичних джерел.

4. Наявність розвитку творчих пізнавальних здібностей учнів шляхом переходу від простішого до складнішого.

5. Недопустимість наукового викладу матеріалу шляхом аналізу та вивчення важливих, віддалених від віку та інтересів учнів, текстів.

Іноземна мова

Якість знань, умінь і навичок учнів

1. Сформованість умінь і навичок усного мовлення; складання запитань і підготовка відповідей на поставлені запитання; володіння діалогічним мовленням; володіння монологічним мовленням; уміння вести бесіду.

2. Наявність умінь і навичок аудіювання:

- ↪ звернення з проханням до учнів;
- ↪ реагування учнів на нього і прослуховування коротких аудіотекстів;
- ↪ відповіді на запитання, виклад змісту прослуханого (письмово).

3. Наявність умінь і навичок:

- ↪ читання, розуміння прочитаного;
- ↪ виклад змісту прочитаного рідною мовою (письмово), виклад змісту прочитаного іноземною мовою (усно);
- ↪ складання діалогів на матеріалі прочитаного тексту;
- ↪ коментоване читання;
- ↪ 5-8 класи: читання текстів, побудова запитань та відповідей, читання і переклад текстів, виразне читання.
- ↪ 9-11 класи: читання тексту про себе; побудова усних відповідей на поставлені вчителем запитання при вибірковій перевірці знань учнів; читання вголос окремих фраз або абзаців у відповідь на поставлені вчителем запитання; складання плану або запитань тексту і читання за допомогою словника уривків тексту за завданням учителя.

4. Сформованість лексичних навичок:

- ↪ рецептивне володіння лексикою;
- ↪ робота з індивідуальними картками (письмово, переклад з іноземної мови на рідну);
- ↪ репродуктивне володіння лексикою;
- ↪ робота з індивідуальними картками (усно, переклад з рідної мови на іноземну).

Навчально-виховна робота вчителя на уроці

1. Реалізація дидактичних і методичних принципів навчання іноземної мови:

- ↪ комунікативна спрямованість;
- ↪ усна основа навчання;
- ↪ ведення уроку іноземною мовою;
- ↪ активна мовна діяльність учнів;
- ↪ наявність парних і групових форм роботи на початковому і середньому етапах навчання;
- ↪ співвідношення часу говоріння вчителя і учнів;
- ↪ застосування активних методів і прийомів навчання;
- ↪ проведення усного вступного курсу в 2-му класі з метою оволодіння учнями певним запасом мовних зразків;
- ↪ постановка правильної вимови, інтонації;
- ↪ використання наочності на уроці;
- ↪ використання екстралінгвістичних засобів навчання;
- ↪ використання умовно мовленнєвих ситуацій;
- ↪ систематичний розвиток навичок засвоєння іноземної мови з використанням усної розповіді вчителя, магнітофона, кіно, грамплатівок;
- ↪ реалізація принципів свідомості, активності, систематичності й доступності у навчанні;
- ↪ роль рідної мови у навчанні;
- ↪ функціонально-ситуативний підхід у навчанні;
- ↪ генералізація змісту навчання;
- ↪ розвиток діалогічного мовлення за допомогою вправ, які вимагають постановки запитань і підготовки відповідей, побудови діалогів із заданої ситуації, використання сюжетів картин і динамічних ситуацій;
- ↪ розвиток монологічного мовлення за допомогою спеціальних вправ;
- ↪ комплексно-диференційоване засвоєння мовного матеріалу;

↳ самостійна робота учнів на уроці.

2. Опрацювання нової лексики в типових вправах: комунікативна спрямованість вправ.

3. Практичне вивчення граматики: навчання граматики на основі структурних моделей мови: головні напрями роботи вчителя з метою забезпечення свідомого володіння учнями структурою побудови речень іноземною мовою.

4. Використання вчителем резервів, закладених в особистості учнів. Створення на уроці особливого психологічного мікроклімату. Володіння вчителем технологією педагогічного спілкування. Врахування вчителем досвіду та зони інтересу учнів. Індивідуалізація та диференціація навчання.

5. Навчання читанню: з розумінням основного змісту тексту; з розумінням повного змісту; вибірковий переклад текстів і частковий їх аналіз, у тому числі складних речень у старших класах.

6. Робота з незнайомим текстом (газетою, додатковою літературою іноземною мовою).

7. Навчання письма.

Навчальні предмети природничо-математичного циклу

Математика

Якість знань, умінь і навичок учнів

1. Рівень засвоєння основних математичних понять, аксіом, теорем, доведень, які складають основу практичних умінь і навичок учнів.

2. Сформованість в учнів умінь і навичок розв'язувати практичні вправи та задачі, виконувати відповідні логічні геометричні побудови.

3. Сформованість в учнів умінь порівнювати, аналізувати, робити висновки, використовувати алгоритм для розв'язування задач і вправ.

4. Вміння учнів самостійно (або за допомогою вчителя) розв'язувати більш складні задачі, використовуючи вже засвоєні елементи розв'язування.

5. Вміння учнів використовувати математичні навички під час розв'язання задач і вправ з фізики, хімії, біології тощо.

6. Наявність навичок усного рахунку і сформованість обчислювальних навичок.

7. Сформованість навичок роботи учнів з підручниками, таблицями, до-

відниками, мікрокалькуляторами.

8. Культура виконання графічних малюнків.
9. Наявність розуміння учнями практичного значення математичних знань у повсякденному житті.

Навчально-виховна робота вчителя на уроці

1. Забезпечення чіткого виділення та пояснення основних понять теорем, формул, передбачених програмою.
2. Робота вчителя з розвитку логічного мислення учнів на уроках: розв'язування задач з аналізом, спеціальний підбір запитань, задач, вправ, виявлення раціональних шляхів розв'язку.
3. Використання елементів лекційно-практичної форми навчання математики.
4. Вироблення в учнів прийомів усної лічби та навичок математичних обчислень.

Фізика

Якість знань, умінь і навичок учнів

1. Розуміння причинно-наслідкового характеру всього того, що відбувається в живій природі, діалектичного характеру фізичної науки.
2. Сформованість усвідомлення ролі та місця людства у Всесвіті.
3. Рівень засвоєння основних фізичних понять, ідей, теорій, наукових фактів, які складають підґрунтя практичної підготовки учнів.
4. Вміння учнів самостійно (або з допомогою вчителя) планувати і виконувати практичні та лабораторні роботи, користуватися лабораторним обладнанням, виконувати вимоги техніки безпеки.
5. Наявність в учнів навичок розгляду фізичних питань з точки зору екологічної освіти.
6. Наявність в учнів навичок працювати під час екскурсій, вміння проводити спостереження, аналізувати, складати звіти.

Навчально-виховна робота вчителя на уроці

1. Забезпечення екологічної освіти та виховання, формування відповідного ставлення до природи і готовності до активного захисту на основі знань про будову, властивості матерії.

2. Організація самостійної та лабораторно-практичної роботи учнів.
3. Здійснення зв'язку теорії з практикою, прищеплення практичних навичок проведення експерименту, дослідів, розв'язування задач.
4. Формування вміння спостерігати та аналізувати навколишній світ.

Біологія

Якість знань, умінь і навичок учнів

1. Наявність в учнів навичок розгляду біологічних питань з точки зору екології, взаємозв'язку організмів із середовищем існування, побудови і функціонування біологічних систем.
2. Уміння учнів самостійно (або з допомогою вчителя) планувати і виконувати практичні і лабораторні роботи, користуватися лабораторним обладнанням, натуральними об'єктами.
3. Уміння учнів використовувати набуті знання для обґрунтування біологічних законів, понять, наукових фактів, явищ природи.
4. Рівень гігієнічних знань, умінь і навичок.
5. Усвідомлення ролі і місця людини в біосфері.

Навчально-виховна робота вчителя на уроці

1. Забезпечення безперервної екологічної освіти та формування екологічної та медико-біологічної культури. Формування в учнів відповідального ставлення до природи і підготовки до активного її захисту на основі знань про організацію і еволюцію органічного світу.
2. Забезпечення усвідомлення учнями фундаментальних ідей біології: ідеї еволюції біологічного світу, різномірної організації живої природи, взаємозв'язку в біологічних системах і природному середовищі.
3. Формування розуміння практичного значення біологічних знань як наукової основи сільськогосподарського виробництва, біотехнологій природоохоронної діяльності тощо.
4. Використання можливостей міжпредметних та міжкурсових зв'язків, які сприяють формуванню цілісної системи природничо-наукових знань учнів.
5. Організація в школі навчально-дослідницької роботи на ділянках, у теплицях, оранжереях.

Хімія

Якість знань, умінь і навичок учнів

1. Уміння учнів самостійно (або за допомогою вчителя) планувати і виконувати практичні та лабораторні роботи, користуватися лабораторним обладнанням, виконуючи вимоги техніки безпеки.
2. Наявність в учнів навичок розгляду хімічних питань для органічного та неорганічного світу з точки зору екологічного аспекту.
3. Уміння розрізняти речовини за їхніми ознаками, розуміння основних законів і теорій хімії, зокрема теорії будови атома, здатність використовувати набуті знання під час розв'язування задач.
4. Розуміння причинно-наслідкового характеру всього, що відбувається в живій природі, діалектичного характеру хімічної науки.
5. Розуміння практичного значення хімічних знань як наукової основи більшості галузей сучасного виробництва і природоохоронної діяльності людини.

Навчально-виховна робота вчителя на уроці

1. Забезпечення учнів певним мінімумом хімічних знань, необхідних для повсякденного життя та діяльності в будь-якій галузі народного господарства, науки і культури.
2. Формування природничо-наукових уявлень про зв'язок між властивостями речовин, їхнім складом і будовою.
3. Забезпечення екологічної освіти та виховання, формування відповідального ставлення до природи і готовності до активної її охорони на основі знань про організацію та еволюцію органічного і неорганічного світу.

Географія

Якість знань, умінь і навичок учнів

1. Сформованість в учнів знань, умінь та навичок у відповідності з вимогами програми, які ставляться до вивчення кожного розділу курсу географії.
2. Наявність в учнів навичок розгляду географічних питань з точки зору екології.
3. Сформованість в учнів переконаності в необхідності нового підходу до питань природокористування та принципів розвитку економіки України в умовах ринку.

4. Організація роботи учнів під час екскурсій, уміння складати звіти, проводити спостереження.

5. Уміння учнів працювати з картою, підручником, довідковою, науково-популярною літературою.

Навчально-виховна робота вчителя на уроці

1. Формування наукових поглядів на природу і взаємодію суспільства і природи; забезпечення учнів знаннями та вміннями, необхідними для використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища.

2. Виховання патріотизму, почуття відповідальності за майбутнє України.

3. Формування в учнів уміння користуватися джерелами географічної, політичної, економічної інформації; уміння оцінювати природну та господарську обстановку в своїй місцевості.

4. Забезпечення розвитку просторового мислення учнів.

5. Вироблення вміння зіставляти наукові факти та візуальні спостереження, що веде до розвитку абстрактно-логічного мислення.

6. Використання практичного і краєзнавчого аспектів викладання географії, які реалізуються в практичних роботах.

Фізична культура

Якість знань, умінь і навичок учнів

1. Знання правил техніки безпеки і поведінки на уроках фізкультури.

2. Виконання вікових нормативів згідно зі станом здоров'я.

3. Засвоєння необхідних рухових навичок.

4. Уміння виконувати функції вчителя фізичної культури, суддів.

5. Наявність прогресу у фізичному удосконаленні.

Навчально-виховна робота вчителя на уроці

1. Доцільність послідовності фізичних вправ, усебічність їх впливу на організм учня.

2. Оптимальність фізичного навантаження учнів, щільність уроку (педагогічна і моторна), рухливість учнів.

3. Здійснення контролю за фізичним станом учнів на уроці, індивідуальний підхід до учнів у визначенні фізичного навантаження.

4. Наявність самостійних занять; відповідність самостійних завдань розвитку фізичних якостей, повторення та закріплення засвоєного на уроці.

5. Забезпечення правильно обґрунтованого диференційованого підходу з врахуванням стану здоров'я учнів, фізичного розвитку, статі і рухової підготовленості.

Трудове навчання

Якість знань, умінь і навичок учнів

1. Уміння учнів самостійно (або за допомогою вчителя) планувати та виконувати певні завдання.

2. Наявність навичок самообслуговування на робочому місці.

3. Оволодіння елементами культури виробництва, дотримання правил особистої гігієни, безпеки праці.

4. Наявність в учнів основ конструкторських знань, відповідних умінь і здібностей, елементів технічного мислення.

5. Наявність графічної і практичної підготовленості учнів.

6. Наявність вмінь використовувати одержані знання, уміння та навички для виконання відповідних робіт вдома тощо.

Навчально-виховна робота вчителя на уроці

1. Організація робочого місця вчителя та учнів.

2. Ознайомлення учнів з передбаченими програмою інструментами і пристроями.

3. Інструктаж (вступний, поточний, заключний), показ учням трудових прийомів.

4. Відповідність методики уроків віковим особливостям учнів.

Вимоги до викладання та якості знань учнів з навчальних предметів у початкових класах

Українська мова

Навчання грамоти

1. Систематична робота з розвитку фонематичного слуху дітей (сприйняття на слух і відтворення окремих звуків, уміння проводити звуковий і звуко-буквений аналіз слів).

2. Прийоми звуко-буквеного аналізу і синтезу, що їх використовує вчи-

тель у процесі навчання.

3. Прийоми навчання письма.
4. Словникова робота, робота над реченням і зв'язним мовленням.
5. Рівень знань і вмінь учнів:

↪ уміння називати послідовно звуки в складах і словах, передавати їх на письмі;

↪ уміння практично розрізняти голосні і приголосні, тверді і м'які приголосні;

↪ формування вміння графічно зображувати слова і речення за допомогою умовних знаків;

↪ уміння складати слова з букв розрізненої азбуки і записувати їх (друкованим або рукописним шрифтом);

↪ читання слів з вивченими буквами різної складової трудності;

↪ правильне, свідоме, виразне читання зв'язних текстів;

↪ уміння переказувати простий текст, відповідати на запитання вчителя і виконувати прості логічні вправи.

Читання

1. Формування навичок читання.
2. Методичні прийоми, що їх використовує вчитель під час роботи з текстами різних художніх жанрів.
3. Розвиток мовлення учнів і словникова робота.
4. Розвиток образного і логічного мислення в процесі читання.
5. Прийоми активізації учнів на уроках, види самостійної роботи.
6. Моральне й естетичне виховання учнів.
7. Організація позакласного читання і позакласних заходів.
8. Розвиток читацьких інтересів учнів.
9. Рівень знань і вмінь учнів:

↪ уміння відповідати, аналізувати, складати план, характеризувати персонажів;

↪ пов'язувати прочитане з реальним життям;

↳ якість читання (правильність, усвідомленість, швидкість, виразність).

Фонетика і граматики

1. Формування фонетичних і граматичних понять в учнів.
2. Методика організації уроку з граматики. Методичні форми роботи на уроці: пояснення вчителя, бесіда з дітьми, самостійна робота учнів.
3. Види вправ, які використовуються на уроках, залежно від характеру матеріалу, що вивчається.
4. Види і прийоми роботи з правопису (пояснення правил, виконання орфографічних вправ під керівництвом учителя, самостійна робота).
5. Мовний розбір (звуко-буквений аналіз, аналіз слів за будовою, за частинами мови, встановлення зв'язку слів у реченні).
6. Види усних і письмових творчих робіт.
7. Виконання програми з каліграфії, розвитку мовлення.
8. Систематичність перевірки зошитів. Робота над помилками.
9. Рівень знань і вмінь учнів:

↳ свідомість засвоєння правил граматики і правопису;

↳ уміння оперувати знаннями, логічно висловлювати думки в усній і письмовій формі, робити висновки; уміння самостійно виконувати вправи за завданнями вчителя.

Математика

1. Науковість і доступність у викладанні математики.
2. Прийоми активізації мислення учнів на уроках.
3. Формування уявлень про натуральні числа й обчислювальні навички у роботі з ними.
4. Ознайомлення з найпростішими величинами (довжиною, площею, масою, часом, швидкістю, вартістю); навчання застосовувати їх.
5. Навчання учнів розв'язуванню задач. Розвиток культури математичної мови.
6. Ознайомлення з найпростішими поняттями геометрії.
7. Ознайомлення з доступною математичною термінологією і символікою.

8. Зв'язок уроків математики з життям.

9. Реалізація виховних і розвивальних можливостей уроків математики (формування світогляду, діалектичного і логічного мислення, розвитку пам'яті, навичок самоконтролю, працьовитості).

10. Рівень знань і вмінь учнів:

↪ знання таблиці додавання і множення;

↪ уміння читати, записувати й додавати числа; виконувати над ними арифметичні дії (у межах програми);

↪ уміння читати й записувати найпростіші математичні вирази і знаходити їх числове значення;

↪ уміння застосовувати теоретичні знання для розв'язування прикладів і задач (у межах програми);

↪ вміння зображувати прості геометричні фігури (точку, відрізок, ламану, коло), виконання деяких вимірів з ними;

↪ уміння аналізувати й узагальнювати вивчене, робити висновки.

Природознавство

1. Вибір форм і методів викладання відповідно до специфіки предмета. Роль спостережень, екскурсій, дослідів, цілеспрямованої практичної діяльності дітей.

2. Реалізація основних напрямів програми ознайомлення дітей з навколишнім світом:

↪ ознайомлення із суспільним життям, працею людей, здобуття соціального досвіду;

↪ ознайомлення з природою під час безпосереднього спілкування з нею.

3. Комплексне пізнання учнями природи і суспільства. Здійснення екологічного, естетичного і патріотичного виховання молодших школярів.

4. Формування гігієнічних навичок. Вивчення правил поведінки та протипожежної безпеки.

5. Реалізація пізнавальних, виховних і розвиваючих можливостей навчального матеріалу. Прилучення учнів до трудової діяльності.

6. Використання краєзнавчого матеріалу, ознайомлення з природоохороною роботою. Розвиток інтересів учнів до пізнання природи. Виховання любові до рідного краю, своєї країни.

7. Рівень знань і вмінь учнів:

- ↳ засвоєння основних правил шкільного розпорядку, поведінки в громадських місцях, на вулиці;
- ↳ сформованість умінь самообслуговування, додержання режиму дня, вимог особистої гігієни;
- ↳ знання найпоширеніших рослин і тварин, особливостей природи даної місцевості;
- ↳ уміння спостерігати за змінами в природі, вести календар природи, розрізняти пори року;
- ↳ знання видів праці людей у полі, саду, на городі у різні пори року; уміння користуватися термометром, компасом, гномоном, картою, читати план місцевості; визначати форми поверхні землі;
- ↳ розрізняти найважливіші копалини; пояснювати причини зміни пір року, дня, ночі.

Трудове навчання

1. Забезпечення уроків та інших форм трудових занять необхідним оснащенням, навчально-наочними посібниками, матеріалами, інструментами.
2. Розширення трудового досвіду дітей, формування доступних уявлень про працю дорослих, професії і виробництво; виховання поваги до людей праці.
3. Науковість, політехнічна спрямованість навчального процесу. Ознайомлення учнів з передбаченими програмою інструментами, інвентарем, пристроями, доступними для сприйняття дітьми розвитку техніки. Навчання прийомам обробки різних матеріалів, догляду за сільськогосподарськими рослинами.
4. Розвиток і виховання учнів у процесі трудового навчання: розумове, фізичне, естетичне, формування нахилів і інтересів.
5. Доцільність вибору методів і форм навчальної діяльності учнів. Розвиток технічного мислення.
6. Організація суспільно корисної продуктивної праці школярів.
7. Самообслуговування учнів.
8. Оволодіння початковими елементами культури виробництва, додержання правил особистої гігієни, безпеки праці.

9. Рівень знань, умінь і навичок учнів:

- ↪ знання передбачених програмою ручних інструментів, пристроїв і правил безпеки праці з ними;
- ↪ розуміння призначення приладів і технологічних машин;
- ↪ уміння розробляти деталі простих виробів з картону, тканини, пінопласту, дроту, фанери за допомогою ручних інструментів і пристроїв;
- ↪ уміння доглядати за рослинами, вирощувати деякі з них;
- ↪ розвиток трудових умінь, основ трудової культури, вміння планувати, організовувати і контролювати свою роботу;
- ↪ розширення політехнічного світогляду, розвиток у дітей основ конструкторських знань, відповідних умінь і здібностей, елементів технічного мислення.

Фізична культура

1. Комплексність підходу до фізичного виховання учнів: уроки фізичної культури, фізкультурні заходи в режимі навчального дня (фізкультхвилинки, гімнастика до уроків, вправи та ігри на перервах), робота в позаурочний час (спортивні години в групах продовженого дня, спортивні змагання, секції).
2. Відповідність методики уроків фізичної культури віковим особливостям дітей, специфіці даного предмета. Забезпечення різноманітності вправ і додержання рухового режиму.
3. Заходи щодо зміцнення здоров'я школярів.
4. Дотримання санітарно-гігієнічних вимог на уроках та інших заняттях фізичної культури і спорту.
5. Робота з дітьми з ослабленим здоров'ям.
6. Медичний контроль, диспансеризація дітей.
7. Відповідність фізичного розвитку дітей програмним вимогам.

Музика

1. Методика проведення уроків:
 - ↪ якість роботи над розвитком вокально-хорових навичок (звукоутворення, дихання, чистота інтонації);
 - ↪ зв'язок співів з поняттям „музична грамота”;

☞ якість бесід після прослуховування музики.

2. Робота з учнями, які не мають розвинутого музичного слуху.

3. Добір репертуару для співу та слухання музики. Використання уроків музики для виховання та всебічного розвитку учнів. Зв'язок з іншими видами мистецтва.

4. Використання спеціального обладнання під час навчання музиці (музичні інструменти, програвач, платівки, фоно- і радіозаписи).

5. Позакласна робота (хоровий гурток, вокально-інструментальний ансамбль, оркестр, відвідування театру, зустрічі з композиторами).

6. Рівень знань і вмінь учнів: уміння співати чисто, виразно, сольфеджувати, сприймати музичний матеріал.

Образотворче мистецтво

1. Правильне визначення величини малюнка і розміщення його на сторінці залежно від формату.

2. Розвиток уважень і спостереження під час малювання на відповідні теми.

3. Елементарні прийоми роботи з акварельними фарбами і гуашшю.

4. Формування елементарних навичок перспективного малювання.

5. Позакласна робота (гурток малювання, виставки дитячих малюнків, клуб шанувальників образотворчого мистецтва).

6. Рівень знань і вмінь учнів:

☞ уміння спостерігати форму і колір, пропорції, взаємозв'язок частин і цілого;

☞ побудова малюнка за сприйманням характерних фрагментів моделі (натури);

☞ уміння вільно проводити лінії у різних напрямках;

☞ уміння передавати на малюнку об'єм предметів;

☞ формування в учнів навичок читати карту, виявляти свої почуття при розгляді творів образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва.

Вивчення системи роботи вчителя

Під **системою роботи вчителя** (далі – СРВ) розуміють увесь комплекс педагогічної праці вчителя, сукупність форм, методів і прийомів, які власноруч діяльності певного вчителя і дають йому можливість отримувати ті або інші результати в навчанні і вихованні учнів.

Вивчення СРВ – одна із форм внутрішньошкільного контролю, яка забезпечує фронтальну перевірку діяльності учителя. Оскільки це велика за обсягом і значенням ділянка роботи (до місяця), то планують протягом року вивчити систему роботи лише тих учителів, які готуються до атестації. Кожен член адміністрації вивчає систему роботи одного-двох учителів.

Одночасно за наслідками вивчення СРВ можна підготувати розпорядчий документ про стан викладання, рівень знань, умінь і навичок учнів з даного навчального предмета. Це можна зробити тоді, коли навчальний предмет викладає лише один учитель, якого атестують, або ж атестуються всі вчителі, що викладають даний предмет. Окрім цього, за матеріалами вивченої СРВ можна узагальнити перспективний досвід роботи вчителя за певною темою чи напрямком.

Без вивчення СРВ неможливо:

- ↪ об'єктивно оцінити педагогічну діяльність вчителя;
- ↪ у разі потреби допомогти вдосконалити систему його роботи;
- ↪ провести атестацію вчителя;
- ↪ вивчити перспективний педагогічний досвід учителя.

Результати вивчення СРВ узагальнюють у доповідній записці на ім'я директора школи, в наказі або заслуховують на засіданні педради, методичного об'єднання; кращий досвід, виявлений під час вивчення СРВ, рекламують у методичному бюлетені.

Готуючись до вивчення СРВ, заступник директора або директор вивчає навчальну програму з предмета, який викладає вчитель, усі інші нормативні та розпорядчі документи, що стосуються навчально-виховної діяльності вчителя; складає план та визначає основну мету вивчення СРВ (мета має відповідати педагогічній проблемі, над якою працює школа); формує групу педагогів, яких залучає до вивчення СРВ (керівник методичного об'єднання, керівник школи ППД чи творчої групи, до складу яких входить і даний вчитель, методично грамотні вчителі, які ефективно працюють).

Методи вивчення СРВ: спостереження і аналіз уроків та інших форм педагогічного процесу; вивчення навчальної документації, проведення контрольних зрізів знань учнів, бесіди з учителем і його колегами; анкетування батьків і учнів.

Під час вивчення СРВ:

1. Відвідують та аналізують усі уроки за певною темою в одному класі (до 10-12 уроків). Кожен урок учителя не потребує ґрунтовного аналі-

зу, якщо в цьому нема нагальної потреби (виправлення грубої помилки теоретичного чи методичного характеру). Проаналізувати необхідно систему відвіданих уроків, щоб мати можливість побачити діяльність учителя в умовах певної педагогічної технології, якою користується учитель.

Доцільно також відвідати уроки (епізодично) в паралельному класі для порівняння психолого-педагогічних підходів вчителя до класів з різним рівнем успішності, у старших та молодших класах – для виявлення вміння вчителя враховувати вікові особливості учнів під час вибору тих чи інших методів і форм роботи на уроці. Всього відвідують до 40 уроків, позакласних заходів з навчального предмета, виховних заходів у класі, де даний вчитель є класним керівником, масові заходи з батьками.

2. Вивчають класні журнали, зошити та щоденники учнів з метою перевірки виконання вчителем навчальної програми, вимог до ведення і перевірки зошитів, проведення контрольних робіт.

Аналізуючи письмові роботи, необхідно встановити систему цих робіт, звернувши увагу при цьому на такі питання:

☞ Чи достатню кількість письмових робіт у цілому проводить вчитель і, зокрема, чи достатня кількість контрольних робіт?

☞ Чи достатньо приділено уваги письмовим роботам навчального характеру?

☞ Яке місце серед письмових робіт, які проводить учитель, займають роботи творчого характеру?

☞ Наскільки тексти письмових контрольних робіт відповідають вимогам навчальних програм відповідного класу?

☞ Чи виконують учні роботу над помилками?

Особисті навчальні документи та матеріали вчителя: поурочні плани, календарний план, матеріали по самоосвіті, дидактичний матеріал.

Кілька порад до вивчення документації:

☞ зіставляючи записи в класному журналі з навчальною програмою, календарним планом та поурочними планами, можна виявити стан виконання вчителем навчальних програм;

☞ на підставі вивчення записів у класному журналі можна отримати дані щодо системи контролю за знаннями учнів. Для цього варто звернути увагу на: кількість учнів, знання яких оцінені протягом уроку, періодичність перевірки знань учнів, наявність тематичного обліку знань, контроль учителя за успішністю слабовстигаючих учнів, обґрунтованість оцінок за чверть, наявність необхідної кількості контрольних, лабораторних, практичних робіт.

Аналізуючи поурочні плани, необхідно звернути увагу на такі питання:

- ☞ наскільки правильно вчитель визначає цілі уроку (навчальну, розвивальну, виховну);
- ☞ чи правильно визначає обсяг навчального матеріалу;
- ☞ чи доцільно підібрані методи і прийоми роботи на уроці на різних його етапах;
- ☞ чи є система видів самостійної роботи на уроці;
- ☞ чи враховується диференційований підхід до знань учнів на уроці;
- ☞ чи доцільно застосовується наочність на уроці;
- ☞ чи відповідає зміст та обсяг домашнього завдання нормам.

Аналізувати потрібно одночасно поурочні плани певної теми програми.

Проводять контрольні зрізи знань учнів. По суті, якість знань, умінь і навичок учнів є вирішальним показником для оцінки роботи вчителя.

Якщо вчитель забезпечує ґрунтовні й усвідомлені знання учнів, уміння їх використовувати в нестандартних умовах, працювати самостійно, то якими б недосконалими не здавалися методи і прийоми, що їх застосовує вчитель, його роботу не можна оцінити негативно.

Проводять також бесіди з учителем, його колегами, керівниками методичного об'єднання чи творчої групи, іншими членами адміністрації. Під час бесіди з учителем, система роботи якого вивчається, потрібно звернути увагу на такі питання:

- ☞ як працює над підвищенням своєї фахової і методичної кваліфікації;
- ☞ наскільки обізнаний із загальною культурою;
- ☞ бачення самим учителем системи в своїй роботі;
- ☞ чи може вчитель дати самооцінку своїй роботі.

У бесідах важливо виявити вміння учителя критично аналізувати й оцінювати свою діяльність, помічати в ній позитивні і негативні сторони. Якщо людина може об'єктивно оцінювати свої професійні якості і вміння, то шлях до самовдосконалення відкритий для неї.

Орієнтовна схема плану вивчення системи роботи вчителя

№ з/п	Зміст роботи	Форми і методи вивчення	К-сть годин	Дата	Клас	Хто вивчав
1	Аналіз об'єктивних даних про вчителя.	Робота з документами.	3			ЗДНВР.
2	Вивчення навчально-матеріальної бази для викладання предмета.	Бесіда, аналіз.				ЗДНВР.

3	Відвідування та аналіз системи уроків (назва тем, які передбачається вивчати).	Спостереження та аналіз.				ЗДНВР.
4	Епізодичне відвідування уроків у класах різних вікових категорій (назва тем, класи).	Спостереження, аналіз.				Керівники методичних об'єднань.
5	Проведення контрольних зрізів знань (назва розділу чи теми навчальної програми, класи).	Тестування, усне опитування.				ЗДНВР, керівники методичних об'єднань.
6	Перелік тем бесід з учителем (питання самоосвіти, самоаналізу і аналізу відвіданих занять, стану виховної роботи в класі, в якому вчитель є класним керівником).	Бесіда.				ЗДНВР.
7	Відвідування позакласних заходів з навчального предмета (назва заходу, тема).	Спостереження, аналіз.				Керівники методичних об'єднань.
8	Відвідування заходів з виховної роботи (назва заходу, тема).	Спостереження, аналіз.				ЗДВР.
9	Відвідування заходів по роботі з батьками.	Спостереження, аналіз.				Директор.
10	Перевірка навчальної документації (перелік назв	Бесіда, аналіз, узагальнення.				Директор, ЗДНВР.

	документів).					
11	Аналіз та узагальнення матеріалів за наслідками вивчення системи роботи вчителя.	Доповідна записка, проект наказу чи рішення педагогічної ради.				ЗДНВР.

**План і методи
вивчення системи уроків учителя**

№ з/п	Зміст перевірки	Методи і форми перевірки
1.	Знайомство із загальною підготовкою вчителя: науковою, психолого-педагогічною, знання програми та пояснювальної записки, спеціальної літератури з теми, яка вивчається.	Бесіда з учителем.
2.	Підготовка вчителя до вивчення теми. Лабораторія вчителя, елементи наукової організації праці. Якість календарно-тематичного та поурочного планування.	Знайомство з планами.
3.	Відвідування всіх уроків з теми, яка вивчається. Спостереження в ході уроків таких моментів:	
3.1.	Психологічний режим. Мобілізуючий початок уроку. Емоційний настрій учнів і його підтримка протягом усього уроку. Система стимулювання учителем пізнавальної активності учнів, їх навчальної праці і старанності. Намагання вчителя допомогти учням; підтримування інтересу до навчальної праці, до уроку. Виховання на уроці. Культура спілкування. Спосіб і тон під час спілкування з учнями. Контакт з класом. Попередження втомлюваності. Цілеспрямованість роботи вчителя та учнів.	Спостереження на уроках, бесіди з учнями.
3.2.	Зміст навчання на уроках. Відповідність змісту навчання вимогам програми (повнота); науковість, систематичність та послідовність матеріалу, що викладається; його доступність. Встановлення міжпредметних зв'язків. Зв'язок навчання з сучасністю, з життям; використання краєзнавчого матеріалу.	Спостереження на уроках, бесіди з учнями.

3.3.	Методи і прийоми роботи вчителя та учнів на уроці. Методи вивчення нового матеріалу; методи закріплення вироблених умінь і навичок; методи і прийоми перевірки та оцінки знань учнів; використання на уроках методів, які активізують пізнавальну діяльність учнів (проблемне навчання, пошуково-дослідницький метод тощо); керівництво на уроці розумовою діяльністю учнів, навчання їх на високому рівні складності; місце і питома вага самостійних і творчих робіт учнів на уроках; якість їх використання; елементи наукової організації праці вчителя і учнів на уроці.	Спостереження, аналіз планів проведення уроків, вивчення системи письмових робіт учнів.
3.4.	Обладнання уроків. Ефективність використання наочності, ТЗН; їх характер (ілюстративний, пошуково-пізнавальний).	Спостереження уроків, інформація лаборанта.
3.5.	Система домашніх завдань. Характер завдань. Диференційований підхід до визначення завдань. Зв'язок з життям, працею, краєзнавством. Попередження перевантаження учнів домашньою роботою.	Спостереження, аналіз класного журналу й зошитів учнів; бесіда з учнями.
3.6.	Система перевірки та оцінки знань учнів. Методи перевірки домашньої роботи.	Спостереження, бесіда з учителем.
3.7.	Озброєння учнів навичками самоосвіти. Самостійне набуття знань на уроці; робота з книгою, підручниками, посібниками. Складання плану тезисів; конспектування; підготовка рефератів, доповідей, рецензій.	Знайомство з розробками, пам'ятками для учнів; бесіди з учнями.
3.8.	Використання різних типів уроків у системі вивчення теми. Різноманітність структури уроків, їх чітка організація. Попередження шаблону в композиції і структурі уроків, у виборі типів уроку.	Спостереження, бесіда з учителем; детальне знайомство з тематичним планом.
3.9.	Реалізація на уроках дидактичних принципів навчання.	Цілеспрямоване спостереження.
3.10.	Виконання єдиних вимог, встановлених у школі.	Спостереження, аналіз жур-

		налу; зауваження чергових по школі.
3.11.	Санітарно-гігієнічний режим на уроці.	Аналіз санітарного журналу; бесіда зі шкільним лікарем, черговим класом.
3.12.	Дотримання вчителем технологічних вимог ведення уроку. Організація робочого місця вчителя та учнів. Чітка організація діяльності вчителя та учнів на кожному етапі уроку і на уроці в цілому. Завершеність усіх навчальних операцій. Поєднання колективної, групової та індивідуальної роботи учнів на уроці. Диференційований підбір завдань з урахуванням індивідуальних особливостей учнів для кожного етапу уроку. Встановлення зворотних зв'язків у ході уроку. Неперервний контроль і самоконтроль, залучення учнів до взаємоконтролю. Оптимальний для кожного учня темп і ритм роботи на уроці. Економія часу.	Спостереження.
4.	Якість уроків, їх результативність: педагогічний задум уроку і його реалізація. Ступінь оволодіння учнями знаннями, уміннями й навичками; їх глибина і міцність. Обсяг і якість засвоєного, зробленого (написаного або розв'язаного), просування учня у розумовому розвитку, вихованні. Система письмових робіт учнів і якість їх виконання.	Аналіз поточних оцінок у класному журналі, підсумків контрольних робіт; проведення директорської контрольної роботи.
5.	Організація учителем позакласного читання з предмета, що рекомендує вчитель; контроль та оцінка даної роботи.	Опитування учнів під час уроків за програмою, підготовленою спільно з учителем.

Аналіз виконання навчальних програм за I семестр навчального року

Двічі протягом навчального року (за I семестр та за навчальний рік) заступник директора з навчально-виховної роботи аналізує стан виконання учителем навчальних програм; за підсумками аналізу готує, якщо це необхідно, проект наказу.

Засоби отримання інформації: співбесіда з кожним учителем, вивчення навчальної документації.

Інформацію зручно проаналізувати, користуючись наведеною нижче таблицею.

Стан виконання навчальної програми

Об'єкт контролю	Зміст контролю	Результати
Клас		5-А
Учитель		Іванова С.І.
Предмет		Українська мова
Календарний план	Кількість годин за програмою	
	Вичитано годин за I півріччя	
	Відставання	
Виконано контрольних робіт	Кількість робіт за програмою	
	Виконано за I семестр	
	Залишилося на II семестр	
	Наявність виконаних контрольних робіт згідно з планом	
Зошити для контрольних робіт	Відповідність обсягу контрольних робіт нормативам	
	Якість перевірки	
	Наявність та якість аналізу контрольних робіт	
Робочі зошити	Необхідна кількість учнівських зошитів	
	Порядок ведення зошитів	
	Порядок перевірки письмових робіт	
	Обсяг класних робіт	
	Обсяг домашніх робіт	
	Кількість робіт над помилками	
Класний журнал	Кількість оцінок з предмета	
	Виставлення оцінок за ведення	

	зошитів	
	Виставлення оцінок за письмові роботи	
	Виставлення оцінок за підсумкові контрольні роботи	
	Об'єктивність підсумкових оцінок	
	Тематичний облік знань	
Поурочні плани	Наявність відповідної кількості поурочних планів	
	Наявність відповідної мети уроку	
Примітки		

Орієнтовні норми письмових робіт для учнів початкових класів наведені в наступній таблиці.

Обсяг письмових робіт з рідної мови в початкових класах

Клас	Диктант (к-сть слів)		Переказ (к-сть слів)		Твір (речень)
	I семестр	II семестр	I семестр	II семестр	На кінець року
2(1)	15-25	35-40	30-35	40-45	3-6
3(2)	45-50	55-65	45-50	До 70	8-10
4(3)	65-70	75-85	60-75	75-100	10-12

Контрольні диктанти проводяться за II семестр у 2 (1) класі та за I семестр у 3-4 (2-3) класах; контрольні перекази – за II семестр у 3(2) класі та за I семестр у 4(3) класі. Твори пишуть лише з навчальною метою. Можна провести комбіновану контрольну роботу, яка складається з диктанту і двох-трьох мовних завдань. Обсяг диктанту в такому випадку скорочується на третину для кожного класу.

Протягом II семестру в 2(1) класі та I семестру в 3-4(2-3) класах учні виконують дві-три контрольні роботи.

Якщо диктант супроводжується завданням, його обсяг можна скоротити приблизно на 10-20 слів.

Орієнтовні норми письмових робіт за рік у старших класах наведено нижче в таблиці.

Орієнтовна кількість контрольних робіт у старших класах

Предмети	Кількість підсумкових контрольних робіт у класах за рік						
	5	6	7	8	9	10	11
Українська мова:							
диктант з граматичним завданням	6/4	4/3	4/3	3	2	1	1
перекази	1	1	1	1	1	-	-
твори			1	1	1	-	-
Українська література:							
класні твори	3	3	3	1	2	4	4
домашні твори		1	1	1	2	2	2
Математика	16	14					
Алгебра			11	10	9	9	9
Геометрія			5	7	5	5	5
Фізика			4	4	4	6	5
Хімія				4	4	5	6
Іноземна мова	4	4	4	4	4	4	4

Контроль за роботою вчителя передбачає також знайомство з тим, скільки і яких саме зошитів з даного предмета ведуть учні. Для цього знадобляться дані, наведені нижче.

Для контрольних робіт з української мови та літератури, математики, фізики, хімії доцільно завести спеціальні зошити.

Обов'язкова кількість і призначення учнівських зошитів

Клас	5	6	7	8	9	10	11
Укр. мова	РЗ-2	РЗ-2	РЗ-2	РЗ-2	РЗ-2		
Укр. літ.	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1		
Математика	РЗ-2	РЗ-2					
Алгебра			РЗ-2	РЗ-2	РЗ-2	РЗ-1	РЗ-1
Геометрія			РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1
Фізика			РЗ-1 ЛЗ-1	РЗ-1 ЛЗ-1	РЗ-1 ЛЗ-1	РЗ-1 ЛЗ-1	РЗ-1 ЛЗ-1
Хімія			РЗ-1 ЛЗ-1	РЗ-1 ЛЗ-1	РЗ-1 ЛЗ-1	РЗ-1 ЛЗ-1	РЗ-1 ЛЗ-1
Іноземна мова	РЗ-2	РЗ-2 СЛ-1	РЗ-2 СЛ-1	РЗ-2 СЛ-1	РЗ-2 СЛ-1	РЗ-1 СЛ-1	РЗ-1 СЛ-1
Біологія	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1
Географія	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1

Історія	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1
Природо- знавство	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1
Астрономія	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1
Креслення	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1
Трудове на- вчання	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1
Образотворче мистецтво	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1
Факультативи	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1	РЗ-1

Щоб учитель не перевантажував завданнями учнів, особливо при виконанні письмових робіт з української мови, слід орієнтуватися на допустимі обсяги письмових робіт по класах, наведені нижче в таблиці.

Обсяг письмових робіт з української мови в 5-11 класах

Клас	Диктант (слів)	Словниковий диктант (слів)	Переказ (слів)	Твір (сторінок)
5	90-100	10-15	100-150	0,5-1,5
6	100-110	15-20	150-200	1,5-2,0
7	110-120	20-25	200-250	1,5-2,0
8	120-140	25-30	250-350	2,0-2,5
9	140-160	30-35	350-450	2,5-3,0
10	180-190	335-40	350-400	3,0-3,5
11	180-190	35-40	350-400	3,0-3,5

Співбесіда заступника директора з учителями як засіб отримання інформації для аналізу стану виконання навчальних програм проводиться за задалегідь відомим учителям переліком запитань, який не змінюється протягом року і навіть довше.

Якщо є потреба в додатковій інформації, то доцільно мати спеціальний журнал, в якому протягом кількох років роблять відповідні записи на сторінках, відведених для кожного вчителя.

Зміст таких співбесід дає уявлення про роботу вчителя, показує динаміку результатів його роботи, може дати поштовх до вивчення та узагальнення цікавого досвіду або, навпаки, виявити причини невдач у роботі вчителя.

Співбесіду треба проводити в атмосфері доброзичливості, із взаємною зацікавленістю і повагою.

Отриманий під час співбесіди матеріал частіше аналізують, групуючи за предметами, іноді – за класами. Проаналізований та узагальнений матеріал використовують для підготовки педради, виробничої наради, на засіданнях методичного об'єднання, для атестації вчителів.

Орієнтовний зміст питань для співбесіди:

1. Виконання навчального плану, програми. Чи є відставання, його причини? Шляхи ліквідації. Виконання практичної частини програми. Система самостійних, творчих і контрольних робіт. Кількість та якість виконання.
2. Успішність та якість знань учнів. Які є недоліки?
3. Робота вчителя з підвищення якості знань, умінь і навичок учнів:
 - ↻ поурочні і тематичні плани вчителя;
 - ↻ заходи з формування в учнів інтересу до знань, до навчання;
 - ↻ як працює вчитель над розвитком пізнавальної активності, мислення та мовлення учнів;
 - ↻ вироблення навичок самостійної роботи в процесі навчання;
 - ↻ використання активних форм роботи;
 - ↻ система контролю та самоконтролю за навчанням.
4. Позакласна робота з предмета. Результативність, вплив на якість знань учнів.
5. Виховна робота в позаурочний час. Результативність виховного впливу.
6. Підвищення педагогічної майстерності учителя. Самоосвіта. Участь у групових і колективних формах методичної роботи, відвідування уроків. Які методичні питання не вирішені?
7. Наявність методичних здобутків, творчих робіт учнів.
8. Які труднощі в роботі відчуває вчитель, яка допомога йому потрібна?
9. Наслідки роботи вчителя.

Список використаних та рекомендованих літературних джерел з проблеми вивчення системи роботи вчителя

1. Абетка завуча // Завуч. – 2001. – № 4. – С. 6-7.
2. Вимоги до сучасного уроку // Все для вчителя. – 1999. – № 3. – С. 5-9.
3. Відвідування та аналіз уроку адміністрацією школи // Все для вчителя. – 2000. – № 30. – С. 23-46.
4. Завуч іде на урок // Завуч (Вкладка). – 2002. – № 32. – С. 1-16.
5. Зоц В. Сучасний урок // Завуч. – 2000. – № 23-24. – С. 1.
6. Конаржевський Ю. Аналіз уроку // Завуч. – 2000. – № 31. – С. 2-4.
7. Конаржевский Ю.А. Технология педагогического анализа учебно-воспитательного процесса (для директоров и заместителей директоров школ). Часть II. – М., 1997. – 77 с.
8. Корницька Г. Удосконалення методики проведення уроків різних типів (робота з молодими педагогами) // Завуч. – 2000. – № 19. – С. 4-6.
9. Кириченко І. Методичний аналіз уроку // Завуч. – 2000. – № 36. – С. 4.
10. Кузнецов О. Заочна педагогічна конференція „Сучасний урок. Яким він має бути?” // Завуч. – 2000. – № 23-24. – С. 22.

11. Лейкін М.Я. Деякі питання підготовки і аналізу уроку // Директор школи. – 1999. – № 3. – С. 4.
12. Матвієнко П. Технологія експертного оцінювання уроку адміністрацією школи та методичною службою // Завуч (Вкладка). – 2003. – № 8. – С. 1-9.
13. Оцінювання педагогічної діяльності вчителя // Директор школи. – 2003. – № 14. – С. 7-8.
14. Павлова Н., Куляєва О. Технологія підготовки проекту наказу // Завуч. – 2000. – № 22. – С. 6-7.
15. Підготовка к посещению уроков // Все для вчителя. – 2000. – № 4. – С. 18-20.
16. Пойда А., Свіржевський М. Вивчення стану викладання // Завуч. – 2001. – № 36. – С. 8.
17. Пойда А., Свіржевський М. Схема аналізу уроку // Завуч. – 2001. – № 35. – С. 2.
18. Шатурська О. Схема психологічного аналізу уроку // Директор школи. – 2000. – № 4. – С. 13-14.

*О.В. Козловська, В.І. Уруський,
Тернопільський обласний інститут
післядипломної педагогічної
освіти*

Діагностика професійної компетентності педагогічних працівників³

Методика рейтингової атестації вчителів О.Г. Зирянової

Методика містить десять шкал, які дозволяють оцінити різні аспекти діяльності вчителя:

A1 – оцінка психологічної готовності вчителя до роботи в сучасній школі;

A2 – оцінка технологічної готовності вчителя;

П1 – оцінка умінь планувати свою діяльність і прогнозувати результати своєї роботи;

П2 – оцінка викладацької діяльності вчителя;

П3 – оцінка позаурочної організаційно-виховної роботи;

П4 – оцінка роботи вчителя над підвищенням свого професійного рівня;

П5 – оцінка моральних якостей, професійної етики і культурних інтересів учителя;

П6 – оцінка результативності громадської роботи вчителя;

³ Продовження. Початок у збірнику: „Методична служба – школі. Випуск 2”.

П7 – оцінка вміння вчителя жити і працювати в колективі;

П8 – оцінка умінь учителя організувати свою працю і працю учнів.

Кожна шкала містить набір показників, на основі яких і проводиться оцінювання за десятибальною шкалою. Оцінку проводить адміністрація школи, колеги по роботі, учні, батьки. Сюди ж входить і самооцінка. Учні оцінюють учителів за шкалами П2-П8 з використанням дещо спрощених показників у порівнянні з головною шкалою, але аналогічно щодо самої сутності. Батьки оцінюють вчителя за особливим показником (шкали П2-П3) і за основним (шкали П5-П8). Рівень учителя (рейтинг) визначається за формулою:

$$P = \frac{1A1 \quad 1A2 \quad 1П1 \quad 1П2 \quad 1П3 \quad 6П4 \quad 5П5 \quad 4П6 \quad 3П7 \quad 2П8}{K}$$

$$K = 5П(A) + 4П(K) + 3П(C) + 2П(Y) + 1П(B), \text{ де}$$

П(A) – оцінка адміністрації,

П(K) – оцінка колег,

П(C) – самооцінка,

П(Y) – оцінка учнів,

П(B) – оцінка батьків.

Дана методика дає можливість побачити за низькими оцінками найбільш важкі для вчителя аспекти його професійної діяльності, але унеможлиблює вичленення конкретних труднощів.

Загальний рейтинг вчителів розраховується за категоріями:

I – адміністрацією школи;

II – колегами-вчителями;

III – учнями (старшокласниками);

IV – батьками;

V – самооцінка.

За підсумками атестації, якщо вчитель набрав:

від 1000 до 850 балів – це **оптимальний рівень**. Такий вчитель заслуговує на заохочення;

від 850 до 550 балів – **допустимий рівень**;

від 550 до 350 балів – **критичний рівень**. Вчителю необхідно працювати над підвищенням свого рівня;

нижче 350 балів – **недопустимий рівень**. Це випадкова людина в школі, яка помилилась у виборі професії.

Рівневі шкали оцінки потенційної готовності педагога до професійної праці та оцінка процесу його діяльності (оцінка діяльності вчителя колегами)

1. Оцінка психологічної готовності вчителя до роботи в сучасній школі (А1)

Рівень	Якісна характеристика	Бали
Оптимальний	Учитель чітко уявляє собі мету і завдання, які стоять перед сучасною школою. Дана мета не суперечить його внутрішнім переконанням. Позиція вчителя характеризується прагненням до максимального особистого внеску в справу якнайшвидшого здійснення прогресивних перетворень. Основною рушійною силою в діяльності педагога виступають внутрішні мотиви, а зовнішні позитивні і зовнішні негативні мотиви перебувають на другому плані.	9-10
Допустимий	Вчитель не зовсім чітко уявляє собі необхідність змін у роботі школи. Йому властивий деякий консерватизм мислення, однак це не мішає йому в основному вірно розуміти мету і завдання, які стоять перед сучасною школою. Основною рушійною силою в діяльності вчителя виступають внутрішні мотиви при значній частині зовнішніх позитивних мотивів і незначній – зовнішніх негативних мотивів.	6-8
Критичний	Вчитель не бачить необхідності в неперервному вдосконаленні системи освіти, йому властивий консерватизм мислення. Сприймає лише чисто організаційні зміни (введення нових навчальних планів, зміни в порядку комплектування класів, введення нових посад і т.д.) і не розуміє необхідності в перегляді змісту освіти, зміні та вдосконаленні методик викладання і т.д. Основною рушійною силою в його діяльності виступають зовнішні позитивні мотиви при значній частці зовнішніх негативних мотивів. Внутрішні мотиви не відіграють суттєвої ролі.	4-5
Недопустимий	Вчителю присутній мотиваційний комплекс: зовнішні негативні мотиви більші за зовнішні позитивні мотиви, які більші за внутрішні мотиви.	2-3

	Головна орієнтація – на зовнішню негативну мотивацію – уникнути неприємностей і лише заради цього виконання тих чи інших вимог реформи. При цьому яскраво проявляється позиція очікування: „Нехай інші випробують усі нововведення, а я подивлюся, що з цього вийде”.	
	Випадкова людина в школі. Помилився у виборі професії й очікує зручного випадку для того, щоб покинути школу.	1

2. Оцінка технічної готовності вчителя до роботи в школі за обраною спеціальністю (A2)

Рівень	Якісна характеристика	Бали
Оптимальний	Вчитель досконало знає свій предмет. Методична підготовка дозволяє йому легко змінювати форми проведення занять. Бачить можливості свого предмета для морального виховання учнів. Має необхідну педагогічну і психологічну підготовку. Знає необхідні нормативні документи. Вміє працювати з технічними засобами навчання. Бачить перспективу розвитку свого предмета, перспективу використання комп'ютерної техніки.	9-10
Допустимий	Вчитель знає свій предмет, необхідні нормативні документи, основні форми організації занять. Методична підготовка дозволяє досягати хороших результатів, нехай не завжди оптимальними методами. Має необхідну педагогічну і психологічну підготовку, але потрібно збагачувати знання з педагогіки та психології. Бачить можливості свого предмета для морального виховання учнів. Вміє користуватися технічними засобами навчання. Нечітко уявляє собі можливість використання ЕОМ у навчальному процесі.	6-8
Критичний	Вчитель знає свій предмет лише в рамках шкільної програми. Нормативні документи про школу знає поверхово, що викликає труднощі в роботі. Методична підготовка вимагає значного вдосконалення. Не вміє використовувати на практиці знання з педагогіки та психології. Не уявляє собі в повному об'ємі виховних можливостей предмета. Не вміє працювати з технічними	4-5

	ми засобами навчання. Не уявляє можливостей використання ЕОМ в навчальному процесі.	
Недопустимий	Не знає свій предмет у рамках шкільної програми. Допускає фактичні помилки під час пояснення фактичного матеріалу. Не володіє необхідною методичною підготовкою. Не знає необхідних нормативних документів про школу.	1-3

3. Оцінка умінь вчителя планувати свою діяльність (прогнозувати результати своєї роботи) (П1)

Рівень	Якісна характеристика	Бали
Оптимальний	Характер планування визначається твердою самоустановкою на досягнення максимальних результатів. Неухильно дотримуються принципи планування. Плани спрямовані на впровадження в життя досягнень передового педагогічного досвіду, на реалізацію і безумовне виконання прийнятих урядових рішень про народну освіту. Під час планування роботи враховуються результати попередньої діяльності, визначаються шляхи закріплення і подальшого розвитку досягнутого, передбачається послідовне усунення недоліків. Планові заходи формулюються чітко, без декларативності і загальних фраз. У них передбачається проведення конкретної роботи, виконання якої піддається контролю. Плани забезпечують єдність дій школи, сім'ї і громадськості та передбачають досягнення мети найбільш оптимальними методами. Плани відображають оптимальний мотиваційний комплекс праці педагога: внутрішня мотивація > зовнішня позитивна мотивація > зовнішня негативна мотивація.	9-10
Допустимий	Характер планування визначається лише націлюванням „зверху”. Принципи планування загалом дотримуються. Плани враховують досягнення передового педагогічного досвіду, спрямовані на реалізацію урядових рішень про модернізацію та розвиток освіти, але не спрямовані на досягнення максимальних результатів у розв'язанні задач освіти, виховання і розвитку школярів. Планування роботи здійснюється на	6-8

	основі неповного аналізу результатів попередньої діяльності, хоч і з врахуванням у них основних моментів попереднього досвіду. В планах проглядається недостатня цілеспрямованість і вимогливість до себе. В них проявляється мотиваційний комплекс: зовнішня позитивна мотивація > зовнішня негативна мотивація > внутрішня мотивація.	
Критичний	Характер планування визначається прагненням виглядати „не гірше за інших”. Принципи планування дотримуються лише частково, оскільки вчитель не міцно їх засвоїв. Планування здійснюється на основі безсистемного аналізу результатів попередньої діяльності, випадкових фактів з життя школярів, неглибоких знань на рівні підготовленості учнів до сприйняття нового. В планах не передбачається узгодженість дій з колегами, формально враховується вплив на учнів громадських організацій, сім'ї. В планах проявляється мотиваційний комплекс: зовнішня позитивна мотивація > зовнішня негативна мотивація > внутрішня мотивація.	4-5
Недопустимий	Характер планування визначається лише формальними вимогами. Не дотримуються принципи планування, так як вчитель їх не знає. Плани складаються без будь-якого аналізу, без опори на досягнуті результати. Інколи допускається відсутність планів. Ставлення до них визначається мотиваційним комплексом: зовнішня негативна мотивація > зовнішня позитивна мотивація > внутрішня мотивація.	1-3

4. Оцінка викладацької діяльності вчителя (П2)

Рівень	Якісна характеристика	Бали
Оптимальний	Глибоко розкриває і показує практичне застосування положень предмета, який викладає, створює основи для трудового навчання і професійної орієнтації школярів. Стимулює активність школярів на уроці пізнавальними і практичними завданнями, формує потребу в самостійному одержанні знань, у творчому переосмисленні за-	9-10

	своєного. Широко практикує активні форми навчання. Повністю використовує можливості предмета для морального виховання учнів. Володіє способами оптимізації навчально-виховного процесу. Добивається максимально можливих результатів. Знання учнів оцінює обґрунтовано.	
Допустимий	В основному розкриває і показує практичне застосування основних положень предмета, який викладає, сприяючи тим самим створенню основ для трудового навчання і професійної орієнтації школярів. Практикує, хоч і з окремими елементами формалізму, активні форми навчання. Виконує державні навчальні програми, озброюючи учнів міцними знаннями, уміннями і навичками. Використовує, але не повною мірою, можливості предмета для морального виховання учнів. Впроваджує елементи оптимізації навчально-виховного процесу. В основному досягає реально можливих результатів успішності. Знання учнів оцінює обґрунтовано.	6-8
Критичний	Знання учнів поверхові. Вміння та навички не міцні. Мають місце проблеми з окремих розділів державних програм у значних груп учнів. Навчальний предмет не викликає інтересу в учнів. Вчитель слабо володіє способами оптимізації навчально-виховного процесу. Практикує, але без успіху, активні форми навчання. Не використовує можливості навчального предмета для морального виховання учнів. Знання учнів оцінює не завжди обґрунтовано.	4-5
Недопустимий	У всіх учнів значні упущення в знаннях. Вчитель не виконує державні навчальні програми, хоч умови для цього створені. Вчитель не володіє способами оптимізації навчального процесу, але використовує активні форми навчання. Не використовує можливості навчального предмета для морального виховання учнів. Знання учнів оцінює необґрунтовано.	1-3

5. Оцінка позаурочної організаційно-виховної роботи вчителя (ПЗ)

Рівень	Якісна характеристика	Бали
Оптимальний	Вчитель є провідним організатором виховних впливів на учнів зі сторони школи, позашкільних виховних закладів, громадських організацій. Здійснює суттєвий вплив на організацію виховання дітей у сім'ї. Здійснює вплив на вибір учнями професій (у старших класах). Вибір форм і організація позаурочної діяльності учнів носить цілеспрямований характер, який відповідає інтересам суспільства в цілому і колективу зокрема.	9-10
Допустимий	Вчитель не виступає провідним організатором виховних впливів на учнів зі сторони школи, позашкільних виховних закладів, громадських організацій. Але його позаурочна організаційно-виховна діяльність спрямована на досягнення мети виховання, яку ставить суспільство в цілому і педагогічний колектив зокрема. У своїй діяльності вчитель досягає не менших успіхів, ніж перша категорія вчителів.	6-8
Критичний	Вчитель не лише не виступає провідним організатором виховного впливу на учнів, але й при організації позаурочної діяльності допускає неузгодженість з колективними зусиллями. На частину учнів він не має жодного впливу.	4-5
Недопустимий	Організація позаурочної діяльності учнів носить беззмістовний характер. Вчитель не надає допомоги батькам у вихованні їх дітей. Немає жодного впливу на більшість учнів, з якими працює.	2-3
	Вчитель здійснює негативний вплив на вихованців. Заважає іншим членам педагогічного колективу, батькам досягати позитивних результатів у вихованні дітей. Провокує учнів на протиправні вчинки.	1

6. Оцінка роботи вчителя над підвищенням свого професійного рівня (П4)

Рівень	Якісна характеристика	Бали
Оптимальний	Вчитель вивчає за різними джерелами досягнення педагогічної науки і практики. Постійно вдо-	9-10

	<p>сконалює свою методику викладання, шукає нові форми і методи організації занять з учнями. Розширює знання із свого предмета. Ріст педагогічної майстерності відображається на результатах його діяльності. Вчитель першим у школі використовує новаторські технології. Займається дослідницькою роботою.</p>	
Допустимий	<p>Вчитель вивчає за різними джерелами останні досягнення педагогічної науки і практики. Вдосконалює традиційну методику викладання. За необхідності шукає нові форми і методи організації занять з учнями. Розширює знання зі свого предмета. Але ріст педагогічної майстерності обмежується лише потребами сьогодення. Він не заглядає в день завтрашній. Вчитель не прагне першим у школі використовувати новаторські технології, але успішно переймає їх у своїх колег.</p>	6-8
Критичний	<p>Вчитель вивчає досягнення педагогічної науки і передової практики згідно рекомендацій адміністрації школи і колег по роботі. Впроваджує, але без успіху, нові форми і методи організації занять з учнями. Лише напоказ вдосконалює власну методику викладання. Не цікавиться, або цікавиться від випадку до випадку досягненнями науки і техніки. Не розширює знання зі свого предмета, задовольняючись тим, що отримав під час навчання у педагогічному навчальному закладі.</p>	4-5
Недопустимий	<p>Вчитель не вивчає останніх досягнень педагогічної науки і передової практики. Не використовує досвід своїх колег по роботі. Не вдосконалює власну методику викладання. Не розширює знання зі свого предмета.</p>	1-3

7. Оцінка моральних якостей, ступеня оволодіння принципами і нормами професійної етики, культурних інтересів учителя (П5)

Рівень	Якісна характеристика	Бали
Оптимальний	<p>Ви вважаєте, що вчитель має чітко вироблену життєву позицію, яка не суперечить моральним нормам суспільства. Його культура спілкування, зовнішності, його судження про шляхи розвитку</p>	9-10

	суспільних відносин, про моральні якості інших людей не суперечать вимогам суспільства. Спосіб життя вчителя відповідає моральним та етичним нормам. Вчитель не залишає поза увагою громадські вчинки інших людей. Його естетичні інтереси проявляються в літературі, музиці, кіно, театрі. Вчитель своєю поведінкою, культурою спілкування визначає моральні орієнтири для колективу школи, служить прикладом для учнів.	
Допустимий	Культура спілкування і зовнішності відповідає вимогам суспільства, але не завжди спосіб життя відповідає моральним і етичним нормам. Вчитель сам в основному дотримується норм професійної етики, але в той же час може не реагувати на порушення з боку інших вчителів. Культурні інтереси проявляються в сфері літератури, музики, кіно, театру і т.п.	6-8
Критичний	Культура спілкування, зовнішності не завжди відповідає вимогам оточуючих. Має місце розходження між словом і справою. Боротьба з антигромадськими вчинками лише на словах. Інтереси до літератури, музики, кіно, театру поверхові.	4-5
Недопустимий	Культура спілкування з людьми, зовнішності не відповідають вимогам професійної етики. Вчитель дає невірну оцінку антигромадським проявам у суспільстві. Оправдовує антисоціальні інтереси окремих членів суспільства. Не цікавиться мистецтвом. Здійснює негативний вплив на учнів.	2-3
	Мають місце грубі порушення норм життя суспільства. Здійснює негативний вплив на учнів.	1

8. Оцінка результативності громадської роботи вчителя (П6)

Рівень	Якісна характеристика	Бали
Оптимальний	Вчитель бере активну участь у роботі громадських організацій. Результати його діяльності в громадських організаціях схвалюються більшістю членів цих організацій і оточуючих його людей. Вчитель часто виступає з ініціативами щодо покращення роботи громадських організацій.	9-10

	Результати роботи мають соціальне значення.	
Допустимий	Вчитель бере участь у роботі громадських організацій, не відмовляється від громадських доручень, але сам ініціативи не проявляє. Результати громадської діяльності загальновідомі.	6-8
Критичний	Вчитель має громадські доручення (є членом громадських організацій), але виконує їх не зовсім сумлінно, або їх виконання негативно відбивається на результатах основної діяльності. Можливо, про результати його громадської роботи нічого не відомо.	4-5
Недопустимий	Ухиляється від виконання громадських доручень, від роботи в будь-яких громадських об'єднаннях, організаціях.	1-3

9. Оцінка вміння вчителя жити і працювати в колективі (П7)

Рівень	Якісна характеристика	Бали
Оптимальний	Вчитель вміє узгоджувати свої дії з діями педагогічного колективу, цінує колективний досвід, вміє вчитися в колег, збагачуючи свій індивідуальний досвід досвідом колективу. Поважає прогресивні традиції колективу. Обереігає колектив від руйнівного впливу таких особистісних якостей, як недобррозичливість, дратівливість, вразливість, нетактовність, нетерпимість до критики. Свідомо вносить свій особистий вклад у життя педагогічного колективу, усвідомлюючи свою відповідальність за все те, що в ньому відбувається. Бороться з проявами кастовості, професійного егоїзму.	9-10
Допустимий	Вчитель дотримується норм професійної етики, виявляє повагу до колег, чуйність, уважність, делікатність. Підтримує колективні традиції, але не відчуває особистої відповідальності за стан морального клімату в колективі. Не порушуючи норм співжиття, вчитель, разом з тим, проходить повз порушення цих норм іншими членами колективу. Підтримує всі прогресивні започаткування колективу, але не виступає їх організатором.	6-8
Критичний	Вчитель має слабкі навички колективної праці (сподівається лише на власні сили). Зв'язки з	4-5

	колегами по роботі – односторонні (або лише споживацькі, або визначаються лише випадковими стосунками, або проявляються лише під час особистої зацікавленості і т.д.). Інколи допускаються безтактовні судження про роботу своїх колег, після яких можуть виникнути конфліктні ситуації.	
Недопустимий	Зв'язок з колективом відсутній. Допускає порушення професійної етики, зневажливе ставлення до колег. Претензії на особливе становище і т. ін. Створює конфліктні ситуації. Негативно впливає на соціально-психологічний клімат у колективі.	1-3

10. Оцінка вміння вчителя організувати свою працю і працю учнів. Ставлення до фізичної культури та спорту (П8)

Рівень	Якісна характеристика	Бали
Оптимальний	Вчитель строго дотримується режиму дня, дорожить своїм часом і часом учнів. Оптимально організовує свою працю. Немає втрат часу на уроці. Дотримується техніки безпеки під час організації занять, гігієнічних і санітарних вимог. У відповідності із своїми можливостями займається фізкультурою, спортом.	9-10
Допустимий	Вчитель в основному дотримується шкільного режиму дня, дорожить своїм часом і часом учнів. В основному оптимально організовує свою працю, дотримується техніки безпеки, гігієнічних і санітарних вимог. Ті порушення, які мають місце, не мають суттєвого впливу на здоров'я учнів і власне здоров'я.	6-8
Критичний	Вчитель не завжди дотримується шкільного режиму дня (запізнюється на уроки, затримує учнів після дзвінка), не завжди дотримується гігієни і санітарії, що, можливо, відображається на здоров'ї учнів і власному здоров'ї. Не вміє оптимально організувати свою працю. Заняття фізкультурою і спортом вважає марною тратою часу.	4-5
Недопустимий	Вчитель грубо порушує шкільний режим дня, вибиваючи таким чином й інших із звичного режиму роботи. Результатів досягає, в основному, з допомогою нескінченних додаткових за-	1-3

	нять, позаурочних заходів. Грубо порушує вимоги техніки безпеки, що впливає на здоров'я дітей. До фізкультури і спорту байдужий.	
--	--	--

Анкетування учнів

Максимальна кількість балів, яку може виставити учень, відповідаючи на запитання анкети, – 10; якщо учні виставляють менше 5-ти балів, то це характеризує негативне ставлення до вчителя.

Учні відповідають на питання П2, П3, П4, П5, П6, П7, П8.

П2 – Вам подобається манера спілкування вчителя з класом, пояснення вчителя Вам зрозумілі. Ви впевнені в тому, що знання з даного предмета стануть Вам у пригоді у подальшому житті. Предмет цікавий. Вчитель відповідає на всі Ваші запитання. Знання оцінює строго, але справедливо. Основна думка – Ви впевнені в тому, що інший вчитель не навчить Вас краще.

П3 – Вам подобається спілкування зі вчителем у позаурочний час. Він багато знає, начитаний. Всі заходи, які він організовує, цікаві за змістом, Ви не вважаєте, що при цьому втрачаєте час. Вчитель рахується з Вашими інтересами.

П4 – Ви помічаєте, що вчитель постійно шукає нові форми проведення уроків, вдосконалює старі. Ви завжди з цікавістю очікуєте нововведення, оскільки вони урізноманітнюють Вашу діяльність, допомагають краще засвоїти матеріал.

П5 – Вам імпонує манера вчителя одягатися, вести бесіду з людьми, вчитель коректний, ввічливий, його слова не розходяться зі справами. Він ніколи не пройде повз порушення дисципліни, естетичні інтереси проявляються в сфері літератури, кіно, театру.

П6 – Вчитель бере активну участь у громадському житті школи, всі рахується з його думкою, вміє спілкуватися з учнями, колегами.

П7 – Вчитель живе життям колективу школи, цікавиться роботою дитячих громадських організацій, проявляє справжню повагу до учнів. Рахується з Вашою думкою, карає завжди справедливо, не боїться визнати свої помилки перед учнями; якщо неправий, то завжди вибачиться.

П8 – Вчитель строго дотримується шкільного режиму дня і сам його виконує.

Анкетування батьків

П2 – Ви переконані в тому, що вчитель дає необхідні знання з предмета. Ви дуже шкодували б, якщо б цей вчитель пішов зі школи, в іншого вчителя Ваш син чи дочка не будуть вчитися краще.

П3 – Ви вважаєте, що позаурочна організаційна виховна діяльність вчителя значною мірою полегшує виховання Вашого сина чи дочки. У Вас хороші зв'язки з цим учителем. Він консультує Вас з питань виховання.

П4, П5, П6, П7, П8 – батьками не оцінюється.

**Програма спостереження за професійно-педагогічними
вміннями вчителя, спрямованими на формування
в учнів позитивного інтересу на уроці**

Вчитель вмiс	Результати спостереження
1. Планувати формування пізнавального інтересу на уроці.	
2. Конструювати урок з врахуванням ставлення школярів до навчального предмета.	
3. Передбачати трудність навчального матеріалу для окремих учнів.	
4. Проектувати індивідуальний підхід на уроці до учнів.	
5. Враховувати при відборі навчального матеріалу пізнавальні інтереси і потреби учнів.	
6. Включити в навчальний матеріал цікаві факти з розрахунком на допитливість і зацікавленість учнів.	
7. Насичувати урок матеріалом, який вимагає роздумів і активного мислення.	
8. Підбирати систему самостійних робіт.	
9. Підбирати раціональні види робіт для сильних і слабких учнів.	
10. Виявляти ставлення учнів до уроку.	
11. Реагувати своєчасно на зміну ставлення до уроку окремих учнів.	
12. Залучати учнів у пізнавальну роботу на всіх етапах уроку.	
13. Використовувати на уроці наявні в учнів знання, вміння і навички.	
14. Залучати учнів до розв'язку пізнавальних задач.	
15. Спонукаати учнів до формулювання пізнавальних запитань.	
16. Проводити пояснення з орієнтацією на самостійний пошук учнів.	
17. Організовувати спільне обговорення питань з учнями.	
18. Ускладнювати самостійні завдання в процесі уроку.	
19. Урізноманітнювати творче вирішення питань.	
20. Заохочувати самостійний вибір посильних завдань.	
21. Спонукаати до самостійних доповнень, рішень, висловлювань.	
22. Формувати прийоми мислення.	

23. Навчати раціональним прийомам вирішення розумових завдань.	
24. Використовувати на уроці сильні і слабкі сторони пізнавальної діяльності учнів.	
25. Проводити диференційовану роботу в класі.	
26. Надавати своєчасну допомогу невстигаючим.	
27. Використовувати різноманітні форми заохочення.	
28. Формувати віру в свої можливості.	
29. Підтримувати престиж учнів.	
30. Використовувати систему додаткових завдань.	
31. Створювати емоційно-позитивне ставлення до уроку.	
32. Любити свою науку і вміти продемонструвати це дітям.	
33. Урізноманітнювати форми домашніх завдань.	

Самодіагностика педагогічної діяльності

Діагностику педагогічної діяльності вчителя можуть здійснювати методи, інспектори райво, керівники школи, колеги, учні, батьки. При цьому оцінка праці вчителя здійснюється зі сторони, але при проведенні діагностичних процедур учитель отримує відомості про вимоги до своєї праці, про способи оцінки, тобто таким чином оволодіває вмінням самостійно проводити діагностику педагогічної діяльності. Особливо сприяє оволодінню самодіагностикою участь учителя в діагностичній діяльності у складі експертних груп. Дійсно, якщо вчитель може якісно здійснювати аналіз уроку свого колеги, то він зможе самостійно виявити свої недоліки і подолати їх (за умов наявності достатнього рівня знань, високої загальної культури і за наявності позитивного мотиву самовдосконалення). Таким чином, створюються передумови для підвищення професійного рівня вчителя.

Дослідники виділяють чотири **напрями самодіагностики роботи вчителя:**

- 1) раціональне використання власного досвіду, традиційних методик;
- 2) оволодіння новими методиками і прийомами навчальної діяльності;
- 3) розумне поєднання власного педагогічного досвіду та нових методик при організації навчально-виховного процесу;
- 4) забезпечення зворотного зв'язку в процесі самоаналізу та самооцінки викладання свого предмета.

Найбільш повно процес саморефлексії, самоаналізу і самооцінки описав з психологічної точки зору В.П. Беспалько. Він розкрив цей процес через професійну самосвідомість, яка виступає невід'ємною частиною професійної майстерності і критерієм розвитку вчителя. Автор виділяє чотири **компоненти професійної самосвідомості:**

1. „Актуальне Я” – яким себе бачить вчитель у даний час.

2. „Ретроспективне Я” – яким він себе бачить і оцінює стосовно до початкових етапів своєї праці.

3. „Ідеальне Я” – яким учитель хотів би бути.

4. „Рефлексивне Я” – як, з точки зору вчителя, його розглядають і оцінюють керівники школи, колеги, учні та батьки.

Центральним елементом професійної свідомості вчителя є „Актуальне Я”, яке ґрунтується на трьох наступних. Стосовно до „Ретроспективного Я” дається система критеріїв оцінки власного професійного досвіду та досягнень. „Ідеальне Я” пропонує перспективу особистості та обумовлює саморозвиток у професійній сфері. „Рефлексивне Я” виступає в якості шкали сировини в професійній діяльності і забезпечує об’єктивність самооцінки.

Підкреслюючи важливість позитивного мотиву саморозвитку, В.П. Беспалько вказує, що формування такої мотивації адекватне формуванню навичок самоусвідомлення з аналізу взаємодій всіх чотирьох його компонентів. Для формування мотивації вчителя на професійний саморозвиток необхідно, по-перше, наявність адекватної самооцінки; по-друге, сформованість нормативного й ідеального уявлення про педагогічну діяльність; по-третє, співставлення педагогом своєї діяльності із взірцями. У своїх роботах автор подає дуже повну і логічну **структуру та етапність самодіагностики**: самоспостереження, самоаналіз, самооцінка, самокорекція, які утворюють завершений цикл.

У процесі **самоспостереження** відбувається усвідомлення характерних сторін педагогічної діяльності, особистих якостей, мотивів, а також визначення свого місця в системі професійних і суспільних відносин. На даному етапі рекомендується використовувати такі методи педагогічної діагностики, як просте спостереження, ведення педагогічного щоденника, хронометраж навчально-виховного процесу, оцінку його результатів, оцінку окремих етапів діяльності, тестування професійних знань і якостей особистості. Необхідно при цьому забезпечити неперервність, об’єктивність, конкретність самоспостереження.

Самоаналіз встановлює причинно-наслідкові зв’язки в отриманій про себе інформації. Основу здійснення самоаналізу складає мисленнєва декомпозиція власної особистості і педагогічної діяльності, вивчення отриманих завдяки самоспостереженню даних, співставлення цілей і результатів, ідентифікація висновків із вже сформованою системою особистісних уявлень і орієнтацій. На даному етапі створюється інформаційна основа для адекватної самооцінки. Полегшують самоаналіз знання про методику аналізу та структурування професійної діяльності вчителя.

Етап **самооцінки** передбачає визначення ставлення до себе і своєї педагогічної діяльності. Значимість самооцінки залежить від її адекватності.

На етапі **самокорекції** реалізується зворотній зв’язок. Саме тут втілю-

ється в педагогічну діяльність результат попередніх етапів самодіагностики. Можна виділити три типи самокорекції в залежності від часу реалізації зворотного зв'язку в структурі навчально-виховного процесу:

– **оперативна самокорекція** (проводиться безпосередньо в процесі заняття, в залежності від змін педагогічної ситуації, що сприяє оптимізації проведення заняття за рахунок екстеріоризації структури професійної самосвідомості вчителя, яка утворилася раніше в процесі неперервної самодіагностики);

– **підсумкова самокорекція** (проводиться в залежності від кінцевих результатів педагогічної діяльності вчителя і рівня співпадання їх з цілями і задачами навчально-виховного процесу. Зворотній зв'язок у даному випадку „запізнюється” і спрямований на зміну загальної програми діяльності вчителя, перегляд та переосмислення кола педагогічних проблем та задач, які вирішуються);

– **випереджаюча самокорекція** (визначається здатністю прогнозувати педагогічні наслідки своїх дій і змінювати їх до початку діяльності, використовуючи інформацію про особливості учнів і власного індивідуального стилю діяльності).

Дослідники виділяють наступні **процедури самодіагностики**:

1. Дослідження власної діяльності.
2. Виявлення та вивчення своїх труднощів.
3. Створення мотивів, потреб, можливостей для перебудови своєї діяльності.
4. Вміння визначити ефективність власної праці і результати її перебудови.
5. Визначення можливих негативних впливів, наслідки перебудови негативних елементів на правильно сформовані ланки педагогічної діяльності.

Володіння навичками самодіагностики дозволяють застерегтися від необ'єктивної оцінки, самостійно аналізувати і вносити необхідні корективи в навчально-виховний процес, неперервно, за будь-яких обставин, здійснювати заходи щодо вдосконалення своєї діяльності. Це дозволяє вийти на новий рівень самоорганізації – в режим неперервного педагогічного вдосконалення та пошуку.

Анкета для самооцінки вчителем своєї діяльності

1. Чи пов'язуєте Ви свої труднощі з тим, що недостатньо глибоко знаєте теоретичні питання психології дитини? *(Так, важко відповісти, ні).*

2. Можливо, Ваші труднощі пов'язані з тим, що Ви оволоділи не всіма способами, методами, прийомами активізації учнів у процесі навчання? *(Так, важко відповісти, ні).*

3. Чи важко Вам формулювати питання проблемного характеру, створювати проблемні ситуації в навчальному процесі? *(Так, важко відповісти, ні).*

4. Чи часто Вам вдається на лабораторних і практичних заняттях організувати роботу учнів так, щоб вона проходила у формі невеликого дослідження? *(Так, важко відповісти, ні).*

5. Чи часто Вам вдається на уроках використовувати наукові факти так, щоб вони сприяли розвитку мислення учнів? *(Так, важко відповісти, ні).*

6. Чи важко Вам організувати дискусію на уроках? *(Так, важко відповісти, ні).*

7. Чи володієте Ви уміннями розглядати явища, події, факти в ході пояснення нового матеріалу з позицій міждисциплінарного підходу (показати всезагальність законів природи і суспільства, продемонструвати елементи системного бачення явищ і об'єктів і т.п.)? *(Так, важко відповісти, ні).*

8. Чи завжди і в усіх класах Вам вдається підготувати завдання різного рівня складності для учнів? *(Так, важко відповісти, ні).*

9. Чи часто Ви можете визначити, який вид завдань буде важким для учнів? *(Так, важко відповісти, ні).*

10. Чи вдається Вам визначити ступінь усвідомленості володіння учнями світоглядними поняттями? *(Так, важко відповісти, ні).*

11. Чи важко Вам викладати теоретичні та дидактичні питання з Вашого предмета? *(Так, важко відповісти, ні).*

12. Чи важко Вам аналізувати навчальний матеріал з точки зору сучасних досягнень науки, розвитку наукового знання? *(Так, важко відповісти, ні).*

13. Чи завжди Вам вдається вибрати відповідний метод чи методичний прийом для реалізації мети уроку? *(Так, важко відповісти, ні).*

14. Чи можете Ви оцінити те, що найбільше і найкраще Вам вдалося на уроці? *(Так, важко відповісти, ні).*

15. Чи можете Ви оцінити, що не вдалося Вам на тому чи іншому уроці, які були труднощі? *(Так, важко відповісти, ні).*

16. Чи завжди Вам вдається бачити недоліки тих уроків, які Ви відвідуєте (уроки Ваших колег)? *(Так, важко відповісти, ні).*

Тест „Визначте, на якому рівні Ви перебуваєте як вчитель”

1. *Найвищий рівень.* Вчитель постійно прагне до саморозвитку і творчості та реалізує ці прагнення.

2. *Дуже високий рівень.* Вчитель проявляє творчість у вузькому розумінні слова як пошук і знаходження об'єктивно нових задач, методів, способів, прийомів, форм, засобів навчання і виховання (новаторства).

3. *Високий рівень.* Вчитель досконало володіє розробленими раніше методозробками (майстерність), роблячи для себе „відкриття”, не збагачуючи при цьому науку та досвід.

4. *Середній рівень.* Вчитель володіє вміннями в загальному вигляді, приблизно, невпевнено.

5. *Низький рівень.* Вчитель не володіє необхідними вміннями і відчуває труднощі.

6. *Дуже низький рівень.* Вчитель не володіє вміннями, допускає помилки.

7. *Найнижчий рівень.* Вчитель внутрішньо закритий для професійного розвитку, він не володіє необхідними вміннями і не прагне до оволодіння ними.

Експертна самооцінка педагогічних умінь вчителя

Запропоновані нижче „Листи експертної самооцінки” призначені для експрес-діагностики професійної компетентності вчителя і розраховані на заповнення вчителем чи експертом. Пункти листів містять опис головних професійних знань і вмінь, які повинні бути присутні в роботі вчителя. Вчитель (експерт) оцінює, на якому рівні розвинуті в нього дані вміння, навички чи наскільки активно він використовує в своїй роботі ті чи інші прийоми.

Лист оцінки включає в себе 20 пунктів, кожний з яких оцінюється за 5-бальною шкалою. Пункти групуються в 5 блоків у відповідності з професійними компетенціями вчителя:

- ☞ педагогічна діяльність (пункти 1-4);
- ☞ педагогічне спілкування (пункти 5-8);
- ☞ особистісні особливості (пункти 9-12);
- ☞ навченість школярів (пункти 13-16);
- ☞ вихованість школярів (пункти 17-20)

та з врахуванням особливостей праці вчителя початкової, середньої, сільської чи міської шкіл.

Інструкція щодо обробки листів самооцінки

Вчитель здійснює самоаналіз кожного блоку професійної компетентності, визначає загальний бал кожного з них і підсумковий бал з усіх блоків.

З кожного листа самооцінки підраховується 6 показників:

X_1 – сума балів з пунктів 1-4;

X_2 – сума балів з пунктів 5-8;

X_3 – сума балів з пунктів 9-12;

X_4 – сума балів з пунктів 13-16;

X_5 – сума балів з пунктів 17-20.

Сума балів з усіх показників множиться на 2.

Далі підраховується загальна оцінка: $X_6 = X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5$.

Середній бал обраховується за формулою $X_{\text{ср}} = X_6 : 5$, де 5 – кількість блоків.

Оцінки за блоками використовують для якісного аналізу роботи і розробки рекомендацій щодо самовдосконалення власної діяльності. Але вони приймають участь у подальших підрахунках і використовуються лише на стадії інтерпретації результатів.

Величина середньої загальної оцінки може коливатися від 40 до 200 балів. Якщо вчитель набрав від 40 до 80 балів, це низька оцінка; від 80 до 120 балів – середня оцінка, яка дає підстави розглядати вчителя як претендента на II категорію; 121-160 – достатньо висока оцінка, яка дозволяє вчителю претендувати на I категорію; 161-200 балів – висока оцінка, яка може бути підставою для присвоєння вищої категорії.

Оцініть наведені нижче твердження за 5-бальною шкалою, де:

- 5 – дана якість розвинута дуже сильно чи даний вид діяльності постійно зустрічається в роботі вчителя;
- 4 – дана якість достатньо сильно розвинута чи даний вид діяльності зустрічається в роботі вчителя часто;
- 3 – дана якість розвинута задовільно чи даний вид діяльності зустрічається нечасто;
- 2 – дана якість розвинута недостатньо або даний вид діяльності зустрічається доволі рідко;
- 1 – дана якість практично не виражена (виражена слабо) чи даний вид діяльності практично відсутній.

Лист №1 експертної самооцінки педагогічних умінь учителя

№ з/п	Твердження	Бали
1.	Ставить комплекс педагогічних задач, враховує складні педагогічні ситуації, розподіляє увагу, здійснює гнучкість у засобах організації уроку.	54321
2.	Відмінно поінформований про життя дітей поза школою.	54321
3.	Володіє різноманітністю форм і методів навчання та виховання.	54321
4.	Планує навчання на основі вивчення учнів і аналізує педагогічну діяльність з врахуванням цього.	54321
5.	Передбачає близькі та віддалені результати навчально-виховного процесу.	54321
6.	Враховує потреби дітей у близькому спілкуванні, вміло підтримує й спрямовує їхню емоційність, зберігає безпосередність і співпереживання іншим людям.	54321
7.	Створює умови педагогічної безпеки у спілкуванні з дітьми.	54321

8.	Забезпечує умови самореалізації особистості і реалізації її внутрішніх резервів.	54321
9.	Має і утверджує особисту позитивну концепцію праці вчителя, з якої й виходить його професійна поведінка.	54321
10.	Працює творчо, використовує оригінальні прийоми.	54321
11.	Керує своїм емоційним станом.	54321
12.	Об'єктивно оцінює свої можливості (актуальні, ретроспективні, потенційні), а також з боку інших (рефлексивна самооцінка).	54321
13.	Здійснює поетапне відпрацювання всіх компонентів навчання (формулювання навчальних завдань, виконання навчальних дій, формулювання індивідуального стилю навчання учнів).	54321
14.	Розвиває в дітей здатність до самонавчання.	54321
15.	Опирається на результати вивчення учнів, виявляє окремі показники навченості (активність орієнтування, кількість дозованої допомоги для просування учнів), здійснює індивідуальний і диференційований підходи.	54321
16.	Формує мотиваційний інтерес до здібностей навчальної роботи, самооцінювання і самоконтролю.	54321
17.	Оцінює стан та рівень вихованості.	54321
18.	Розвиває самостійність учнів з врахуванням суспільно корисної діяльності, пов'язує еталони вихованості з трудовою діяльністю дорослих, нормами та укладом життя.	54321
19.	Прагне зміцнити вихованість як єдність знань, переконань і поведінки учнів.	54321
20.	Встановлює зв'язок між способами своєї праці і результатами навченості та вихованості учнів.	54321
Лист №2 експертної самооцінки педагогічних умінь вчителя неповної середньої школи		
1.	Під час визначення педагогічних задач орієнтується на вивчення великої кількості учнів в умовах уроку й одночасно на кожного учня як на суб'єкт навчання.	54321
2.	Передбачає різні форми групової діяльності і взаємоконтролю учнів.	54321
3.	Передбачає близькі й віддалені результати вирішення педагогічних задач навчально-виховного процесу.	54321
4.	Володіє варіативною методикою.	54321
5.	Виявляє повагу до проблем підлітків, допомагає їм у формуванні і відстоюванні власної точки зору на уроці.	54321

6.	Розширює зони самостійності учнів для задоволення їх потреб у дорослішанні.	54321
7.	Зміцнює в підлітка відповідальність за свої успіхи і прийняття власних рішень.	54321
8.	Урізноманітнює взаємодію з підлітками як з рівноправними партнерами.	54321
9.	Має й утврджує власну позитивну концепцію праці вчителя, з якої впливає його професійна поведінка.	54321
10.	Керує своїм емоційним станом.	54321
11.	Прагне до творчості як шляху реалізації себе не лише в предметному, комунікативному, але й особистісному планах.	54321
12.	Аналізує свої можливості, володіє рефлексивною самооцінкою.	54321
13.	Оцінює стан навченості учнів та їх здатності до засвоєння знань.	54321
14.	Виявляє й орієнтується на працездатність і витривалість учнів, здійснює індивідуальний підхід до них, спираючись на інформацію про школярів.	54321
15.	Здійснює поетапне відпрацювання всіх компонентів навчання (формулювання навчальних завдань, виконання навчальних дій, формування індивідуального стилю діяльності учнів).	54321
16.	Розвиває в школярів здатність до самонавчання.	54321
17.	Оцінює стан і рівень вихованості.	54321
18.	Бачить особистість учня в цілому у взаємозв'язку того, що він говорить, думає, робить, як поступає.	54321
19.	Стимулює і створює умови для самовиховання підлітків, допомагає їм розвивати силу волі.	54321
20.	Встановлює зв'язок між способами своєї праці і результатами навченості та вихованості учнів.	54321

Самооцінка реалізації потреб педагогів у розвитку та саморозвитку

Анкета №1 для виявлення здатності вчителя до саморозвитку

Відповідаючи на запитання анкети, поставте бали, які тотожні Вашій думці:

- 5 – якщо дане твердження повністю відповідає дійсності;
- 4 – швидше відповідає, ніж ні;
- 3 – і так, і ні;
- 2 – швидше не відповідає;
- 1 – не відповідає.

1. Я прагну вивчити себе.
2. Я залишаю час для розвитку, як би не був завантажений справами.
3. Виникаючі перешкоди стимулюють мою активність.
4. Я шукаю зворотній зв'язок, оскільки це допомагає мені пізнати й оцінити себе.
5. Я рефлексую свою діяльність, виділяючи для цього спеціальний час.
6. Я аналізую свої почуття і досвід.
7. Я багато читаю.
8. Я широко дискутую з питань, які мене цікавлять.
9. Я вірю в свої можливості.
10. Я прагну бути якомога більше відкритою людиною.
11. Я усвідомлюю той вплив, який здійснюють на мене оточуючі люди.
12. Я керую своїм професійним розвитком і отримую позитивні результати.
13. Я отримую задоволення від засвоєння нового.
14. Зростаюча відповідальність не лякає мене.
15. Я позитивно ставлюся до просування по службі.

Підрахуйте загальну кількість балів. Якщо Ви набрали 55 і більше балів – це означає, що Ви активно реалізуєте свої потреби в саморозвитку; набравши від 36 до 54 балів, Вам доведеться визнати, що у Вас відсутня чітка система саморозвитку; нарахувавши від 15 до 35 балів, Ви повинні зрозуміти, що перебуваєте в стадії призупиненого саморозвитку.

Анкета №2

Мета анкетування – виявити фактори, які стимулюють і перешкоджають навчанню, розвитку і саморозвитку вчителів.

Оцініть перераховані нижче фактори за 5-бальною шкалою:

5 – так (перешкоджають чи стимулюють);

4 – швидше так, ніж ні;

3 – і так, і ні;

2 – швидше ні;

1 – ні.

Перешкоджаючі фактори:

1. Власна інерція.
2. Розчарування в результаті невдач, які мали місце раніше.
3. Відсутність підтримки і допомоги від керівників.
4. Ворожість оточуючих (заздрощі, ревності і т.п.), які погано сприймають Ваші зміни і прагнення до кращого.
5. Неадекватний зворотній зв'язок з членами колективу і керівниками, відсутність об'єктивної інформації про себе.
6. Стан здоров'я.
7. Нестача часу.

8. Обмежені ресурси, складні життєві обставини.

Стимулюючі фактори:

1. Шкільна методична робота.
2. Навчання на курсах.
3. Приклад і вплив колег.
4. Приклад і вплив керівників.
5. Організація праці в школі.
6. Увага до даної проблеми керівників.
7. Довіра.
8. Новизна діяльності, умови роботи і можливість експериментування.
9. Заняття самоосвітою.
10. Інтерес до роботи.
11. Зростаюча відповідальність.
12. Можливість отримання визнання в колективі.

Коефіцієнт розвитку (K_p) обчислюється за формулою:

$K_p = K_{факт} : K_{max}$, де $K_{факт}$ – сума балів, проставлених в анкетах, а K_{max} – максимальна можлива кількість балів в анкетах.

Продовження у наступному випуску

Контроль за навчально-виховним процесом⁴

Зразок схеми психолого-педагогічної характеристики особистості учня

1. Загальні дані про учня: прізвище, ім'я, вік, школа, клас, місце проживання; аналіз умов життя в сім'ї, освіта батьків, місце їх роботи і посада; матеріальні, житлово-побутові умови; особливості сімейного мікроклімату, сімейні традиції; причини сімейних конфліктів, якщо вони існують; характер взаємин між батьками, батьками та дітьми; як ставляться члени сім'ї до успішності та поведінки учня, до школи, вчителів, товаришів (друзів) дитини, контакт з класним керівником; спосіб життя дитини в сім'ї та система її виховання; режим дня, трудові обов'язки школяра вдома; які засоби, методи виховного впливу переважають (заохочення, переконання, вимога, вправління, привчання тощо), хто з членів сім'ї і якою мірою здійснює виховний вплив на дитину; вірність основній лінії сімейного виховання; хто в сім'ї є найбільш авторитетом для учня.

⁴ Друкується за виданням: Педагогічна практика студентів хіміко-біологічного факультету: Методичні рекомендації / А. Степанюк, Л. Похила, Л. Єфімова, Г. Жирська, Н. Міщук, В. Черняк, М. Гладюк. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – С. 46-60.

2. Навчальна діяльність: ставлення школяра до навчання, ступінь його усвідомлення, які навчальні предмети більше любить та чому; улюблений навчальний предмет; основний мотив навчальної діяльності, успішність (які оцінки переважають, успішність з предметів шкільного навчання в минулому і в даний час, причини неуспішності (якщо вони є) і шляхи її усунення); розумовий розвиток школяра, оволодіння раціональними методами пізнання, чи знаходить самостійно раціональні методи розумової діяльності і навчальної роботи, відмовляючись від шаблону; чи переносить відомі йому методи пізнання з однієї ситуації на іншу; чи усвідомлює процес розумової діяльності; як в умовах школи здійснюється управління розумовим розвитком школяра в процесі організації його розумової діяльності; загальний рівень розумового розвитку, широта світогляду, міра начитаності; розвиток мови, вміння висловити свою думку в усній і письмовій формі, запас слів, образність та емоційність мови.

3. Особливості пізнавального процесу: особливості уваги, ступінь розвитку довільної уваги, її зосередженість, стійкість, здатність до розподілу, швидкість переключення; увага на різних уроках; усвідомлення сприйняття навчального матеріалу, швидкість усвідомлення, оволодіння перцептивними розумовими діями; особливості пам'яті, усвідомленого запам'ятовування, володіння мнемонічними діями; яка швидкість і міцність запам'ятовування, а також легкість відтворення; індивідуальні особливості пам'яті переважаючий вид пам'яті; розвиток мислення, розуміння в засвоєнні навчального матеріалу, вміння мислити і робити самостійні висновки, рівень володіння операціями аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування і узагальнення, особливості уяви учня.

4. Трудова діяльність: ставлення до праці і мотиви трудової діяльності, повага чи нехтування працею; якому виду праці надає перевагу, що саме приваблює у праці: сам процес, набуття певних умінь і навичок, кінцевий результат, оцінка результатів праці, зацікавленість у корисності своєї праці; трудова підготовка школяра в порівнянні з іншими учнями; наявність умінь і навичок, швидкість і легкість набуття нових трудових навичок; в яких видах суспільно корисної роботи у школі бере участь; організованість, дисциплінованість, самостійність, наявність звички до довготривалих зусиль у праці; яким видам праці віддає перевагу; яку професію збирається обрати, мотиви вибору, стійкість професійних інтересів, яку професію рекомендують класний керівник і батьки.

5. Громадська діяльність та активність: які громадські доручення виконує і як ставиться до їх виконання; причини пасивності і недобросовісного виконання громадських доручень (якщо це має місце); де проявляє громадську активність (у класі, гуртку, секції, клубі тощо); інтерес до громадського життя країни (читання газет, прослуховування радіопередач, пе-

регляд відповідних телепередач, обговорення суспільних подій з учителями та товаришами).

6. Спрямованість особистості учня і його інтереси: інтерес до питань світогляду, моралі, науки, техніки, мистецтва, спорту; наявність провідного інтересу; характер інтересів з точки зору їх глибини, широти, активності і стійкості; переконання, ідеали; чи є особливі здібності з будь-якого виду діяльності (до музики, малювання, техніки, спорту тощо) і в чому вони проявляються; в яких гуртках і спеціальних дитячих установах працює учень; особливості читацьких інтересів, їх широта і стійкість; рівень вимогливості до себе.

7. Особливості характеру: яскраво виражені позитивні і негативні риси характеру; ставлення до людей, навчання, праці, самого себе; прояв особливостей характеру учня в процесі спілкування з іншими людьми (товарицькість, замкнутість, взаємодопомога, егоїзм, чуйність, зловтішність, відвертість, правдивість, брехливість, хитрість та інші); характерна для школяра оцінка своїх можливостей (впевненість, скромність, самовпевненість тощо); вимоги до себе та інших; вольові риси характеру (настирливість, самостійність, ініціативність у навчанні, праці, громадському житті, іграх, негативізм); моральні риси характеру (почуття обов'язку і відповідальності, чесність, щирість та інше); особливості темпераменту, його прояв у емоційній сфері; працездатність; спілкування.

8. Місце учня в системі внутрішньокласних відносин: розвиток учня, рівень вихованості, традиції та вимоги класного колективу, взаємостосунки в колективі; ставлення учня до однокласників (любить їх чи байдужий, не любить, дорожить їх думкою, з ким дружить і на чому тримається те чи інше ставлення), офіційне, неофіційне місце в класному колективі, задоволеність своїм статусом у колективі і яке місце хотів би займати; в якій групі учень проводить вільний час поза школою і сім'єю (з однокласниками, у компанії, спортивній секції, художньому гуртку тощо), яка з цих груп є референтною, яке місце займає в цих групах учень; ставлення до школи, чи цінує перебування в школі, що саме; стосунки з учителями і вихователями, чи є контакт, любить, поважає; ставлення вчителів і вихователів до учня.

9. Висновки: найважливіші позитивні сторони учня; причини відставання у навчанні, відхилень у поведінці; які засоби впливу були вжиті педагогічним колективом і студентом до цього учня, їх ефективність; яку систему заходів, на думку практиканта, слід розробити і реалізувати для виправлення становища; які індивідуально-типологічні особливості слід враховувати при цьому.

Зразок схеми психолого-педагогічної характеристики класного колективу

1. Загальні дані про клас: склад учнів по віку, статі; біографія класу, його традиції; загальна характеристика успішності та навчальної дисципліни; соціальний стан батьків; зв'язки класу з іншими групами і колективами.

2. Спрямованість класного колективу: мета, зміст і мотиви основних видів колективної діяльності, характеристика моральної атмосфери у класі: а) навчальна діяльність (рівень загального розвитку учнів, широта інтересів, кругозір); вимоги до навчальної діяльності з боку активу і учнів один до одного; негативні та позитивні прояви взаємодії в навчальній роботі (взаємодопомога або списування, підказування тощо); б) групова діяльність (суспільно корисна праця та її місце в житті колективу, види праці і характер її виконання, прояв дисципліни і свідомості в праці); в) громадська діяльність класу; г) інші види діяльності (інтерес у класі до мистецтва, літератури, спорту; відвідування театрів, участь у лекціях, диспутах, конференціях, обговорення кінофільмів тощо).

3. Характер взаємин у колективі: що лежить в основі взаємин у колективі (місце проживання, спільна діяльність, інтереси, місце за партою); як ставляться учні один до одного, система їх взаємовідносин (повага, ввічливість, чуйність, поступливість, взаємодопомога); загальні інтереси, прагнення бути разом у позаурочний час; взаємини між хлопчиками і дівчатками; найбільш авторитетні учні в класі, ким діти нехтують або не помічають в своєму класі і чому, ставлення класу до учнів з фізичними вадами; загальні моральні норми, правила в колективі, які діти вважають за потрібне виконувати; характерні випадки порушень цих правил, їх причини та засоби впливу на порушників з боку класного керівника і учнівського колективу.

4. Коротка характеристика виборного активу класу та його діяльності. Неофіційний актив класу і його взаємостосунки з офіційним.

5. Педагогічне керівництво класним колективом: вплив особистості класного керівника, вчителів, батьків на колектив, ставлення класу до них, авторитет педагогів серед учнів; здійснення індивідуального підходу до учнів і загальний стиль педагогічного керівництва.

6. Висновки: характеристика рівня розвитку класного колективу; основні недоліки в організації життя колективу, міжособистісних стосунків і шляхи їх подолання; можливість використання класного колективу для виховного впливу на окремих учнів; рекомендації щодо поліпшення роботи з організації та згуртування класного колективу, створення сприятливого психологічного мікроклімату для кожного учня.

Примітка: кожне положення психолого-педагогічних характеристик повинно бути підтверджене прикладами на основі проведених спостережень.

Схема аналізу виховного заходу

1. Загальні відомості про захід: назва, форма, мета, завдання, час і місце проведення, обладнання.
2. Чим викликана необхідність проведення даного заходу?
3. Як учитель врахував свої індивідуальні особливості в процесі розробки сценарію заходу?
4. Чи відповідає мета даного виховного заходу віковим та індивідуальним особливостям учнів, меті виховної роботи школи?
5. Правильність плану і ступінь підготовки вчителя до проведення заходу.
6. Як забезпечена взаємовідповідність завдань, змісту, форми та методів виховання?
7. Скільки учнів брали участь у підготовці і проведенні заходу? Характер участі (ініціатори і виконавці, помічники, слухачі). Роль активу учнів.
8. Яку роль відігравав педагог у підготовці і проведенні заходу (був ініціатором, організатором, методистом, виконавцем)? Як він мотивував захід? Педагогічний такт, мова, зовнішній вигляд учителя. Характер вимог, що ставилися до учнів.
9. Ефективність заходу. Його пізнавальна і виховна цінність, вплив на формування почуттів, переконань вмінь і навичок. Чи сприяв захід згуртуванню учнівського колективу, виробленню чи зміцненню громадської думки? Як вплинув проведений захід на окремих учнів? До яких видів діяльності він прилучив учнів? Поведінка учнів, їх ставлення до даного заходу.
10. Загальна оцінка заходу. Чи досягнута мета? Причина успіхів та невдач. Висновки і пропозиції.

Орієнтовна схема аналізу уроку

1. **Мета та завдання уроку:** освітні, виховні, розвивальні; їх взаємозв'язок та шляхи реалізації.
2. **Готовність учителя та учнів до уроку:** облаштування уроку, наочні та навчальні посібники, ТЗН, санітарно-гігієнічний стан класу.
3. **Організаційна структура:** типи уроку, його місце в системі занять із предмета; чіткість, послідовність етапів уроку, дозування часу; відповідність етапів уроку характеру пізнавальної діяльності учнів.
4. **Зміст уроку:** науковість навчального матеріалу, його виховне та розвивальне значення; правильність відбору матеріалу за обсягом і змістом; труднощі для учнів; співвідношення теоретичного та дидактичного матеріалів; групування, класифікація матеріалу навколо ключових понять; спрямованість матеріалу на зв'язок із життям.
5. **Методичне забезпечення уроку:**

а) використання методів і прийомів навчання, характер їх сполучення, обґрунтованість вибору; доцільність та ефективність; відповідність змісту матеріалу рівню підготовленості учнів; відповідність принципам навчання; темп навчальної роботи;

б) методика проведення різних частин уроку:

- поставлення пізнавальних завдань перед учнями;
- методика перевірки домашніх завдань;
- методика викладання нових знань;
- методика проведення та закріплення навчального матеріалу;
- методика перевірки та оцінка знань, умінь і навичок учнів;
- прийоми активізації пізнавальної діяльності школярів (їх сприйняття, пам'яті, мислення, уяви тощо);
- організація репродуктивної та творчої діяльності учнів, їх співвідношення;
- застосування на уроці проблемного та елементів програмного навчання (використання навчальних карток, завдань, перфокарт тощо);
- врахування індивідуальних особливостей та інтересів учнів, рівня їх підготовленості, здійснення індивідуалізації навчання та диференційованого підходу;
- організація різних видів самостійної роботи учнів (відтворювальних, творчих та ін.), їх місце на уроці;
- домашнє завдання (як задається обсяг);
- здійснення виховного навчання на уроці; виховання свідомості й переконань, трудових, естетичних і фізичних якостей особистості, культури, навчальної праці учнів;
- виявлення та застосування на уроці внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків у навчальному матеріалі;
- обґрунтування їх педагогічної доцільності.

6. Поведінка та діяльність учнів на уроці:

а) порядок і дисципліна учнів, методика їх підтримання;

б) активність, самостійність, інтерес до занять учнів різного рівня підготовленості; зосередженість і стійкість уваги на різних етапах уроку;

в) діяльність учнів, їхня організованість, охайність; ставлення до невстигаючих і порушників дисципліни; характер участі в роботі на уроці окремих учнів і всього колективу;

г) ставлення учнів до вчителя і один до одного (боязкість, доброзичливість, повага, взаємодопомога, підказки і т. п.).

7. Характеристика ділових якостей вчителя:

а) рівень наукових знань учителя і його підготовленість до уроку;

б) знання вчителем теорії навчання та виховання учнів, методики предмета, психології та гігієни, його вміння застосовувати ці знання на уроці;

в) педагогічний такт, стиль у роботі, культура праці та поведінки, мова вчителя;

г) взаємостосунки вчителя з класом та окремими учнями, мова вчителя.

8. Загальні результати уроку:

а) виконання плану уроку;

б) досягнення загальноосвітньої, виховної та розвиваючої цілей уроку;

в) загальна оцінка уроку, його ефективність і якість;

г) висновки та пропозиції з подальшого вдосконалення роботи, закріплення успіхів і усунення помилок.

Орієнтовна схема комбінованого аналізу уроку

Комбінований аналіз – це оцінка (одночасна) основної дидактичної мети уроку та його структурних елементів.

1. Організація уроку:	<ul style="list-style-type: none">➤ організаційна чіткість уроку;➤ наявність плану;➤ ефективність використання ТЗН, наочних і навчальних посібників;➤ виконання психологічних і гігієнічних вимог до уроку;➤ зворотній зв'язок;➤ ведення зошитів;➤ розподіл часу по етапах уроку.
2. Особистісні якості вчителя:	<ul style="list-style-type: none">➤ який морально-психологічний клімат на уроці;➤ міра зацікавленості, доброзичливості та чуйності з учнями;➤ педагогічна культура, знання предмета, такт, мова, зовнішній вигляд.
3. Ефективність навчання:	<ul style="list-style-type: none">➤ міра реалізації принципів науковості, міцності, усвідомленості знань, доступності, проблемності, зв'язку навчання з життям;➤ міра досягнення головної дидактичної мети уроку;➤ оптимальність методів і прийомів навчання;➤ ефективність контролю за знаннями учнів;➤ домашнє завдання.
4. Ефективність виховної діяльності вчителя:	<ul style="list-style-type: none">➤ моральна спрямованість уроку;➤ формування трудових і навчальних навичок;➤ єдність навчання, виховання та розвитку;➤ естетичне, фізичне і гігієнічне виховання.

<p>5. Ефективність діяльності учнів:</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ реалізація принципу розвиваючого навчання та принципу самостійності й активності; ➤ працездатність учнів; ➤ інтерес учнів до праці; ➤ навички самостійної праці; ➤ уміння виділяти головне в навчальному матеріалі, планувати відповідь, аналізувати свою працю та працю товаришів; ➤ розвиток мовлення, письмових, графічних і спеціальних навичок; ➤ рівень культури, раціональності та ефективності праці учнів; ➤ організованість і дисципліна учнів, зовнішній вигляд школярів.
---	---

Орієнтовна схема повного аналізу уроку

Повний аналіз уроку – це система аспектних аналізів, що включають оцінку реалізації завдань уроку, зміст і види навчальної діяльності учнів за такими характеристиками: рівні засвоєння учнями знань і способів розумової діяльності, розвиток учнів, реалізація дидактичних принципів, результативність уроку.

Аспектний аналіз – це розгляд, детальна та всебічне вивчення і оцінка під певним кутом зору якогось боку чи окремої мети уроку у взаємозв'язку з результатами діяльності учнів.

Орієнтовані цілі та програма аспектного аналізу уроку

<p>Планування вчителем освітньо-виховних та розвиваючих завдань уроку:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Повнота, комплексність, різнобічність уроку, що впливають зі змісту навчального матеріалу. 2. Врахування особливостей учнів даного класу під час планування завдань і можливостей їх прийняття школярами. 3. Освітні завдання уроку. 4. Виховні завдання уроку. 5. Завдання розвитку учнів на уроці. 6. Цілеспрямована діяльність учителя в розвитку пізнавальних процесів учнів. 7. Наявність диференційованих завдань для учнів різного рівня підготовки з урахуванням їх індивідуальних особливостей. 8. Правильне виділення серед усього кола завдань найбільш суттєвих заданих умов.
---	---

<p>Організація вчителем повторення пройденого матеріалу:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чітка спрямованість у роботі, усвідомлення учнями завдань, що стоять перед ними. 2. Знання учнями мети і плану роботи з повторення навчального матеріалу. 3. Мобілізація зусиль учнів на подолання труднощів, що зустрічаються під час повторення. 4. Ретельний відбір і планування матеріалу для повторення. 5. Попередження можливих помилок під час повторення. 6. Забезпечення органічного зв'язку між раніше вивченим матеріалом і новим. 7. Різноманітність прийомів повторення вивченого матеріалу. 8. Внесення елементів нового. 9. Правильний розподіл часу на повторення. 10. Стимулювання активності учнів у процесі повторення. 11. Використання різних видів повторення (повторення пройденого на початку навчального року, поточне, періодичне та заключне повторення).
<p>Оптимальність типу та структури уроку:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тип уроку, його місце в системі уроків з теми. 2. Відповідність структури уроку його типу. 3. Як етапи уроку сприяють виконанню головної дидактичної мети? 4. Макро- і мікроелементи структури уроку, дотримання вимог до кожного елемента уроку. 5. Дозування часу, ефективність використання часу на уроці. 6. Відповідність послідовності елементів уроку (повторення пройденого, вивчення нового матеріалу, підготовленість учнів, рівень їхньої працездатності і т.д.). 7. Оптимальне сполучення на уроці колективних, групових, парних та індивідуальних форм навчання. 8. Оснащеність уроку наочними посібниками, технічними засобами навчання.
<p>Дотримання вимог до змісту уроку:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відповідність вимогам програми. 2. Реалізація основних дидактичних принципів. 3. Відбір головного матеріалу.

	<ol style="list-style-type: none"> 4. Дотримання принципу науковості. 5. Дидактична обробка навчального матеріалу; логіка та послідовність вивчення матеріалу; виділення вузлових понять; диференціація навчального матеріалу за мірою його складності; формулювання висновків; раціональне навантаження учнів; настанова учнів на засвоєння головних знань і вмінь; співвідношення матеріалу з відведеним часом; його доступність. 6. Здійснення внутрішньопредметного зв'язку; підготовка учнів до сприйняття нового матеріалу на основі вивченого раніше. 7. Встановлення міжпредметних зв'язків, понять. 8. Зв'язок навчального матеріалу із життям, з практикою, з досвідом учнів. 9. Помилки при відборі змісту уроку.
<p>Відбір методів, прийомів і засобів навчання:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відповідність методів загальній спрямованості навчання завданням, дидактичній меті, змісту матеріалу, віку учнів, специфіці предмета. 2. Методи вивчення нового матеріалу, нові технології навчання. 3. Методи закріплення та вироблення вмінь і навичок. 4. Методи стимуляції та мотивації навчальної діяльності. 5. Методи контролю і самоконтролю учнів. 6. Види самостійних робіт, методика їх організації. 7. Оптимальне сполучення різних методів. Обґрунтованість вибору методів, що відповідають змісту уроку. 8. Використання навчальних посібників, дидактичного матеріалу, наочних посібників і технічних засобів навчання та контролю. 9. Використання вчителем переваг кабінетної системи.
<p>Характер взаємовідносин учителя та учнів:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація праці учнів на різних етапах уроку. 2. Уміння вчителя володіти класом, активізувати діяльність учнів, організувати самостійну роботу. 3. Індивідуальний підхід до учнів на уроці. 4. Рівень педагогічних вимог до праці учнів, до

	<p>їхніх відповідей, до розвитку мислення та мовлення.</p> <ol style="list-style-type: none"> 5. Характер запитань, які ставляться учням. 6. Реакція на помилки, яких припускаються учні. 7. Репліки оціночного характеру, аргументація оцінок. 8. Характер і тон дисциплінарних зауважень. 9. Загальна емоційна та інтелектуальна атмосфера на уроці. 10. Дотримання норм педагогічної етики. Культура спілкування. 11. Стиль і темп роботи вчителя та їх вплив на діяльність учнів (бадьорість, рішучість, млявість, байдужість та ін). 12. Стимулювання успіхів учнів і використання арсеналу заохочень. 13. Мовленнєва взаємодія на уроці (культура мовлення, логічна стрункість, емоційність та ін.).
Підготовка учнів для виконання домашніх завдань:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зрозумілість домашнього завдання кожному учневі. 2. Настава на індивідуалізацію. 3. Можливість перевірки домашнього завдання. 4. Орієнтованість учнів на самостійний пошук рішення, на використання отриманих раніше знань та умінь. 5. Розумна різноманітність завдань. 6. Наявність у завданнях питань для повторення основоположних знань (настава на повторення давно пройденого матеріалу). 7. Очікувана трудність у завданні, яку можна подолати. 8. Наявність фронтальних завдань. 9. Введення інструктажу, алгоритму. 10. Орієнтація учня на аналітично-синтетичну розумову діяльність. 11. Цікавість домашнього завдання.
Організація закріплення вивченого навчального матеріалу:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Спрямованість підібраних питань і вправ на засвоєння головного матеріалу. 2. Ускладнення завдань з дотриманням їх доступності. 3. Диференційованість завдань за мірою складнос-

	<p>ті навчального матеріалу та з урахуванням індивідуальних здібностей і підготовленості школярів.</p> <ol style="list-style-type: none"> 4. Емоційна привабливість завдань і вправ. 5. Включення до завдань питань, вправ, операцій, що забезпечують аналітико-синтетичну розумову діяльність. 6. Спрямованість мислення учнів на рішення загальних та часткових пізнавальних завдань, що вимагають творчої переробки інформації. 7. Закріплення способів діяльності учнів. 8. Забезпечення самоконтролю та самооцінки праці учня. 9. Підбиття підсумків закріплення навчального матеріалу.
<p>Перевірка та оцінка знань, умінь і навичок учнів:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Місце контролю в структурі уроку. 2. Методика контролю, доцільність її застосування. 3. Методика перевірки домашніх завдань (перегляд зошитів, перевірка домашньої роботи, розбір домашньої роботи біля дошки тощо). 4. Розвиток в учнів навичок самоаналізу та самоконтролю (взаємна перевірка, рецензування відповідей, запитання тим, хто відповідає тощо). 5. Число опитаних учнів. 6. Виховний бік перевірки та оцінки знань учнів. 7. Врахування індивідуальних особливостей учнів під час перевірки та оцінки знань і вмінь. 8. Способи активізації учнів під час перевірки та оцінки знань. 9. Об'єктивність та аргументація оцінок, які були виставлені на уроці. 10. Зміст і характер запитань і завдань (відтворювальні, проблемні, спрямовані на встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо). 11. Оцінка якості знань, умінь і навичок (повнота, усвідомленість, міцність, глибина, наявність системи у відповіді, зв'язок із життям тощо).
<p>Організація пізнавальної діяльності учнів:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація сприйняття на уроці: <ol style="list-style-type: none"> а) підготовка до сприйняття; б) створення умов для успішного сприймання матеріалу;

	<p>в) види сприймання (безпосереднє, опосередковане);</p> <p>г) нові уявлення, сформовані в учнів, їх повнота;</p> <p>г) керівництво сприйняттям з боку вчителя.</p> <p>2. Формування понять на уроці:</p> <p>а) якими знаннями оперують учні класу;</p> <p>б) виділення в структурі знань наукових фактів, понять, законів, теорій;</p> <p>в) формування нових понять, теоретичні узагальнення, висновки (використання аналізу, синтезу, порівняння);</p> <p>г) рівень сформованості понять;</p> <p>г) використання внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків;</p> <p>д) етапи формування понять.</p> <p>3. Організація запам'ятовування нового матеріалу:</p> <p>а) встановлення зв'язку нового матеріалу з раніше пройденим;</p> <p>б) концентрація уваги учнів на основному матеріалі;</p> <p>в) організація повторення основних правил і законів, виведених на уроці;</p> <p>г) організація закріплення (місце, методи, результативність).</p> <p>4. Формування загальнонавчальних умінь і навичок на уроці:</p> <p>а) завдання для формування загальнонавчальних умінь і навичок на уроці;</p> <p>б) рівень формування загальнонавчальних умінь та навичок;</p> <p>в) завдання та вправи, що пропонувались для формування загальнонавчальних умінь і навичок;</p> <p>г) методи формування загальнонавчальних умінь та навичок;</p> <p>г) формування в учнів навичок планування навчальної роботи;</p> <p>д) формування вміння виділяти головне, суттєве в навчальному матеріалі;</p> <p>е) утруднення вчителя та учнів у вирішенні завдання формування загальнонавчальних умінь та навичок.</p>
--	---

Форми запису результатів спостереження та аналізу уроку

Приклад 1

Основні частини змісту уроку	Методи діяльності		Посібники, що використовуються
	Вчителя	Учнів	

Приклад 2

Особливості ведення уроку вчителем	Чого навчилися учні?	Що можна покращити на уроці?

Таблиця 3

Час і структурні ланки уроку	Діяльність		Зауваження до уроку
	Вчителя	Учнів	

Таблиця 4

Етапи уроку, дозування часу	Діяльність		Зауваження
	Вчителя	Учнів	

Спостереження за діяльністю вчителя на уроці

<i>Вимоги до діяльності вчителя</i>	<i>Запис ходу уроку</i>
1. Початок уроку	
2. Повторення та перевірка знань	
3. Рівень викладання нового матеріалу	
4. Науковість	
а) логічність	
б) систематичність	
в) доступність	
5. Розкриття теми	
6. Відбір матеріалу	
7. Організація уваги учнів	
8. Виховний бік уроку	
9. Використання ТЗН, наочності, дидактичного матеріалу	

10. Індивідуальний підхід	
11. Емоційність розповіді	
12. Педагогічний такт	
13. Мова	
14. Розрахунок часу	
15. Організація самостійної роботи (зміст, методика)	
16. Об'єктивність оцінки діяльності учнів	
17. Домашнє завдання	
18. Підсумок уроку	
<i>Вимоги до діяльності учнів</i>	<i>Запис ходу уроку</i>
1. Увага учнів на різних етапах уроку	
а) на початку уроку	
б) посередині уроку	
в) наприкінці уроку	
2. Активність учнів	
а) під час перевірки пройденого	
б) під час викладу нового матеріалу	
в) під час закріплення	
3. Інтерес до теми	
4. Міцність	
а) знань	
б) умінь	
в) навичок	
5. Самостійність суджень	
6. Ставлення до вчителя	
7. Культура праці	
8. Мова	
9. Запитання вчителю	
10. Самоконтроль	
11. Дисципліна	
а) готовність до уроку	
б) під час перевірки пройденого матеріалу	
в) під час самостійної роботи	
г) під час викладу нового матеріалу	
г) під час оголошення домашнього завдання	
д) реакція на дзвінок	
Пропозиції та поради, оцінка уроку	

Спостереження та аналіз уроку

Район (місто)	
Школа	
Клас	
Дата	
Прізвище, ім'я, по батькові вчителя	
Тема уроку	
Цілі уроку:	
➤ освітні	
➤ виховні	
➤ розвивальні	
Зміст та структура уроку:	
➤ постановка мети	
➤ організаційні питання (завчасне планування групи учнів для перевірки знань, умінь та навичок)	
➤ методика перевірки домашнього завдання	
➤ методи ознайомлення учнів з навчальним матеріалом	
➤ методичні прийоми для формування загальнонавчальних умінь і навичок	
➤ методика закріплення вивченого	
➤ методика формування навичок грамотного письма та зв'язного мовлення	
➤ методика підготовки учнів до домашнього завдання	
➤ контроль та облік знань, умінь та навичок учнів	
➤ композиція уроку, логічність у поданні матеріалу, наявність висновків та узагальнень, чіткість переходів від одного етапу до іншого, завершеність	
➤ співвідношення теорії та практики на уроці	
➤ внутрішньопредметні зв'язки (наступність і перспективність)	
➤ використання можливостей кабінетної системи (ТЗН, наочність, словники, символіка, роздатковий матеріал, пам'ятки тощо)	
Характер роботи учнів:	
➤ дисципліна та організованість на уроці	

➤ інтерес до предмета, захоплення пізнавальною діяльністю	
➤ активність протягом усього уроку	
➤ рівень теоретичних знань	
➤ рівень грамотності та навичок зв'язного мовлення	
➤ стан зошитів, якість письмових робіт	
Характеристика роботи вчителя:	
➤ роль вчителя в організації навчального процесу	
➤ ерудиція, мова, темп ведення уроку	
➤ методична майстерність	
➤ педагогічний такт	
➤ дотримання санітарно-гігієнічних вимог	
Результати уроку	

Педагогічний дайджест

Типи структура та самоаналіз уроків

Типи нестандартних уроків

<p>Уроки-“занурення”.</p> <p>Уроки-ділові ігри.</p> <p>Уроки-прес-конференції.</p> <p>Уроки-змагання.</p> <p>Уроки типу КВК.</p> <p>Театралізовані уроки.</p> <p>Уроки-консультації.</p> <p>Комп’ютерні уроки.</p> <p>Уроки з груповими формами роботи.</p> <p>Уроки взаємонавчання учнів.</p> <p>Уроки творчості.</p> <p>Уроки-аукціони.</p> <p>Уроки, які проводять учні.</p> <p>Уроки-заліки.</p> <p>Уроки-сумніви.</p> <p>Уроки-творчі звіти.</p> <p>Уроки-конкурси.</p> <p>Бінарні уроки.</p> <p>Уроки-формули.</p>	<p>Уроки-узагальнення.</p> <p>Уроки-фантазії.</p> <p>Уроки-ігри.</p> <p>Уроки-“суди”.</p> <p>Уроки пошуку істини.</p> <p>Уроки-лекції “Парадокси”.</p> <p>Уроки-концерти.</p> <p>Уроки-діалоги.</p> <p>Уроки “Слідства ведуть знавці”.</p> <p>Уроки-рольові ігри.</p> <p>Уроки-конференції.</p> <p>Уроки-семінари.</p> <p>Інтегральні ігри.</p> <p>Уроки-“кругове тренування”.</p> <p>Міжпредметні уроки.</p> <p>Уроки-екскурсії.</p> <p>Уроки-ігри “Поле чудес”.</p> <p>Уроки-новели.</p> <p>Уроки-есе.</p>
--	--

Вимоги до сучасного уроку

Недоліки, які зустрічаються в практиці роботи школи	Сучасні вимоги до уроку
Захоплення планування окремого уроку без достатнього зв'язку з іншими; слабкі знання типології уроку призводять до їхньої одноманітності; протиставлення творчості програмно-методичним вимогам.	Творче виконання програмно-методичних вимог до уроку; грамотне визначення типу уроку і його змісту в темі, бачення особливостей кожного уроку.
Слабкі знання особистості учнів та класного колективу і, як наслідок цього, уроки-близнюки в різних класах, слабка опора на можливість учнів, необґрунтованість диференціації в навчанні, відсутність спрямованої роботи з ліквідації прогалин у знаннях.	Облік реальних можливостей різних класів або груп; цілеспрямована ліквідація прогалин у знаннях.
Недоліки спеціального формування мети уроку, неповне її планування, нечіткість формування мети.	Продумування і розв'язання єдності завдань навчання і психологічного розвитку.
Шаблонна структура уроку. Прагнення до накопичення великої кількості оцінок є причиною перебільшення ролі опитування.	Вибір раціональної структури і темпу проведення уроку. Забезпечення виконання поставлених завдань і економне використання часу на уроці (мета визначає тип уроку). Тип уроку визначає його структуру, структура – затрати часу на різних етапах.
Перевантаженість змісту навчального матеріалу: надмірна зосередженість на деталях. Великий обсяг другорядного матеріалу; необґрунтоване прагнення відійти від підручника.	Концентрація уваги школярів на засвоєнні важливих наукових понять, узагальнення правил, провідних світоглядних і вихідних ідей. Зв'язок змісту уроку з життям, з практикою та особистим життєвим досвідом школяра; використання міжпредметних зв'язків з метою формування цілісно наукової картини світу та економії часу.
Недостатня увага до застосування знань, відірваність теоретичних	Забезпечення практичної, політехнічної і профорієнтаційної спря-

знань від практики.	мованості навчального процесу, створення реальних можливостей для застосування учнями отриманих знань, умінь, навиків, недопускання формального засвоєння теоретичних відомостей.
Бідність арсеналу вибору методів навчання, однобічне захоплення то одними, то іншими методами або ж, навпаки, прагнення різноманітності методів заради самої різноманітності.	Розширення арсеналу вибору методів; оптимальне поєднання різних методів.
Одноманітність форм роботи на уроці; надмірне використання фронтальних форм навіть там, де вони не ефективні; слабе використання уроку в інтересах розвитку колективу.	Поєднання загальнокласних форм роботи з груповими та індивідуальними; прагнення організувати навчальну працю у формі колективної діяльності.
Однобічний підхід до диференціації навчання. Переважна диференціація обсягу і ступеня складності навчального матеріалу, без урахування навчальних можливостей учнів.	Діагностика реальних навчальних можливостей учнів; застосування заходів диференційованої допомоги школярам з різним рівнем підготовки з різних предметів.
Пасивна позиція більшості школярів у навчальному процесі; безсистемність у формуванні навиків раціональної організації навчальної та позаурочної праці.	Формування в учнів активного ставлення до навчальної діяльності, навиків раціональної організації навчальної праці безпосередньо на уроці.
Неврахування особистісного фактору і сприятливих взаємовідносин вчителя і учнів у підвищенні якості навчання.	Спілкування з учнями на основі поєднання високої вимогливості і поваги до особистості, прагнення досягти діючого виховного впливу особистості самого вчителя (зростання ролі людського фактора).
Гіпертрофоване застосування тих або інших засобів навчання, їхня безсистемність, використання без потреби.	Запровадження кабінетної системи навчання з урахуванням вимог науково-технічного прогресу; цілеспрямоване, раціональне і комплексне використання різних засобів навчання (підручників, наочних

	посібників, ТЗН, засобів інформації, електронно-обчислювальної техніки).
--	--

Класифікація уроків за дидактичною метою

Тип уроку	Основна дидактична мета	Підтип уроку	Основна дидактична мета
Вивчення нових знань.	Ознайомлення з новими фактами, поняттями, законами, теоріями, твердженнями, з'ясування їх сутності.		
Застосування знань і формування умінь.	З'ясування можливостей застосування знань у навчальному пізнанні і практичних ситуаціях, формування такого застосування, предметних і загальних умінь.	Первинного формування умінь.	З'ясування сутності і структури вміння, формування алгоритму його реалізації.
Узагальнення й систематизація знань і умінь.	Виявлення істотних зв'язків між елементами знань, їх групування і класифікація, введення вивченого в систему раніше засвоєного.	Творчого застосування знань і вдосконалення умінь.	Забезпечення застосування знань і способів дій у нових умовах.
Контролю і корекції знань і умінь.	Виявлення якостей знань і умінь, що характеризують стан засвоєння учнями логічно завершеного блоку навчального матеріалу.	Контролю знань і умінь.	Виявлення рівня засвоєння навчального матеріалу, в тому числі досягнення передбачених програмою обов'язкових результатів навчання.
Комбінований.	Поєднання двох і більше рівнозначних дидактичних цілей уроків попередніх типів.	Аналіз письмових робіт.	Корекція знань і умінь на основі аналізу допущених помилок.

Пам'ятка для самоаналізу уроку вчителем

Здійснюючи самоаналіз уроку, доцільно відповісти на наступні запитання:

1. Наскільки при плануванні і проведенні уроку враховано реальні навчальні можливості учнів?

2. Яке місце даного уроку в темі, розділі? Як він пов'язаний з попереднім і наступним уроками? У чому специфіка цього уроку? Який його тип?

3. Яка мета уроку (загальноосвітня, виховна, розвивальна)? Чи був між ними взаємозв'язок? Які завдання були головними? Які особливості класу, окремих груп школярів були враховані в завданнях?

4. Чому вибрана структура уроку була раціональною для розв'язання цієї мети? Чи правильно визначили місце на уроці для опитування, вивчення нового матеріалу, закріплення, домашнього завдання? Чи раціонально був розподілений час, відведений на всі етапи уроку?

5. На яких ідеях, положеннях, фактах зробили головний акцент на уроці і чому?

6. Яке поєднання методів навчання для розкриття нового матеріалу? Наскільки був обґрунтованим вибір методів навчання?

7. Яке поєднання форм навчання обрали для розкриття нового матеріалу і чому? Чи необхідно було застосувати диференційований підхід до учнів?

8. Як було організовано контроль засвоєння знань, умінь і навичок? В яких формах і якими методами цей контроль здійснювався?

9. Що допомогло забезпечити високу працездатність учнів протягом усього уроку?

10. Завдяки чому вдалося раціонально використати час, запобігти перевантаженню учнів?

11. Завдяки чому на уроці підтримувалась добра психологічна атмосфера спілкування з учнями?

12. Як було продумано запасні методичні заходи на випадок непередбачених ситуацій?

13. Чи вдалося повністю вчителю реалізувати всі поставлені завдання? Якщо не вдалося, то чому? Коли вчитель планує їх доробити?

ТВОРЧА ЛАБОРАТОРІЯ ВЧИТЕЛЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*С.М. Яковець, учитель зарубіжної
літератури Кременецької СЗОШ
I-III ст. № 5*

З досвіду організації особистісно орієнтованого на- вчання на уроках зарубіжної літератури

Особистісно орієнтована методика дедалі більше застосовується в практиці вчителя, який спрямовує свої зусилля на те, щоб кожен вихованець був у центрі навчального процесу, відчував себе співтворцем уроку, мав усі умови для свого розвитку.

Вчитель працює з урахуванням особистості учня, його здібностей, нахилів. За особистісно орієнтованого навчання вчителя і учнів має об'єднувати пізнавальний інтерес. Нові знання служать для них матеріалом для побудови своєї особистості.

Отже, головне завдання полягає в тому, щоб перекласти свою індивідуальність на мову педагогічного спілкування, в основі якого покладені рівноправні стосунки з учнем.

Формування творчої особистості передбачає:

- систематичне розв'язання на уроці та в позаурочний час різноманітних творчих завдань;
- урахування вікових особливостей учнів і послідовне ускладнення форм роботи;
- відштовхування в постановці творчих проблем від тексту;
- залучення до роботи на уроці всіх учнів, участь кожного з них у групових та колективних формах роботи;
- використання різних засобів, підходів до учнів й спрямування їх діяльності на досягнення максимального оригінального результату;
- проблемний підхід до вивчення творів.

Варто застерегти від спрощеного підходу до організації особистісно орієнтованого навчання, коли під ним розуміють повсякчасне звертання до кожного учня, зокрема ситуацію „запитання – відповідь”.

Уроки мають проводитись у формах, адекватних предмету, і відзначатись одухотвореністю, емоційною насиченістю, діалогічною взаємодією між учасниками навчально-виховного процесу, адже формується індивідуальний підхід до літератури. Вибір методичних прийомів і засобів, які б забезпечили діалог на уроці, надали учням статус рівноправної сторони, залежить від вчителя, його особистості.

Учень не повинен відсиджувати урок, а повинен відчувати свою причетність до всього, що відбувається на ньому, а навчальний матеріал повинен прилучати до власного чуттєвого досвіду.

Вчитель повинен віднаходити такі способи і прийоми проведення уроку, які спонукали б учнів разом з ним аналізувати й оцінювати твір, тобто персоналізувати його.

Засоби персоналізації можуть бути різні:

- поділ класу на групи з виконанням випереджувальних завдань;
- залучення учнів-асистентів до проведення уроків;
- прочитання тексту з системою випереджувальних запитань та завдань під час виконання домашньої роботи з літератури;
- інсценізація літературного тексту з метою поєднання різних видів дитячої творчості;
- залучення інших видів мистецтва, зокрема музики, живопису;
- бесіда з елементами дискусії;
- рольові ігри у вигляді ток-шоу, брейн-рингу.

Вибір засобу персоналізації буде залежати від бачення вчителем своїх учнів, від конкретної теми, яка розкривається на уроці.

Одним із шляхів до пізнання може бути організація дослідницької діяльності школярів на уроках літератури. Ця діяльність відповідає природі мислення людини, забезпечує їй пізнання закономірностей навколишнього світу. Ідея дослідження на уроці літератури є вагомим підґрунтям для особистісно орієнтованого навчання. Принцип пізнання дійсності саме через дослідження визначається особливостями сприйняття художнього твору. Д.С. Лихачов на запитання: „Чи все для вас зрозуміле у „Слові..?“” – відповів: „Звичайно, ні. Взагалі, у літературному творі не може бути все зрозуміле. Якщо це трапляється, то твір втрачає у своєму таємничому”. Це висловлювання перегукується з думкою Софії Русової: „Не треба учителєві в своїх викладах вичерпувати тему, треба давати дітям змогу самим доходити до її остаточного розуміння”. Вона підкреслює: „Дайте дитині виявити свою дуже і дуже елементарну творчість, і вона в неї буде все більше розвиватись, дайте їй матеріал, розвивайте уявлення дитини – і її творчі сили будуть усе зміцнюватися”.

Та які б форми і методи не застосовував учитель на уроці, успіх його роботи залежить від знання учнями тексту. Тому вчитель повинен формувати, виховувати уважного, допитливого читача, виховувати людину, для якої читання є життєвою потребою.

Для сьогоденного учня урок літератури – це не просто форма організації навчання, а передусім можливість духовного спілкування з учнями, зустрічі з прекрасним. Важлива психологічна атмосфера уроку, яку створює своєю професійною позицією вчитель своїм прагненням зробити учнів

активними учасниками власного процесу навчання, власного духовного та особистісного зростання.

Стрижнем стимулювання навчальної праці є особистісно орієнтоване спілкування на уроці, невідмінна умова якого – вміння володіти словом.

Без емоційно-стимулюючого впливу слова не можна створити на уроці сприятливий психологічний клімат, викликати інтелектуальні почуття здивування, захоплення, сумніву, очікування нового. Але найголовніше – вчитель повинен враховувати внутрішній стан дитини.

Сьогодні особистісно орієнтована методика стала реальністю у практиці роботи вчителів зарубіжної літератури. Учителі спрямовують свої зусилля на те, щоб кожен вихованець був у центрі навчального процесу, відчував себе співтворцем уроку, мав усі умови для свого розвитку.

Найголовніше в особистісно орієнтованому навчанні – особистість педагога. Він має передати свою індивідуальність вихованцеві. Учасників навчально-виховного процесу об'єднує пізнавальний інтерес. Учителі і учень прагнуть до нових знань, які служать їм матеріалом для побудови свого "Я", своєї особистості.

Отже, головне завдання педагога полягає в тому, щоб подолати бар'єр відчуження між учителями та учнями, створити рівноправні стосунки з ними, захопивши цікавими творчими справами.

Увесь навчальний матеріал, більше того – весь навчально-виховний процес мусить бути персоналізований. Керуючись цим положенням, учитель-словесник шукає і знаходить такі форми і способи його організації, які безпосередньо спрямовані до власного досвіду учня; активізують його емоційну й інтелектуальну сфери, підключають їх до процесу пізнання. І тоді учень уже не відсиджує урок, а відчуває свою власну причетність до всього, що відбувається на уроці, а навчальний матеріал прилучає до власного почуттєвого досвіду.

Отже, завдання вчителя полягає в тому, щоб знайти такі способи і прийоми проведення уроку, які б спонукали учнів разом з педагогом аналізувати й оцінювати твір, тобто персоналізувати його.

У Плутарха читаємо: „Розум дитини – не посудина, яку слід заповнити, а смолоскип, який треба запалити”. Теперішня освіта, зокрема її методична основа, потребують саме такого спрямування. Адже не насиченням дитячої свідомості великою кількістю фактів чи теоретичних постулатів досягнемо справжньої мети, а лише внутрішнім прагненням учня вирости до Особистості.

Зарубіжна література у контексті особистісно орієнтованої педагогіки створює надзвичайно сприятливі передумови для залучення учнів до скарбниці світової культури, а через художнє слово відбувається ознайомлення з іншими видами мистецтва. Читання художнього тексту, його осмислення

та аналіз здатні звільнити сучасного школяра від надміру агресії, тиску розмаїтих комплексів, відвернути учня від принад маскультури, відкрити перед ним справжні, незамулені, естетичні джерела.

У своїй практиці особистісно орієнтоване навчання реалізую шляхом активного впровадження проблемності й потоковості як ключових аспектів навчання у школі. Саме такий підхід дає змогу запалити смолоскипи дитячих душ. Через пошуки істини в окремих творах, через відповіді на складні запитання, які виходять за межі літературного аналізу, вчитель має змогу і здатний підтримати пізнавальний інтерес, захопити учнів до творчого самовияву і цим вивести їх на шлях розвитку власної особистості.

Здійснення проблемності на практиці вимагає такого особистісно орієнтованого спілкування вчителя з учнями, яке потребує вміння володіти словом. Ось чому в своїй щоденній праці найбільшу увагу звертаю на точність, доступність, однозначність висловлювань та запитань. Без емоційно-стимулюючого впливу слова не можна створити на уроці сприятливий психологічний клімат, викликати інтелектуальні почуття: здивування, сумнів, захоплення, очікування нового.

Наведу декілька прикладів, що свідчать про стимулювання самостійної творчої праці учнів на уроках під час вивчення програмових творів.

Оповідання Гарсія Маркеса „Стариган із крилами” не викликає у старшокласників читацького ентузіазму. Вони не розуміють його метафоричності й схоплюють лише зовнішню канву сюжету. Учні вважають, що зміст твору далекий від їхніх уявлень, клопотів, проблем.

Проте оповідання безпосередньо стосується проблем сучасного молодого покоління взагалі, що і потрібно довести вихованцям.

...У приморському латиноамериканському селищі на подвір'ї подружжя Пслайо та Елісенди з'являється знесилений ангел. Його посадили в дряний курник, у бруд і пилюку. З кожного, хто заходив у двір подивитися на ангела, подружжя здирає п'ять сентаво, і незабаром на подвір'ї виростає двоповерховий дім з балконом. Ніхто з мешканців селища, навіть священик Гонзага, не бачать у ньому нічого високого, духовного, святого. Більше того, ангела принижують, збиткуються над ним, кидають у нього каміння, фруктові недогризки, припікають бік розжареною залізкою.

Фінал твору закономірний: загнаний і принижений дух розпростує крила і злітає у височінь. Гарсія Маркес стверджує, що зображене в оповіданні селище – це світ у мініатюрі. Сьогодні весь світ у бруді матеріальних домагань, жорстокості та насилля. У ньому немає місця ангелам...

– Чи жили б ви у такому світі? – звертаюся до своїх учнів.

Це запитання ставить одинадцятикласників у проблемну ситуацію, особистісно значущу для кожного з них. Адже вони теж громадяни планети

Земля, їм жити і жити на ній. Це їхня домівка. А домівка мусить бути теплою і затишною.

От і виходить: те, що болить письменникові, який живе на іншому кінці світу, стосується і їх. Оповідання стає ближчим, зрозумілішим, значною мірою персоналізованим. Подальший його аналіз має поглибити це відчуття (образ ангела, в котрого, як і в Христа, кидали каміння; грати на вікнах нового будинку господарів подвір'я – людство, що живе у клітці; ангел, кинутий у курник, – дух, ув'язнений людьми).

Широко залучаю до проведення уроків учнів-асистентів, які готують різні довідки історичного, біографічного, літературознавчого характеру, підбирають ілюстративний матеріал, коментують його. Урок, на якому учень чи учні виконують роль асистента, завжди викликає посилену увагу класу: кожен примірює цю роль на себе. І зміст, і форма його проведення не залишають нікого байдужим. Такі уроки проходять успішно при вивченні творчості безсмертних титанів європейської культури і літератури у 9-му класі (Гомера, Вергілія, В. Шекспіра, Й.В. Гете, В. Гюго).

Для полегшення клопіткої роботи, пов'язаної із пошуками необхідного матеріалу, формую спеціальні папки (на кожен клас окремо), вміст яких постійно збагачується, удосконалюється завдяки спільній роботі вчителя і учнів.

Результативність уроку із зарубіжної літератури великою мірою залежить від виконаного домашнього завдання. Сказати учням, щоб ті прочитали певний художній твір – для вчителя-філолога означає нічого не сказати. Бо в такому разі педагог залишає себе поза процесом читання. Адже учень може через брак читацького досвіду не звернути увагу на художню деталь, необхідну для розуміння твору, не збагнути підтексту тощо. Тому доцільно використовувати систему випереджувальних запитань та завдань. На ці запитання і завдання учні шукають відповіді під час домашнього читання.

Приклад одного з домашніх завдань при вивченні роману М. Булгакова "Майстер і Маргарита": „Прочитати глави 25-26, повторити главу 1, главу 16. Питання для аналізу: Яким М. Булгаков змальовує Ісхуа Га-Ноцрі? Як і чому саме змінюються погляди Понтія Пілата? Чому ж він, що не боявся ворогів, що мав славу відважного воїна, став боягузом? Як намагається Пілат врятувати свою душу? Які розбіжності ви зауважили між текстом твору і сюжетом Євангельським?”

Така домашня робота забезпечує усвідомлене сприйняття прочитаного. І тоді урок стане роздумом, обговоренням прочитаної книги, порушених у ній проблем. Художній світ письменника наближається до юного читача, який насолоджується ним, збагачується його моральними цінностями.

Ефективною формою персоналізації навчального процесу зарекомендували себе інсценізації літературних текстів. Вони дають змогу поєднува-

ти різні види дитячої творчості, сприяють повнішому розкриттю індивідуальності учня, збагачують гаму його почуттів, внутрішній емоціональний досвід. У практиці роботи варто широко використовувати інсценізації під час проведення позакласних заходів із зарубіжної літератури. Для прикладу: ранки „Вінок О.С. Пушкіну” (5 клас, інсценізація „Казки про мертву царівну і сім богатирів”, „Свято казки” (інсценізація казки Ш. Перро „Попелюшка”); вечір „Бал літературних героїв” (інсценізація епізоду роману О.С. Пушкіна „Євгеній Онегін”); КВК „Подорож у літературну казку” (5 клас) і „Візит на Олімп і Парнас” (6 клас).

Своєрідність професії й високе покликання зобов’язують вчителя-філолога до постійного самовдосконалення, самоосвіти. Вчитель ХХІ століття – це людина, яка знає зміст свого життя, вірить у можливість його досягнення і цілеспрямовано працює в ім’я найбільш повної самореалізації.

Дороговказом для педагога можуть служити такі **Заповіді**, викладені у праці Б.У. Степанидіна „Секрет педагогічної майстерності вчителя-словесника”:

1. Кваліфікую кожного учня як малу, але Людину, котра не збирається жити, а вже живе. Шаную її і вчуся в неї.

2. Намагатимусь уникнути найстрашнішого вчительського захворювання – збайдужіння до дітей. Любитиму їх і ставитимусь до них, як до рідних.

3. Крім інформаційного і навчального компонентів уроку, вноситиму і розважальний: це ж не дорослі, діти люблять гру, жарт, рух, романтику, цікавинку.

4. Ніколи не буду завчати підготовлений урок, завжди передбачатиму ім-провізацію – навіть без впливу з боку учнів. Учитель – це актор і режисер.

5. Прагнутиму не стільки до повноти виконання навчальної програми, скільки до того, щоб усе висвітлене на уроці було Святым мистецько-життєвої цікавинки. А для того не сліпо виконуватиму програму, а вибиратиму з неї та з періодики те, що може зацікавити моїх учнів.

6. Боятимусь не конфліктів з учнями (вони неминучі, їх треба лише терпляче розв’язувати), а неоголошеної війни з ними, бо такої війни вчитель ще ніколи не виграв.

7. Унікатиму педагогічного старіння і професійної смерті. Вони ніколи не настануть, якщо, встаючи й лягаючи, буду відповідати на запитання: для чого я живу? Я йду сьогодні до школи, де на мене чекає велика справа плекання дитячих душ, і я не маю права ухилитися від свого громадянського обов’язку перед рідним народом.

Тільки любляче серце може запалити у своїх вихованців вогник добра, людяності, любові до свого роду, нації, Батьківщини.

Кожна нова прочитана учнем сторінка, кожне нове запитання та власний висновок – не лише доказ педагогічної майстерності вчителя, а й на-

самперед духовне зростання дитини. У практиці роботи слід орієнтуватися на такі типові ознаки особистісно орієнтованого спілкування:

1. Завдання уроку визначати через діалог із класом; заохочувати вияв особистісного ставлення учнів до виконаної роботи.
2. Сприймати варіативні рішення.
3. У будь-яких ситуаціях оберігати особисту гідність учня.
4. Дозволяти дітям підходити до себе для одержання додаткових матеріалу, завдань.
5. Шукати причину непорозуміння з учнями у своїх діях.

Для реалізації основних завдань особистісно орієнтованого навчання необхідно використовувати різні типи уроків. Наприклад:

Уроки виразного читання:	1) урок виразного читання балади О.С. Пушкіна „Пісня про віщого Олега” (уривок напам’ять); 2) урок виразного читання байок А. Крилова (напам’ять за вибором, 6 клас).
Уроки-подорожі:	1) урок-подорож з елементами театралізації „Візит на Олімп” (6 клас); 2) урок-подорож у захоплюючий світ письменника Ж. Верна за твором „П’ятнадцятирічний капітан” (6 клас).
Проблемні уроки з елементами дослідницької роботи:	1) „Романтизм у західній літературі” (9 клас); 2) „Доба кризи гуманістичної культури. Формування нових художніх напрямків і течій” (10 клас); 3) „Срібне століття російської поезії” (11 клас).
Уроки-дослідження:	1) В. Гюго „Собор Паризької Богоматері.” Образ Собору. Антитеза як основний прийом побудови твору (9 клас); 2) О. Уайльд „Портрет Доріана Грея” – пам’ятка декадентської доби”(10 клас).
Уроки-філософські роздуми:	1) Волт Вірмен „Листя трави”. Розкриття теми єдиного людства, соціальної і природної рівності усіх форм буття (10 клас); 2) „Чи можна диявола Воланда вважати носієм добра?” (За романом М.О. Булгакова „Майстер і Маргарита” (11 клас).
Уроки аналізу ліричного, епічного й драматичного творів:	1) Д.Н. Байрон „Хотів би жити знов у горах” (9 клас); 2) Шарль Бодлер, Поль Верлен, Артюр Рембо (10 клас); 3) М.О. Булгаков „Майстер і Маргарита” (11 клас);

	4) Б. Шоу „Пігмаліон” (10 клас).
Уроки розвитку зв'язного мовлення:	1) уроки навчання усному оповіданню „Складаємо казку про добро і зло” (5 клас); 2) усні відповіді на поставлені запитання (у всіх класах); 3) уроки підготовки до написання творчих робіт: „Моє ставлення до Діка Сенда” (6 клас); „Лист до В. Шекспіра” (8 клас); „Чи можна вважати роман М. Булгакова „Майстер і Маргарита” сучасним?” (11 клас); 4) уроки-відгуки про самостійно прочитаний твір (С. Цвейг „Лист незнайомі”) (11 клас).

Особистісно орієнтоване навчання. Пам'ятка вчителю⁵

1. Особистісно орієнтований підхід у навчанні ґрунтується на сприйнятті індивідуальності, самоцінності дитини як носія суб'єктивного досвіду, який у нього складається з перших днів його життя. Учень має право на особистісний шлях розвитку, вибір засобів навчальної діяльності у межах її цілей.

2. Учитель, ставлячись до учня як до особистості, надає йому змогу саморозвиватися і самореалізуватися, враховує його можливості, особливості, здібності. Взаємодія між ними має будуватись на основі єдності позицій, бажань, а не вимушеного спілкування.

3. Завдання вчителя полягає передусім у тому, щоб максимально активізувати внутрішні ресурси своїх вихованців, щоб вони самі могли успішно упоратися з різноманітними навчальними, а в подальшому – виробничими проблемами. Їх слід навчити на оптимальному рівні проявляти свій інтелектуально-вольовий і моральний потенціал.

4. Особистість педагога – лише передумова виховання вихованця. Трансляція його позитивних якостей відбувається лише тоді, коли він, встановлюючи зв'язки з дітьми, створює і збагачує їхній досвід емоційних переживань.

5. Якщо учитель ставитиметься до учня без справжнього інтересу і поваги, у того не буде жодних підстав сприймати себе як особистість.

6. Щоб зрозуміти учня, його думки, почуття, вчинки, треба брати емоційну участь у взаєминах з ним, навчитись відчувати до нього постійний інтерес. Позиція безпристрасного арбітра – згубна для справи.

⁵ "Всесвітня література в середніх навчальних закладах України". – 1999. – № 5.

7. Учителю, форми і способи діяльності якого статичні, не змінюються від уроку до уроку, від року до року, сьогодні нічого робити в класі.

8. Якщо учень не сприймає Ваших дій (способів впливу) щодо нього, то це означає лише одне: ці дії не відповідають його особистісним особливостям.

9. Якщо Вам потрібно висловити зауваження учневі, то зробити це слід дружельно і з повагою до нього. Ваше несхвалення його поведінкової ситуації втратить негативний ефект.

10. Якщо виник конфлікт з учнем, не шукайте способів будь-що утвердити свою правоту. Шукайте взаємоприйнятні шляхи його розв'язання.

11. У багатьох своїх учнів учитель вбачає однодумців і спільників. Добитись професійного успіху він може, лише узгоджуючи свої дії з ними.

*Для обговорення на засіданні
методичного об'єднання*

Аналіз уроку в системі особистісно орієнтованого навчання

Під **особистісно орієнтованим навчанням** розуміють органічне сполучення **навчання** (нормативно відповідного до діяльності суспільства) та **учіння** як індивідуально значущої діяльності окремого суб'єкта, в якій реалізується досвід його життєдіяльності.

Для проектування та реалізації в практику роботи середніх закладів освіти особистісно зорієнтованої системи навчання надзвичайно важливим є виконання низки **вимог**, а саме:

➤ Особистісно орієнтоване навчання повинно забезпечити розвиток та саморозвиток особистості учня, виходячи з виявлення його індивідуальних особливостей як суб'єкта пізнання і предметної діяльності;

➤ освітній процес особистісно орієнтованого навчання надає кожному учневі, спираючись на його здібності, нахили, інтереси, ціннісні орієнтації і суб'єктний досвід, можливість реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності і поведінці;

➤ зміст освіти, його засоби і методи добирають і організують так, щоб учень міг виявити вибірковість до навчального предмета, його виду та форми;

➤ особистісно орієнтоване навчання будують на принципі варіативності, тобто визнанні різноманітності змісту і форм навчального процесу, вибір яких повинен здійснювати вчитель-предметник, вихователь з урахуванням розвитку кожної дитини, її педагогічної підтримки в пізнавальному процесі, скрутних життєвих обставинах.

Особистісно орієнтоване навчання спрямоване на вирішення таких **завдань**:

- 1) подолання труднощів, викликаних генетично та соціально обумовленими відмінностями в рівні розвитку дітей;
- 2) підвищення престижу шкільної освіти, формування в дітей стійкого інтересу до пізнання, бажання та вміння самостійно навчатися;
- 3) виховання в кожній молодій людині звичок неусвідомленої соціально-моральної поведінки, духовної та побутової культури, культури праці, естетично, екологічно та фізично здорового способу життя, тобто тих рис особистості, яких вона не може набути тільки на уроках.

Урок був і залишається основним елементом навчального процесу, але в системі особистісно орієнтованого навчання суттєво змінюється його функція, форма організації. У цьому випадку урок підпорядкований не повідомленню та перевірці рівня знань (хоча й такі уроки потрібні), а виявленню досвіду учнів за ставленням до змісту матеріалу, який викладає вчитель.

Відомо, що логічні суттєві ознаки, зафіксовані у понятті (науковому значенні), не завжди особистісно значущі для учня. Часто учень і вчитель по-різному сприймають один і той самий зміст. Виникає необхідність погодження цих сприймань, перекладу того змісту, яким володіє учень, на науковий зміст, тобто відбувається своєрідне „окультурювання” суб'єктного досвіду учня. Саме таке завдання має вирішувати вчитель за допомогою усього класу на уроці.

Робота на уроці з суб'єктивним досвідом учня вимагає від учителя спеціальної підготовки: не просто вміння викладати свій предмет, а вміння аналізувати зміст того, чим уже володіє учень із запропонованої теми.

У цих умовах змінюється режисура уроку. Учні не просто слухають розповіді вчителя, а постійно співпрацюють з ним у режимі діалогу, висловлюють свої думки, діляться своїм розумінням змісту, обговорюють те, що пропонують однокласники, за допомогою вчителя ведуть відбір змісту, закріпленого науковим знанням. Учитель постійно звертається до класу із запитаннями типу:

- *Що ви знаєте про це?*
- *Які ознаки, властивості ви можете виділити (назвати, перелічити тощо)?*
- *Де ці ознаки, властивості, на вашу думку, можна використати?*
- *З якими з них ви вже зустрічалися?*

У перебігу бесіди немає правильних (неправильних) відповідей, є різні позиції, точки зору, виділивши які, вчитель потім починає обробляти їх з позиції свого предмета, дидактичної мети. Він повинен не примушувати, а переконувати учнів прийняти той зміст, який він пропонує з позиції наукового знання. Учні не просто засвоюють готові зразки, а й усвідомлюють, яким чином вони отримані, чому в їх основі лежить той чи інший зміст, якою мірою він відповідає не тільки науковому знанню, а й особистісно

значущим цінностям (індивідуальній свідомості). Таку роботу можна проводити тільки на уроці, на якому жорстко задано контекст та зміст бесіди, але їх передачу організовано як „зустріч” різного розуміння цього змісту, носієм якого є не тільки вчитель, а й самі учні. Науковий зміст народжується як знання, яким володіє не тільки вчитель, а й учень. Відбувається своєрідний обмін знанням, колективний відбір його змісту. Учень у цьому процесі є учасником його породження.

Саме такий урок можна назвати особистісно орієнтованим. Під час його проведення вчитель не просто чуйний до дітей, а разом з ними здійснює рівноправну діяльність щодо пошуку та відбору наукового змісту знання, яке підлягає засвоєнню. За таких умов знання, які необхідно засвоїти, стають особистісно значущими.

Нагадаємо вимоги до сучасного уроку:

Загальнопедагогічні:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ пріоритет особистості учня в організації освітнього процесу; ➤ врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; ➤ орієнтація на процес навчання; ➤ орієнтація на особистісні досягнення учнів; ➤ тривимірне навчання; ➤ створення емоційно-актуального фону уроку; ➤ педагогічний такт і культура мови; ➤ пізнавальна самостійність учнів; ➤ чітке визначення освітніх, виховних і розвивальних завдань уроку; ➤ безперервний поступ.
Дидактичні:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ раціональне використання кожної хвилини уроку; ➤ раціональна єдність словесних, наукових і практичних методів навчання; ➤ використання активних методів навчання; ➤ зв'язок з раніше вивченим, досвідом, набутим учнем; ➤ формування вмінь учнів самостійно здобувати знання і застосовувати їх на практиці; ➤ індивідуалізація, диференціація та інтенсифікація навчального процесу; ➤ використання на рівні з предметами, що традиційно склалися, комплексних дисциплін; ➤ використання сценарних варіантів уроків, які за-

	забезпечуються різноманітними носіями інформації; ➤ заохочення прагнень учнів знаходити свій спосіб роботи з навчальним матеріалом; ➤ організоване закінчення уроку.
Психологічні:	➤ врахування психологічних особливостей кожного учня; ➤ нормальний психологічний стан і стійкий настрій вчителя і учнів; ➤ розумна вимогливість і доброзичливість вчителя до учнів; ➤ педагогічна етика і психологічний такт.
Гігієнічні:	➤ температурний режим; ➤ норми освітлення; ➤ провітрюваність; ➤ відповідність нормативам шкільних меблів; ➤ чергування видів навчальної роботи і різноманітність методів навчання.

Основні вимоги до особистісно орієнтованого уроку:

- 1) пріоритет особистості учня в організації освітнього процесу;
- 2) орієнтація на процес навчання;
- 3) орієнтація на особистісні досягнення учнів;
- 4) створення емоційно актуального фону уроку;
- 5) чітке визначення освітніх, виховних і розвивальних завдань уроку;
- 6) раціональна єдність словесних, наукових і практичних методів навчання;
- 7) використання активних методів навчання;
- 8) зв'язок з раніше вивченим, досвідом, набутим учнем;
- 9) формування вмінь учнів самостійно здобувати знання і застосовувати їх на практиці;
- 10) заохочення прагнень учнів знаходити свій спосіб роботи з навчальним матеріалом.

Метою особистісно орієнтованого уроку є створення умов для виявлення пізнавальної активності учнів.

Засобами досягнення вчителем цієї мети можуть бути:

- 📖 використання різноманітних форм та методів навчальної діяльності, які дозволяють розкрити суб'єктний досвід учнів;
- 📖 створення атмосфери зацікавленості кожного учня в результатах роботи всього класу;
- 📖 стимулювання учнів до висловлювань, використання різних способів виконання завдань без побоювань помилитися, отримати хибну відповідь;
- 📖 використання протягом уроку дидактичного матеріалу, який дозволяє учневі обрати найбільш значущі для нього вид та форму змісту навчального матеріалу;
- 📖 оцінка досягнень учня протягом усього процесу його діяльності, а не тільки за кінцевим результатом;
- 📖 заохочення прагнень учня знаходити свій спосіб роботи, аналізувати протягом уроку роботи інших учнів, вибирати та освоювати найбільш раціональні з них;
- 📖 створення на уроці педагогічних ситуацій спілкування, які б дозволяли кожному учневі виявляти ініціативу, самостійність, виборність у способах роботи, створення обстановки для природного самовираження учня.

Виділення загальних завдань та засобів організації особистісно зорієнтованого уроку має бути конкретизоване вчителем у залежності від призначення уроку, його тематичного змісту.

Для того щоб бути суб'єктом навчальної діяльності, учень має оволодіти її етапами:

Для опанування етапів діяльності пропонуємо **технологію особистісно орієнтованого уроку**, яка складається з таких основних „вузлів”:

1. Етап орієнтації:

- мотивація вчителем наступної діяльності, позитивна установка на роботу;
- орієнтація учнів щодо місця заняття, яке проводиться, в цілісному навчальному курсі, розділі, темі (схеми, таблиці, опори, словесна установка тощо);
- опора на особистий досвід учнів з проблеми заняття.

2. Етап покладання мети:

- визначення разом з учнями особистісно значущих завдань тієї діяльності, яку передбачено здійснити протягом уроку (робота учня саме на цьому уроці як передумова для складання тематичного заліку, державної атестації, майбутнього життя);
- визначення показників досягнення поставлених завдань (знання, уявлення, способи діяльності).

Методи й засоби реалізації першого та другого етапів: актуалізація, проблематизація, інтрига, ігрова ситуація, формування пізнавального інтересу тощо.

3. Етап проектування:

- залучення учнів (у разі можливості) до планування діяльності, яка здійснюватиметься на уроці, через попередню роботу (випереджувальні завдання, повідомлення, реферати, підготовка наочності тощо);
- складання плану наступної роботи;
- обговорення плану роботи, яку передбачено виконати.

4. Етап організації виконання плану діяльності:

- подання варіативності у виборі способів навчальної діяльності (письмового або усного; індивідуального або в групі; переказ опорних положень або розгорнута відповідь; в узагальнюючому вигляді або на конкретних прикладах тощо);
- вибір учнями способів фіксації пояснення нового матеріалу (конспект, схема, таблиця, опора, план, тези, висновки тощо);
- вибір учнями (у разі можливості) завдань та способів їх виконання під час закріплення знань, формування вмінь та вироблення навичок;
- варіативність домашнього завдання (диференціація за рівнями складності та способами виконання).

Методи та засоби психолого-педагогічної підтримки діяльності учнів: заохочення; створення яскравих наочно-образних уявлень; навчально-пізнавальна гра; створення ситуації успіху; пізнавальний інтерес; створення

проблемної ситуації; спонукання до пошуку альтернативних рішень; виконання творчих завдань; кооперація учнів; створення ситуації взаємодопомоги тощо.

5. Етап контрольно-оцінювальний:

- залучення учнів до контролю за розвитком навчальної діяльності (форми взаємоконтролю у парі чи групі; самоконтроль);
- участь учнів у виправленні допущених помилок, осмислювання їх причин (взаємо- та самоаналіз);
- надання учням можливості самостійно або за допомогою вчителя чи інших учнів порівнювати отриманий ними результат з критеріями стандарту, закладеного у навчальній програмі;
- використання механізмів позитивного ставлення до успіху школяра та виставлення оцінок за дванадцятибальною системою оцінювання навчальних досягнень учнів не тільки за кінцевий результат, а й протягом процесу навчання.

Засвоєння учнями структури діяльності відбувається завдяки вчителю, який допомагає учням:

- орієнтуватися у навчальному матеріалі (предметний курс, тема, блок, навчальне заняття);
- визначати або брати участь у визначенні мети конкретної навчальної діяльності;
- реалізувати план діяльності, мати можливість варіювати цей процес у межах визначених норм;
- самостійно або спільно з іншими учнями та вчителем оцінювати результати своєї діяльності, порівнюючи її з освітнім стандартом (критеріями досягнення мети).

Завершальним етапом навчальної діяльності на уроці є усвідомлення ситуації досягнення мети, переживання ситуації успіху, підкріплення позитивної мотивації щодо самої діяльності.

ГРОМАДЯНЬСКА ОСВІТА

Громадянська освіта в школі: завдання, зміст та форми реалізації

Громадянська освіта – система навчально-виховних заходів, спрямованих на формування громадянськості як інтегративної якості особистості, котра усвідомлює свої права й обов’язки щодо суспільства і держави; прилучення молоді до демократичної системи цінностей; формування індивідуального досвіду активних і відповідальних дій у демократичному суспільстві.

Мета громадянської освіти – виховання свідомого, компетентного і відповідального громадянина, який є соціально та політично активною особистістю, повноправним членом громадянського суспільства.

Основні складові змісту громадянської освіти:

- базові знання про суспільство й механізми його функціонування;
- уміння, навички (розвиток критичного мислення, комунікативних навичок, ініціативи, автономії, здатності вирішувати конфлікти тощо);
- цінності (ключові цінності демократичного суспільства, що інтегруються у контекст національної культури).

Форми реалізації громадянської освіти:

- запровадження окремих навчальних курсів та дисциплін;
- інтегрування елементів громадянської освіти у зміст існуючих шкільних предметів;
- організація позакласної та позашкільної діяльності в напрямі формування демократичних цінностей школяра;
- демократизація шкільного життя, впровадження системи шкільного та учнівського самоврядування.

Завдання громадянської освіти:

Політико-правові:	<ul style="list-style-type: none">➤ вивчення правової законодавчої бази, демократичних принципів функціонування політичної системи та державної влади;➤ формування демократичної громадянської позиції, правової відповідальності, навиків участі у політичному житті.
Культурологічні:	<ul style="list-style-type: none">➤ формування культури міжособистісних відносин;➤ оволодіння вітчизняною і світовою історичною та культурною спадщиною.
Соціальні:	<ul style="list-style-type: none">➤ розуміння соціальних відносин у суспільстві;➤ формування мотивації соціальної поведінки особистості, набуття соціальних навичок.

Економіч-ні:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ розуміння сутності ринкових відносин, основних економічних принципів, системи соціального забезпечення та соціального захисту; ➤ формування професійної практики, економічних навичок.
---------------------	---

Результатом громадянської освіти повинно бути:

- самоутвердження індивідів як суверенних членів суспільства;
- їхня особиста, політична та економічна відповідальність;
- утвердження людської гідності;
- неформальна та ефективна участь у громадських справах;
- сприяння функціонуванню конституційної демократії.

Інтеграція громадянської освіти у навчально-виховний процес

Мета – сформувати особистість, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадською відповідальністю, готовністю до компетентної участі у житті суспільства.

Завдання:

- надати молодому поколінню знання про світові демократичні здобутки та особливості становлення демократії в Україні;
- сформувати мотивацію та основні вміння, необхідні для відповідальної участі у громадсько-політичних процесах;
- сформувати критичне ставлення молоді до негативних явищ у житті суспільства;
- сприяти становленню активної позиції громадян щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні;
- створити учням умови для набуття досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та комунікативної взаємодії;
- сприяти визнанню й забезпеченню у реальному житті прав людини як найвищої гуманістичної цінності;
- формувати соціально активну особистість, сприяти формуванню її політичної та правової культури, здатності до самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей.

Основні принципи реалізації громадянської освіти

Гуманізму –	<ul style="list-style-type: none"> ➤ пріоритетність ідей прав і свобод людини; ➤ творчий розвиток особистості; ➤ виховання людської гідності.
Демократичності –	<ul style="list-style-type: none"> ➤ виховання духу соціальної солідарності, справедливості;

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ вміння конструктивно взаємодіяти із суспільством та приймати рішення.
Зв'язку з практичною діяльністю –	<ul style="list-style-type: none"> ➤ пріоритетність умінь і дій; ➤ зорієнтованість на навички соціальної взаємодії.
Зорієнтованості на позитивні соціальні дії –	<ul style="list-style-type: none"> ➤ спрямованість громадянської освіти на соціальні сподівання учнів; ➤ набуття позитивного досвіду соціальних дій.
Наступності і неперервності –	<ul style="list-style-type: none"> ➤ поетапне, відповідно до вікових особливостей розширення інформаційного обсягу знань з питань громадянської освіти.
Міждисциплінарності –	<ul style="list-style-type: none"> ➤ навчання громадянськості в процесі вивчення різних предметів; ➤ узгодження змісту навчальних програм з метою та завданнями громадянської освіти.
Культуровідповідності –	<ul style="list-style-type: none"> ➤ врахування у змісті громадянської освіти етнонаціонального, регіонального, культурного контексту.
Полікультурності –	<ul style="list-style-type: none"> ➤ наповненість громадянської освіти ідеєю універсальності прав людини, а також ідеєю правової рівності національних культур.
Плюралізму –	<ul style="list-style-type: none"> ➤ виховання поваги до засад політичної, ідеологічної, етнонаціональної, расової різноманітності.

Зміст громадянської освіти

Громадянська освіта – один із основних засобів формування громадянської культури. **Основними складовими громадянської культури** є громадянська освіченість, компетентність, досвід громадянської участі у суспільному житті, громадянська зрілість особистості, що визначається духовно-моральними якостями, ціннісними орієнтаціями та світоглядно-психологічними характеристиками особи.

Оволодіння системою знань з громадянської освіти сприяє формуванню світоглядних орієнтацій особистості, вироблення власної філософії життєдіяльності в політико-правовій, соціальній, економічній та культурній сферах суспільного життя.

Політико-правова сфера	
Уявлення:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ про механізми функціонування політичної системи та влади в Україні; ➤ особливості взаємодії органів державної влади і

	органів місцевого самоврядування та їх відповідальність перед громадянами; ➤ про права людини, механізми їх захисту.
Інтелектуальні вміння:	➤ критично сприймати інформацію; ➤ самостійно її аналізувати; ➤ приймати виважені рішення з урахуванням правових норм; ➤ послідовно обстоювати свої права.
Настанови та цінності:	➤ усвідомлювати себе як громадянина і патріота України; ➤ лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади; ➤ активна позиція щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях; ➤ усвідомлювати абсолютної цінності прав людини, свободи особистості.
Досвід участі:	➤ реалізувати своє право на участь у виборах та інших формах прямої демократії; ➤ орієнтуватися в сучасній політичній ситуації.
Соціальна сфера	
Уявлення:	➤ про сутність громадянського суспільства; ➤ про систему соціального захисту; ➤ зміст соціальної поведінки особистості; ➤ діалогічні стратегії; ➤ способи розв'язання конфліктних ситуацій; ➤ ефективні форми взаємодії з представниками владних структур та інших установ.
Інтелектуальні вміння:	➤ розробляти стратегію вирішення проблемної ситуації; ➤ здатність оцінити свої ідеї з позиції іншого; ➤ комунікативні уміння.
Настанови та цінності:	➤ толерантність; ➤ впевненість у своїй спроможності впливати на життя суспільства; ➤ вмотивованість громадських вчинків.
Досвід участі:	➤ у громадських об'єднаннях.
Культурна сфера	
Уявлення:	➤ про громадянські, демократичні, загальнолюдські національні норми і цінності; ➤ про культуру світової цивілізації та культурну спадщину українського народу.

Інтелектуальні вміння:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ володіння культурою міжлюдських (міжгрупових і міжособистісних) відносин; ➤ вільне володіння українською мовою як державною.
Настанови та цінності:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві; ➤ почуття власної гідності, толерантність, плюралізм, домінування гуманістичних принципів у світоглядній структурі; ➤ охорона навколишнього середовища; ➤ інформаційна й комп'ютерна грамотність.
Досвід участі:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ повага до своєї культури, рідної мови; ➤ доброзичливе і зацікавлене ставлення до культур інших народів, функціональна двомовність.
Економічна сфера	
Уявлення:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ про фінансову, податкову, бюджетну систему держави та органів місцевого самоврядування; ➤ суть ринкових відносин; ➤ основні економічні принципи, рушійні сили економічного розвитку; ➤ економічні права.
Інтелектуальні вміння:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ відстоювати свої права як суб'єкта ринкових відносин, споживача, платника податків.
Настанови та цінності:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ усвідомлення своїх обов'язків як платника податків; ➤ нетерпимість до порушників податкового кодексу; ➤ усвідомлення того, що конкуренція – необхідна умова розвитку економіки; ➤ професійна етика у взаєминах.
Досвід участі:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ вміння оцінити можливості самореалізації в системі ринкових відносин.

Перші кроки до запровадження громадянської освіти

Інтеграція елементів громадянської освіти в зміст існуючих шкільних предметів, таких як основи правознавства, всесвітня історія, історія України, українська та зарубіжна література, іноземна мова, географія.

Передача знань та інформації гуманістичних, громадських цінностей на уроках природничо-математичного циклу шляхом висвітлення ціннос-

тей світу, взаємозв'язку людини з природою, її відповідальності за збереження життя на планеті.

Впровадження змісту громадянської освіти в різні предмети може відбуватися, зокрема, шляхом розробки блоків-модулів для кожного уроку з інтеграцією необхідних елементів громадянської освіти.

Запровадження спеціальних навчальних курсів з громадянської освіти для учнів 9-11 класів з метою цілеспрямованого формування світоглядної громадянської позиції учня на порозі самостійного життя.

Ефективність запровадження громадянської освіти в школі можлива лише за умов створення демократичного клімату в колективі.

Важливою складовою цього клімату повинні стати **стиль спілкування** учнів та вчителів, взаємоповага до людської гідності, демократія та плюралізм у вирішенні питань шкільного учнівського самоврядування, **реальне забезпечення прав дитини як особистості**.

Форми реалізації політико-правових завдань громадянської освіти⁶

1. Запровадження окремих навчальних курсів та дисциплін

Курси:

- Громадянознавство (5-7 кл.).
- Громадянська освіта (8-11 кл.).
- Людина і суспільство (10-11 кл.).
- Права людини (10-11 кл.).
- Практичне право (7-8 кл.).
- Конституційне право (8 кл.).
- Міжнародне гуманітарне право (10 кл.).
- Українознавство (5-11 кл.).
- Я і Україна (1-4 кл.).
- Логіка (10 кл.).
- Людина і демократія (8 кл.).
- Історія держави і права (10-11 кл.).
- Основи філософії та соціології (10-11 кл.).
- Основи економічних знань (8-11 кл.).
- Історія рідного краю (5-11 кл.).
- Основи наукових досліджень (10-11 кл.).
- Конфліктологія (9-10 кл.).
- Бібліотекознавство (8-9 кл.).
- Народознавство (4-6 кл.).

⁶ Савчук О.Я. Форми реалізації політико-правових завдань громадянської освіти // Доба. – 2003. – № 3. – С. 25-27.

- Риторика (9-10 кл.).
- Права дитини і перший крок (2-3 кл.).
- Політологія (9-11 кл.).
- Релігієзнавство (10 кл.).
- Історія в іменах (9-11 кл.).
- Основи правознавства (11 кл.).
- Основи безпеки життєдіяльності (7-9 кл.).
- Краєзнавство (4-6 кл.).
- Соціальна етика (9-11 кл.).
- Історія держави і права України (10 кл.).

Факультативи:

- Політична соціологія.
- Політика.
- Основи журналістики.
- Політкультурність.
- Психологія спілкування.
- Культура мовлення і стилістика мови.
- Сторінки історії рідного краю.
- Україна і світ.
- Українська діаспора.
- Маловідомі постаті славетних українців.
- Правознавство України в особах.
- Ми – громадяни України.
- Демократичні традиції України.
- Козацька демократія.
- Козацька педагогіка.
- Політико-правові пам'ятки народів світу.
- Захист прав людини вчора і сьогодні в особах.
- Практичні поради громадянину.
- ЗМІ – четверта влада.

**2. Інтегрування елементів громадянської освіти
у зміст існуючих шкільних предметів**

- Корекція методів викладання у напрямку діалогізації, політологізації, інтерактивності і партнерства.
- Історія України та всесвітня історія (політологічний розвиток країн світу; політико-правові причини та наслідки суспільних рухів, повстань, заколотів, революцій та реформ; дискримінація, расизм, терор в історії; становлення демократичних держав; сучасні політико-правові процеси).
- Українська і зарубіжна література: політичні та правові аспекти художніх творів („Катерина” Т. Шевченка, „Бояриня” Л. Українки, „Царівна”

О. Кобилянської, „Воскресіння” Л. Толстого – права жінок; „Діти підземля” В. Короленка, „Пригоди Тома Сойера” М. Твена, „Федько – халамидник” В. Винниченка – права дитини та ін.).

➤ Українська мова (зразки ділового мовлення – судові позови, заяви, скарги, звернення і відкриті листи громадян, спрямовані на захист конституційних прав і свобод; політико-правове спрямування змісту навчальних та словникових диктантів, переказів та навчальних вправ, наприклад такі, які несуть інформацію про права людини).

➤ Іноземні мови: російська, англійська, німецька, французька, іспанська, китайська, польська (політико-правові традиції, державна влада та її структура, політичний плюралізм, правова культура держав).

➤ Музика, хореографія, образотворче мистецтво (оспівування демократичних, гуманістичних цінностей і засудження дискримінації, диктату і терору; формування громадянської позиції та правової відповідальності: теми – „Права людини в козацьких думках”, „Права дитини в малюнках”, плакати „Стоп! СНІД!”, „Обережно! Наркотики!”).

3. Організація позакласної та позашкільної діяльності в напрямку формування демократичних цінностей школяра

➤ Гуртки і секції громадянознавчої спрямованості міських позашкільних закладів освіти („Діалог”, „Ерудит”, „Лідер”).

➤ Молодіжні організації клубного характеру („Старшокласник”, „Підліток”, „Щит і меч”, „Злет”, „Етикет”, „Світлофор” та ін.).

➤ Міський рух старшокласників „Шлях до себе”.

➤ Міський клуб юнкорів.

➤ Малий юридичний факультет.

➤ Секція права Малої Академії Наук.

➤ Правозахисна дитяча організація школи („КОЛО”: Колегіальність. Організованість. Людяність. Обізнаність”; „ЗОНТ”: Закон і Ти”; „Молодіжна альтернатива”, „Юнацька спілка”, „Спілкування без кордонів”, „Світ дитинства”).

➤ Діяльність всеукраїнських дитячих організацій та об’єднань („Пласт”, „Козачата”, „СПОУ”, „СУМ”).

➤ Історичне наукове товариство учнів.

➤ Олімпіади з історії та права.

➤ Етнографічні, фольклорні експедиції.

➤ Правові турніри та конкурси („Ерудитів”, „Знавців Конституції”, „По сторінках Конвенції про права дитини”).

➤ Тиждень Права. Тиждень Історії.

➤ Заходи профілактики правопорушень.

➤ Правові КВНи (Клуби веселих і найкмітливіших):

- „КВН – проти тероризму”.
- „КВН – проти насильства”.
- „КВН – проти „чорного піару”.
- Міжшкільні правові конференції.
- Правовиховна робота класного керівника:
 - Година духовності („Ув’язнена лірика”).
 - Година спілкування („Хто такий лідер?”, „Я і школа”, „Як примирити „хочу” і „треба?””).
 - Година самопізнання („Держава моєї мрії”, „Рости в собі громадянина”).
- Шкільні центри:
 - Центр дитячої дипломатії.
 - Центр конфліктології.
 - Центр прав дитинства.
 - Модуль тренінгів „Допоможи собі сам” („Я і натопт”, „Послухайте, діти, що вона пише у своїй записці!”, „Я – лікар-нарколог, швидко всім зашукати рукава!”).
 - Твори-есе („Чи є права людини у злочинців?”, „Людина – істота політична”).
 - Шкільна радіопрограма „Правовий клас” (відповіді на запитання учнів).
 - Семінар „Правозахисні організації України”.
 - Диспути („Чи має право десятирічний учень на особисте життя?”, „Сучасні лідери України – хто вони?”).
 - Дебати („Інтернет і вибори”, „Демократія – це не воля більшості, а захист прав меншості”).
 - Дискусії („Європейське громадянство: „за” і „проти”, „Чесні вибори – це можливо”, „Права дитини в Україні – реальність чи фікція”).
 - Театр правових знань.
 - Правова пантоміма (сценки з міміки та жестів про правопорушення та злочини).
 - Тести („Час виборця: перевір у себе”, „Толерантність”).
 - Опитування („З яким учителем я хотів би працювати?”).
 - Тестування („Я і ми: право на гідність”).
 - Уроки правової культури.
 - Тематичні дискотеки і вечори („Стоп! СНІД!” „Наше право”).
 - Правові спостереження („Вандалізм”, „День виборів” – записи, щоденник, аудіо-, відеозаписи, фотографування).
 - Анкетування.
 - Огляд преси („Смертна кара в країнах світу”, „Журналіст – професія небезпечна”).

- Співробітництво з міжнародними правозахисними організаціями.
- Клуб цікавих знайомств.
- Зустрічі з представниками влади та працівниками правоохоронних органів.
- Виставки політичних карикатур.
- Конкурси правових плакатів.
- Шоу „Міс Феміда”.
- Круглі столи („Як демократизувати нашу школу?”, „Як вести за собою?”).
- Аукціон фантастичних ідей.
- Міні-твори („Правосуддя в майбутньому”, „Маленький Принц у нашій школі”).
- Політичний клуб старшокласників („Радар”, „Промінь”, „Сяйво”).
- Проекти („Створюємо власну газету, радіо- чи телеканал”, „Право дітей-інвалідів на вільний розвиток та особливе піклування”).
- Бесіди („Героїка України”, „Що я можу зробити для своєї Вітчизни”, „Голгофа України”).
- Уроки доброти („Добро та зло – що сильніше?”).
- Брейн-ринги („Турнір Феміди”, „Козацька Феміда”).
- Правовий лекторій („Людина і закон”, „Азбука юного громадянина”).
- Ток-шоу („Моє рідне місто – мій дім”).
- Конкурс юних політиків („Вільний мікрофон”).
- Правові практикуми („Я і конфлікт”, „Порадник школяра”, „Кожному своє”).
- Конкурс на кращого листа (Президенту України, меру міста, самому собі).
- Батьківський правовий університет.
- Правові конференції („Свобода і відповідальність”, „Опозиція і влада”, „Політика і політиканство”, „Державні структури та громадські організації”).
- Естафета правової думки („Шукайте закономірності”).
- Огляд подій („Новини”, „Різні погляди на один факт”).
- Пішохідна екскурсія („Місто, в якому я живу: що я зробив би на місці архітектора, мера міста?”).
- Учнівські збори („Громадянин держави починається з громадянина школи”).
- Посвята в громадяни України на шкільному Святі Повноліття.
- Правовий марафон.
- Правовий ярмарок.
- Правовий аукціон.
- Свято правотворчості.

- Правове моделювання („Модель ООН у школі”, „Модель ініціативної групи захисників природного об’єкта”).
- Правові моніторинги („Міжконфесійні стосунки”, „Права учнів у школі”, „Підліткове насильство”).
- Всеукраїнська акція „Громадянин”.
- Всеукраїнський творчий конкурс „Права дітей очима дітей”.
- Ділова гра („Створюємо статут дитячої організації”, „Звернення громадянина до державних служб або суду”).
- Лекторські групи учнів.
- Правові та політичні реферати.
- Юнкорівський рух.
- Рух старшокласників („Пізнай себе”).
- Дописи до ЗМІ („Шкільний вісник” та ін.).
- Бюро правових послуг.
- Шкільна громадська приймальня.
- Конкурс правових казок.
- „Валіза лідера”.
- Захист програми („Я – міністр освіти”, „Я – директор школи”, „Я – мер міста”).
- Політичне лото („Сучасні ідеології світу”, „Політична палітра України”, „Каталог політичних лідерів світу”).
- Політологічні дослідження („Двопалатний парламент”, „Унітарність та федералізм: який шлях обрати?”, „Виборчі системи Європи”).
- Правовий ток-ринг („Альтернативи дитячим притулкам”, „Альтернативи політичним партіям”).
- Вручення „Диплома Громадянина Вітчизни” учням, які пройшли трирічне навчання в 9-11-х класах курсу „Громадянська освіта”.

4. Демократизація шкільного життя,

впровадження системи шкільного та учнівського самоврядування

- Прес-конференції шкільної адміністрації „Вільний мікрофон”.
- Хартія прав учнів як складова частина шкільного Статуту.
- Загальношкільні учнівські конференції.
- Товариство випускників.
- Стипендії для здібних учнів.
- Шкільні ЗМІ (малотиражна газета, стінні газети, радіотрансляція, інформаційні стенди, інформбюлетені, альманахи тощо).
- Шкільна правозахисна дитяча організація.
- Волонтерський рух учнівської молоді.
- Шкільний дискусійний клуб.

- Лобювання соціальних інтересів учнів (право на вибір навчальних курсів, предметів, екзаменів; пільговий проїзд у транспорті; проблеми їдальні, гардеробу тощо).
- Уповноважений учнівського самоврядування з прав людини.
- Інститут посередників (конфлікти між учнями).
- Товариський суд (конфлікти між учнями, між учнями та органами самоврядування).
- Шкільна психологічна служба.
- Учнівська каса взаємодопомоги (на засадах кооперативу або кредитової спілки).
- Шкільна Рада (з представників учнівського самоврядування, педагогічної ради, батьківської ради – пропорція 1/3).
- Сфери діяльності учнівського самоврядування:

☞ контакти з учнями,	☞ випускники,
☞ контакти з учителями та адміністрацією,	☞ екологія,
☞ контакти з батьками,	☞ розваги,
☞ контакти з місцевою громадою,	☞ конкурси,
☞ контакти з місцевою владою,	☞ свята,
☞ громадська позиція,	☞ спорт,
☞ консультації та інформування,	☞ екскурсії,
☞ праця на благо школи,	☞ навчання лідерів,
☞ охорона здоров'я, безпека,	☞ збір коштів.

Суспільна акція школярів України "Громадянин"

Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін „Нова Доба” запрошує школярів України та їхніх наставників взяти участь у щорічній Суспільній акції школярів України „Громадянин”, яка триває протягом навчального року (до 20 червня).

У другому випуску збірника „Методична служба – школі” друкувались методичні поради учасникам роботи над суспільним проектом. Більш широка та детальна інформація про технологію проведення учнівського суспільного проекту міститься в брошурі „Методичні поради для консультанта учнівського проекту „Громадянин”. Ви можете отримати таке видання безкоштовно, надіславши заявку на адресу:

***Асоціація „Нова Доба”, вул. Галицька, 1/5, 79008 м. Львів,
e-mail: doba@mail.lviv.ua,
тел/факс: (0322) 97-66-89, 74-34-55***

**УМОВИ УЧАСТІ
у Суспільній акції школярів України
"ГРОМАДЯНИН"**

Для того, щоб взяти участь у Всеукраїнському конкурсі Суспільної акції „Громадянин”,

НАДІШЛІТЬ НА АДРЕСУ АСОЦІАЦІЇ „НОВА ДОБА”:

1. **Анкету проекту** – інформацію про учасників, консультанта та тему проекту.

2. **Хроніку проекту.** Поданий у довільній формі стислий опис роботи над кожним із етапів проекту (обсяг не більше 5 сторінок друкованого тексту). Бажано хроніку проекту проілюструвати двома-трьома фотографіями. Одна із фотографій може зображати демонстраційний стенд проекту, а інша – презентацію Вашого проекту на місцевому рівні.

Ці матеріали Ви можете, за Вашим бажанням, доповнити копіями найважливіших документів із розділу документації (листи-звернення, ініційовані Вашою діяльністю рішення органів місцевої влади, статті місцевої преси про проблему, результати опитування громадськості, відгуки дорослих громадян про Ваш проект тощо).

Переможці конкурсу разом зі своїми консультантами:

- ✦ будуть запрошені на фінал Всеукраїнської акції суспільних проектів „Громадянин”, котрий відбувається щороку в м. Києві;
- ✦ візьмуть участь в екскурсійному відвідуванні Верховної Ради України;
- ✦ матимуть можливість брати участь у різноманітних національних та міжнародних молодіжних проектах.

Команди учасників усіх надісланих на конкурс проектів отримують „**Диплом учасника**”.

Проведення суспільної акції школярів України передбачає останній термін надсилання інформації про свій проект до **15 червня кожного року** за поштовим штемпелем.

Базові (опорні) поняття громадянської освіти (тезаурус)⁷

Суспільство – сукупність людей, об'єднаних історично зумовленими формами їх взаємозв'язку і взаємодії з метою задоволення своїх потреб.

Відзначається усталеністю, цілісністю, саморозвитком, особливостями поведінки належних до нього людей. Основними елементами суспільства є люди, соціальні зв'язки, дії та взаємодії, соціальні інститути й організації, соціальні групи і спільності, соціальні норми і цінності.

Суспільні відносини – стійкі зв'язки між людьми та групами людей, які мають істотне значення для існування і функціонування певної, досить великої сукупності людей.

Суб'єкти суспільних відносин залежно від їх своєрідності поділяються на соціально-групові (класи, соціальні прошарки, групи), соціально-демографічні (чоловіки, жінки, діти, молодь, пенсіонери тощо), соціально-етнічні (нації, народності, національні та етнографічні групи), соціально-професійні (трудові колективи, професійні об'єднання), міжособистісні та ін.

Громадянин – фізична особа, правовий статус якої обумовлений її належністю до громадянства певної держави.

Громадяни належать до найчисленнішої категорії населення тієї чи іншої держави, володіють повнішим обсягом прав і свобод, ніж інші категорії населення (іноземці, особи без громадянства). Громадянство, поряд з правовою належністю особи до держави, означає постійний правовий зв'язок особи з державою, що виявляється в їхніх взаємних правах та обов'язках.

Соціальна злагода – спільність поглядів і підходів соціальних суб'єктів щодо вирішення основних проблем життєдіяльності суспільства і розвитку держави.

Соціальні конфлікти – вищий ступінь у розвитку наявних соціальних і політичних суперечностей у суспільстві, що характеризується гострим зіткненням протидіюючих сторін у ході реалізації протилежних інтересів.

Вітчизна, батьківщина – 1) країна, територія, що історично належить певному народові; створене цим народом соціально-політичне і соціально-культурне середовище, втілене в державі; 2) місцевість, історичне місце виникнення і проживання певної етнічної спільноти, а також місце народження конкретних людей, з якими вони ідентифікують своє соціальне буття.

⁷ Друкується за виданням: **Історія для громадянина**. Методичний посібник для вчителів середніх загальноосвітніх навчальних закладів / В. Горбатенко, П. Вербицька, А. Ковтонюк, Л. Середняк, Г. Фрейман. – Львів: НВФ „Українські технології”, 2003. – 136 с.

Патріотизм – широке і глибоке почуття любові до своєї Вітчизни, Батьківщини, готовність підпорядковувати свої особисті і групові інтереси загальним інтересам країни, вірно служити їй, захищати її.

Демократія – 1) форма державності, за якої народ або його більшість слугує джерелом і носієм політичної, державної влади; 2) влада народу, народовладдя.

За формою здійснення демократія поділяється на безпосередню (референдум, пряме голосування, всенародне обговорення та ін.) і представницьку (коли рішення приймаються через депутатів або інших народних представників). До основних ознак демократії належать: гарантоване дотримання прав і свобод людини і громадянина; соціально-політичний плюралізм; гласність; виборність вищестоячих органів на основі всезагального, прямого і рівного виборчого права при таємному голосуванні та їх підзвітність народним масам; рішення питань більшістю голосів з урахування позиції меншості та ін.

Влада – система соціально-політичних відносин, які є вираженням здатності, права й можливості вирішально впливати на дії й поведінку людей та їх груп, спираючись на свої волю й авторитет, правові й моральні норми, загрозу примусу і покарання, звичаї і традиції і т. ін.

До системи влади відносяться: суб'єкти влади (органи влади і люди, які її здійснюють); об'єкти влади (ті, на кого спрямована влада – люди, їх групи, соціальні й політичні об'єднання); механізм влади (зв'язки і взаємодії, відносини між структурними елементами влади, її інститутами, цінностями і нормами, соціальний і політичний контроль і т. ін.). Найбільш важливими загальними властивостями влади є: всезагальність, універсальність, здатність проникати в усі види людської діяльності.

Держава – найважливіший соціально-політичний інститут суспільства, основа його політичної системи, що здійснює політичну владу в процесі регулювання поведінки людей, їх груп і об'єднань, взаємовідносин між ними та забезпечення своєї внутрішньої і зовнішньої політики.

За формами правління держави поділяються на монархії і республіки. За формами територіального устрою – на унітарні, федеративні і конфедеративні. За формами політичного режиму – на демократичні, авторитарні і тоталітарні.

Громадянськість – готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків.

Громадянська відповідальність – соціальна орієнтація людини, що пов'язана з почуттям гордості за свою країну, її традиції, символи (герб,

гімн, прапор) і передбачає зрілість політичної правової свідомості; відчуття патріотизму, причетності до історичної долі своєї Вітчизни та її народу; усвідомлення себе як повноправного члена соціальної спільноти, громадянина своєї країни; повагу до прав та обов'язків громадянина, до конституції держави.

Цінності – мотиви, потреби, інтереси, які визначають соціальні орієнтації індивідів чи груп осіб і фіксують позитивну чи негативну значимість для них об'єктів і явищ навколишнього світу.

Розрізняють матеріальні, духовні цінності, а також загальнолюдські цінності – світоглядні ідеали, моральні норми, які відображають досвід усього людства і є спільними для всіх людей.

Особистість – конкретне втілення сутності людини та реалізація в ньому системи соціально значущих рис і якостей даного суспільства.

Основними ознаками особистості є: самосвідомість, ціннісні орієнтації, соціальні відносини, відповідальність за свої вчинки та ін.

Права людини – природні, невідчужувані, універсальні підвалини існування людини як повноцінної суспільної істоти, засновані на принципах свободи, рівності та справедливості; визначальні засади правового статусу особи.

Загальновизнаними в міжнародному праві фундаментальними правами людини, зокрема, є: право на життя; право на незастосування до особи тортур, насилля або іншого жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання; право на недоторканість приватного життя, особистої і сімейної таємниці, захист своєї честі й гідності, свободи совісті й віросповідання; право на судовий захист, правосуддя і пов'язані з ним інші процесуальні права тощо.

Конституція – 1) основний закон держави, що визначає основи суспільного і державного ладу, систему державних органів, порядок їх утворення і діяльності, права й обов'язки громадян; 2) основа законодавства держави.

Соціальні норми – суспільно визнані або узаконені вимоги, приписи, побажання й очікування відповідної поведінки, що регулюють дії людей, суспільного життя відповідно до цінностей певної культури, зміцнюють стабільність і цілісність суспільства.

Для окремого індивіда соціальні норми є мірою його поведінки, для суспільства – критерієм оцінки цієї поведінки. Соціальні норми виробляються на основі звичаїв, соціальних цінностей і є конкретними установками щодо поведінки людей, зразками, які визначають межі допустимого в конкретних

умовах їхньої життєдіяльності. Розрізняють соціальні норми: первісні (табуальні), релігійні, моральні, політичні, норми управління та ін.

Свобода – самостійність соціальних і політичних суб'єктів, що виражається в їх здатності й можливості здійснювати власний вибір та діяти у відповідності зі своїми інтересами й цілями, а також у наявності в них відповідних прав і їх гарантій.

Свобода кожної людини і громадянина залежить від рівня розвитку суспільства й держави, в якій вони живуть. Свобода невіддільна від відповідальності, від обов'язків перед суспільством і державою, перед іншими членами суспільства. Свобода виявляє себе в усіх сферах (свобода економічна, політична, релігійна, інтелектуальна та ін.) і на всіх рівнях (свобода особистості, соціально-політичних груп, організацій і рухів, націй та ін.) суспільного життя. В умовах демократичного розвитку отримують конституційне й законодавче закріплення та гарантоване здійснення свобода слова, друку, зібрань, демонстрацій, діяльності різноманітних партій і організацій, вибору громадянства, національності, світогляду, релігії, політичної позиції та ін.

Соціальна (національна) безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Головні суб'єкти соціальної (національної) безпеки: громадянин – його права і свободи; суспільство – його духовні та матеріальні цінності; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість кордонів. Основні принципи забезпечення соціальної (національної) безпеки: пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; адекватність заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам; демократичний цивільний контроль за військовою сферою, а також іншими силовими структурами; дотримання балансу інтересів особи, суспільства та держави, їх взаємна відповідальність; чітке розмежування повноважень органів державної влади.

Суспільні об'єднання – складні взаємопов'язані ієрархічні соціальні системи; соціальні групи, що утворюються з метою досягнення певних цілей, забезпечення соціально значущих інтересів.

Суспільні об'єднання поділяються на формальні й неформальні. До їх основних ознак належать: цілеспрямованість, розподіл статусів і ролей, поділ праці і його спеціалізація, ієрархічність, наявність специфічних засобів регулювання і контролю, системна цілісність.

Світогляд – узагальнююча система поглядів на світ, місце і роль у ньому людини, на ставлення людей до об'єктивної реальності та одне до одного, а також відповідні цьому ідеали й переконання.

Активні та інтерактивні технології громадянської освіти⁸

Ефективність процесу навчання значною мірою зумовлена методами його реалізації. Оскільки головною метою навчання демократії у школі є вироблення в учнів навичок брати участь у суспільному житті та впливати на його хід, то значною мірою воно повинно відходити від традиційної форми викладання. Тому, поряд із традиційними методами викладання, доцільно використовувати новітні, що ґрунтуються на таких засадах:

- формування у процесі навчання цінностей громадянського суспільства та позитивного ставлення учнів до них;
- забезпечення взаємозв'язку між методами викладання і практикою громадянства через створення мікроклімату у школі, який ґрунтується на принципах співробітництва, справедливості, демократичності, дотримання прав людини тощо;
- поглиблення розвитку кооперації в умовах навчально-виховного процесу на рівнях „учень – учень”, „учень – учитель”;
- використання активних та інтерактивних методів навчання, що забезпечує залучення учнів до постановки питань, дослідження проблем, процесу формулювання рішень;
- вивчення суперечливих питань за допомогою критичного аналізу різних поглядів;
- залучення учнів до процесу розв'язання суспільних проблем через зміну особистої поведінки, активної участі у громадському житті на місцевому рівні.

Застосування інноваційних методів навчання потребує від учителя обізнаності як з технологією критичного мислення, так із існуючими типами освітніх технологій, вмінням їх реалізовувати.

Технологія формування критичного мислення вважається „винаходом” американської педагогіки. Вона заснована на творчому співробітництві вчителя й учня й орієнтована на розвиток в учнів аналітичного підходу до будь-якого матеріалу. Ця технологія розрахована не на запам'ятовування матеріалу, а на постановку проблеми і пошук способів її вирішення.

Технологія критичного мислення включає в себе три стадії:

Перша: актуалізація наявних знань учнів, пробудження інтересу до теми. Саме на цій стадії визначається мета вивчення матеріалу. Для цього

⁸ Друкується за виданням: **Історія для громадянина**. Методичний посібник для вчителів середніх загальноосвітніх навчальних закладів / В. Горбатенко, П. Вербицька, А. Ковтонюк, Л. Середняк, Г. Фрейман. – Львів: НВФ „Українські технології”, 2003. – С. 98-132.

використовуються різноманітні прийоми: мозковий штурм, напрацювання версій розвитку подій, що вивчаються, тощо.

Друга: осмислення нового матеріалу (нової інформації, поняття, ідеї). Тут відбувається основна змістовна робота учнів з текстом, причому під „текстом” слід розуміти не лише матеріал підручника, а будь-який історичний документ чи будь-яке історичне джерело, а також лекцію вчителя, відеоматеріали тощо. В процесі роботи учня з новою інформацією використовуються такі прийоми, як читання тексту із коментарем, маркування тексту символами, складання таблиць тощо.

Третя: роздуми або рефлексія. Тут учень осмислює вивчений матеріал і формує свою особисту думку, ставлення до вивченого матеріалу. На цій стадії можлива дискусія, написання есе, складання схеми, запис висновків у зошиті тощо.

Як свідчать дослідження сучасної дидактики, одне з найважливіших завдань стратегії активного навчання полягає у зміні форми спілкування в освітній діяльності. Ця зміна означає перехід від монологічного до багато-позиційного навчання, при якому відсутні концентрація на позиції учителя. Організація такого процесу спілкування передбачає використання відповідних методів навчання, які переважно базуються на інтерактивних вправах.

Роль інтерактивних методів навчання у процесі педагогічної взаємодії вчені-дослідники та педагоги-практики визначають по-різному: одні вбачають у них панацею, котра розв'язує усі проблеми навчального процесу, інші – вагомий додаток до системи методів навчання, а дехто – інструмент, який дозволяє значно урізноманітнювати досить однотипну форму пізнання оточуючої дійсності.

На нашу думку, **під інтерактивністю розуміється не тільки процес взаємного впливу об'єктів, а й спеціально організована пізнавальна діяльність, котра має яскраво виражену соціальну спрямованість.** Отже, до інтерактивних можуть бути віднесені ті методи навчання, які організують процес соціальної взаємодії, у процесі чи внаслідок якої в її учасників виникають нові знання. Термін „інтерактивне навчання” означає певний порядок інформаційної взаємодії між суб'єктом навчального процесу і навчальним середовищем. Однією з основних умов інтеракції є *наявність проблеми та робота над нею в групах (парах, трійках), прийняття узгодженого рішення й діалог за підсумками роботи.* При такій організації навчального процесу діалог спрямований на пошук загальних знаменників, розширення і можливу зміну власного погляду, відвертість у взаємовідносинах.

Запропоновані описи різних методик навчання сприятимуть виробленню позитивного ставлення до демократичних цінностей і дадуть мож-

ливість учням отримати досвід, який допоможе формувати громадянські навички.

Інноваційні методики громадянської освіти передбачають спільну групову роботу, дебати, моделювання, рольові ігри, дискусії, індивідуальні та групові проекти тощо. Вони не тільки підвищують зацікавленість учнів предметом, а й забезпечують глибше засвоєння змісту, вироблення громадянських навичок та відданість демократичним цінностям.

До ефективних методів навчання відносяться наступні: „мозковий штурм”; робота в парах (трійках), „навчальна співпраця”; обговорення проблеми у формі дебатів; дискусія; „дерево рішень”, парламентські слухання, моделювання конкретних ситуацій тощо.

1. Робота в парах: змінних і постійних

1.1. „Взаємообмін завданнями”, ”Взаємопередавання тем”, „Обговорення проблем”

Організація роботи базується на тому, що один з партнерів є носієм інформації, знає шляхи вирішення завдань, зміст теми, може провести дослід, проаналізувати ситуацію, документ, працювати з картою. Він і передає цю інформацію іншому: розповідає, пояснює, відповідає на запитання, демонструє тощо. Другий партнер слухає, записує, задає запитання, обговорює почуте, висловлює сумнів і т. д. В результаті такого навчання обидва партнери повинні бути готові відповідати на запитання вчителя, коментувати, аргументувати позицію, свою точку зору. Цей метод „працює” при закріпленні нового навчального матеріалу і передбачає створення пар з учнів, що ризикують за рівнем знань. Ролі в парах обов’язково повинні змінюватися (розподіл залежить від учителя), і учні повинні мати чітко зафіксоване для виконання завдання (інструкція перед роботою відіграє велику роль).

1.2. „Діалог Ривіна”

Робота за методикою Ривіна передбачає *читання або вивчення тексту абзацами*. Під абзацом слід розуміти частину тексту до 12 лінійок, яка має закінчену думку і зміст якої можна передати одним реченням (до 10 слів). Для вивчення абзацу необхідно спочатку з’ясувати його суть. Для виокремлення головної думки кожного абзацу рекомендуємо наступне:

- знайдіть у тексті нові слова і словосполучення;
- поясніть їх значення своїми словами чи прочитайте за текстом. При необхідності користуйтеся додатковою літературою;
- складіть речення з новими словами, переконайтеся, чи правильно їх зрозуміли;
- знайдіть ключове (головне) слово чи словосполучення абзацу;

- усно поясніть, чому ви вважаєте його ключовим;
- складіть речення з ключовим словом, щоб передати ідею абзацу. Придумайте друге речення. Виберіть на ваш погляд краще;
- краще речення запишіть у зошит;
- ключового слова в абзаці може не бути. Назвіть основні об'єкти (предмети, явища, персонажі, події), про які йде мова в цьому абзаці;
- встановіть зв'язки, залежність між цими об'єктами;
- складіть речення, яке виражає суть абзацу. Придумайте друге. Виберіть краще;
- підготуйте відповіді на питання, запропоновані вчителем, учнями чи подані в підручнику;
- складіть запитання для товариша;
- придумайте опору для пояснення змісту абзацу молодшому учневі;
- виясніть перспективу розвитку ідеї, проблеми, ознаки, сферу застосування нових понять;
- пов'яжіть засвоєну інформацію з раніше вивченим чи прочитаним матеріалом.

Ця методика розцінюється педагогами-науковцями як місток для формування більш складних умінь: читання пункту, сторінки, розділу.

1.3. „Діалог Сократа”

На сьогоднішній день одним з найважливіших методів навчання є „Діалог Сократа”, у рамках якого учні самостійно формулюють проблеми суспільного життя та пропонують альтернативні шляхи їх розв'язання. Цей метод покликаний допомогти молодим людям сформувати своє ставлення до важливих юридичних, етичних та соціальних проблем.

Сократівський стиль характеризується використанням аналогії як способу виявлення суперечності в учнівських висловлюваннях. Однією з причин виникнення соціальних конфліктів (учнівських у тому числі) є існування різних поглядів на те чи інше суспільне явище. Для того, щоб їх подолати, людям необхідно обмінюватися своїми думками і прагнути долати суперечки, займаючи певні позиції, в яких відображаються справедливість та людська гідність – дві фундаментальні цінності демократичного суспільства. З допомогою „Діалогу Сократа” можна змусити учня перевірити логічність та послідовність своєї позиції і визначити сферу її застосування.

Для проведення сократівського діалогу слід визначити суспільну проблему – об'єкт обговорення. Це можуть бути різноманітні питання, що стосуються управління державою чи суспільством, котрі потребують прийняття офіційними особами рішення або певних дій громадян. Вивчаючи ці питання, учні вчать знаходити шляхи їх вирішення. Суспільна проблема може бути сформульована у вигляді запитань такого типу: Чи треба забо-

роняти смертну кару? Чи є корисним для людства використання атомної енергії? Чи можу я звернутися до представників влади із протестом проти обов'язкової військової служби?

Усвідомлення суспільних цінностей дає змогу учням об'єктивно аналізувати суперечливі ситуації суспільного життя. Переважно конфлікт виникає внаслідок різних етичних настанов. Учасники дискусії повинні ознайомитися і зрозуміти визначення, цінності та фактичний матеріал, що його використовують їхні опоненти. Основною перешкодою під час обговорення проблеми є неоднозначне трактування термінів. Для того, щоб уникнути ускладнень, учасникам обговорення слід визначитися в термінах (спробувати використати загальноприйняте визначення терміну, звернувшись до словника, прийти до згоди стосовно значення поняття; визначити на конкретних прикладах відповідність поняття своєму визначенню).

Найголовніше у запропонованій навчальній моделі – з'ясування позиції учнів. Вона передбачає такі етапи:

1. Ознайомлення із сутністю справи. Вчитель зачитує завдання учням, яке треба опрацювати. Вони обговорюють, як певний випадок стосується школи, громади чи їх особисто: виділяють основні моменти випадку, аналізують, хто як діяв і чому.

2. Визначення завдання. Учні вибудовують факти в єдину систему, пояснюючи, які цінності опрацьовуватимуть (свобода слова, захист спільного добробуту, місцева автономія, рівність можливостей тощо). Вибирається питання для обговорення.

3. Прийняття позиції. Учні пропонують визначити позицію та обґрунтувати її.

4. Дослідження мотивів для визначення позиції. Детальне дослідження та аргументація різних позицій учнів.

5. Перегляд і утвердження позиції. Відбувається визначення позицій учнів, її підґрунтя; аналізуються аналогічні ситуації.

6. Перевірка позицій за допомогою фактичного матеріалу, уважне опрацювання фактів. Учитель допомагає учневі з'ясувати, чи втримає він свою позицію за будь-яких умов. Тут доцільно виділити два підетапи: аналіз та аргументацію. Аналіз дій відбувається у вигляді обговорення цінностей та питань. Це дає матеріал для подальшого дослідження. Аргументація, побудована на протиставленні, повинна сприяти утвердженню позиції учня.

Допоможуть у роботі вчителю такі запитання:

- Чи достатньо обґрунтованою є ваша (твоя) позиція?
- Чи доказовими є ваші (твої) аргументи?
- Чи доведеним є фактичний матеріал, що використовуєте?
- Якими є (будуть) наслідки запропонованих позицій?
- При яких обставинах ви (ти) зможете змінити вашу (твою) позицію?

Очікуваний результат: оволодіння учнями навичками визначення суспільних проблем, аналізу питання, визначення позицій на основі цінностей; набуття умінь розв'язувати термінологічні, фактичні та ціннісні суперечності, вести діалог. Така модель сприяє розвитку плюралізму та поваги до думки інших людей.

1.4. „Навчальна пара” (2 особи)

Ця методика є дієвою як у постійних, так і в змінних групах.

Один із рекомендованих прийомів:

Усі учні вивчають навчальний матеріал за алгоритмом, який поданий на картці. У правому ряду сидять „учні”, у лівому – „вчителі”. Коли „учні” виконали завдання, їм пропонується залишитися на своїх місцях, а „вчителям” з лівого ряду пересісти на одне місце вперед (учень з першої парті переходить на останню). Створюються нові пари, і в них кожний партнер виконує нові функції: „вчитель” стає „учнем”, а „учень” – „вчителем”. Завдання „вчителя” – задавати питання до щойно опрацьованого матеріалу, глумачити незрозумілі поняття, виділяти основну ідею. Таке пересаджування учнів називається „змійкою” (або „ескалатором”). Цей вид роботи на уроці може тривати до 20 хвилин.

2. Метод „колективного обговорення проблеми”

2.1. „Мозковий штурм”

Це ефективний метод „колективного обговорення”, пошуку рішення, що здійснюється через вільне вираження поглядів усіх учасників. Даний метод дає змогу групі людей використовувати свої інтелектуальні можливості для швидкого та ефективного вирішення завдання. За останні роки цей метод став настільки популярним, що його почали регулярно використовувати великі комерційні компанії, державні структури та громадські організації.

Принцип „мозкового штурму” простий. Треба зібрати групу людей, сформулювати завдання перед ними і запропонувати учасникам обговорення висловити думку стосовно його вирішення. Як свідчить практика, через „мозковий штурм” за короткий час можна отримати багато нових ідей. Проте їхня кількість не є самоціллю, а лише основою для вироблення оптимального рішення. У „мозковому штурмі” без будь-якого тиску повинні взяти участь усі присутні. Вдалим його можна вважати тоді, коли висловлені під час першого етапу ідеї стають базою для потенційного розв'язання проблеми. **Методика проведення „мозкового штурму”:**

- Ведучий вибирає проблему та запрошує учасників до обговорення.

- Він знайомить з правилами проведення такої форми роботи, формулює учасникам завдання: всі ідеї, які учасники вважають за потрібне висловити, будуть прийняті і записані.
- Ведучий призначає секретаря, котрий записує усі запропоновані ідеї. Під час обговорення він встановлює порядок виступів, стежить за тим, аби всі учасники мали рівні можливості висловити свою думку. Перший етап триває доти, доки виникають нові ідеї.
- Після короткої перерви розпочинається другий етап, під час якого учасники групують та розвивають висловлені ідеї (список ідей доцільно роздрукувати та роздати учасникам). Закінчивши процес класифікації ідей, учасники аналізують їх, вибираючи лише ті, котрі можуть відповісти на поставлені запитання.

На закінчення ведучий підводить підсумок.

2.2. Метод „Коло ідей”

Цей метод покликаний дати можливість учням (представникам від груп) висловити свою точку зору, позицію, ідею, втягнутися в дискусію. Рекомендується його використовувати, коли всі групи мають виконувати одне і те ж завдання.

При його проведенні необхідно вислухати кожного учня (або доповідача групи) по колу з однією підготовленою позицією (ідеєю, пропозицією). Всі відповіді слід „збирати” в колі по черзі до тих пір, поки вони не вичерпаються. Такий метод дозволяє кожній групі або окремій особі обмінятися результатами своєї роботи.

3. Навчальна співпраця в групах

3.1. Навчальна співпраця в групах як форма роботи

Це така форма роботи (її іноді перекладають як „кооперативне навчання”), яка ґрунтується на спільній роботі учнів і сприяє гуманізації відносин між учителями й учнями.

Навчальна співпраця буде результативнішою, коли вчитель підготує учнів до роботи в групі. Для цього необхідно:

1. Пояснити учням роль та значення колективної співпраці. При цьому важливим є створення такого середовища, де:

- учні усвідомлять творчу взаємозалежність членів колективу;
- будуть інтенсивно спілкуватися між собою;
- зрозуміють особисту участь і відповідальність за успіх спільної роботи;
- прагнутимуть навчитися працювати з напарником чи кількома у складі невеликої групи;
- обговорюватимуть всією групою хід роботи з метою підвищення її

ефективності.

2. Визначити мету заняття.

3. Провести підготовку до заняття:

- сформувати навчальні групи;
- розподілити ролі між учнями усередині групи;
- підготувати класне приміщення;
- підготувати навчальні матеріали.

4. Роздати завдання, пояснити учням, який очікується результат.

5. Допомогти учням почати роботу в групі, стежити за тим, щоб заняття протікало ефективно, втручатися в хід заняття при необхідності.

6. Оцінити роботу учнів, організувати обговорення членами групи того, наскільки добре вони взаємодіяли між собою.

Звертаємо увагу на кілька ключових моментів організації групової роботи учнів:

1. **Визначення кількості учнів у групі** залежить від складності навчального завдання. Досвід роботи з групами показує, що оптимальною для роботи є група з 4-5 осіб. Більша кількість членів у групі означає більше можливостей для колективної роботи, але вимагає від учасників наявності навичок і вмінь групової роботи.

2. **Об'єднання учнів у групи.** При створенні груп учитель повинен враховувати:

➤ індивідуальні особливості учнів (здібності, комунікабельність, активність тощо);

➤ педагогічні вимоги щодо залучення максимальної кількості учнів у процес навчання. Слід пам'ятати, що створення груп учнів з різними здібностями дає більшу активність під час обговорення поставленого завдання і різноманітніші пояснення проблеми, оскільки учні з низьким рівнем знань зазвичай краще працюють у групах, де більшість членів із зацікавленням підходять до поставленого завдання;

➤ необхідність такої співпраці учнів у групі, при якій кожен учень повинен набути досвіду спільної роботи з усіма учнями свого класу.

Прийоми утворення малих груп можуть бути різні:

➤ словесний розподіл за назвами квітів, нот, овочів, фруктів, героїв казок тощо;

➤ за кольоровими листочками;

➤ за видами монет (1, 2, 5, 10 копійок);

➤ за пропозиціями, які висловлюватимуть самі учні, набувши досвіду співпраці в групах.

3. **Підготовка класної кімнати.** Те, як підготовлене приміщення, в якому проходять заняття, впливає на ефективність роботи учнів. Пам'ятаймо, що розширення, зміна простору в діяльності груп лише додає

позитивний імпульс у роботі, покращує емоційне сприйняття навчального змісту, не дає можливості втомлюватися від інтенсивності роботи. У членів групи повинна бути можливість, сидячи разом, віч-на-віч, обмінюватися думками, передавати один одному матеріали з досліджуваної теми, не заважаючи роботі інших груп, вести обговорення. У вчителя повинна бути можливість легко підійти до кожної з працюючих груп.

4. Розподіл ролей між учнями усередині групи. Для підвищення результативності навчальної співпраці необхідно доручити кожному членові групи певну „роль”. Педагогічний досвід засвідчує, що запропоноване в навчальній літературі „надання” ролей є достатньо продуманим і ефективним.

Нагадаємо цей розподіл:

Спікер, головуючий (керівник групи):

- зачитує завдання;
- відповідальний за те, щоб усі члени групи розуміли зміст завдання і свої дії, необхідні для виконання завдань;
- пропонує учасникам висловлюватися по черзі;
- заохочує всіх до роботи;
- підбиває підсумки роботи.

Секретар:

- веде записи результатів роботи групи;
- нарівні з іншими членами групи висловлюється щодо поставленого завдання.

Доповідач:

- чітко висловлює, узагальнює думки, ідеї членів групи;
- доповідає про результати роботи.

Посередник:

- стежить за часом, шукає додаткові інформаційні матеріали, заохочує групу до роботи.

У цьому переліку ролей особливе місце займає головуючий (спікер), який відповідає за те, щоб усі члени групи розуміли зміст завдання і проведені у групі дії.

5. Роз'яснення учням критеріїв оцінки якості виконаної ними роботи. До початку заняття учням повинні бути відомі критерії оцінки їхньої праці.

Для результативної роботи групи рекомендуємо ознайомити учнів з **пам'яткою** щодо роботи в групі:

- надавати можливість кожному висловитися, як, на його думку, потрібно виконувати завдання;
- переконатися, що кожен член групи засвоїв матеріал заняття, який потрібен для подальшої роботи;

- упевнитися в тому, що всі познайомилися з досліджуваним матеріалом і прийшли до спільної думки щодо очікуваних висновків;
- залучити до роботи всіх членів групи;
- уважно вислуховувати думку кожного члена групи;
- не змінювати своєї думки, крім тих випадків, коли будуть представлені переконливі докази (правило підпорядкування думці більшості не сприяє одержанню знань);
- критикувати погляди, а не людей, які їх викладають.

Наприкінці уроку учні спільно з учителем узагальнюють результати групової роботи.

3.2. Техніка номінальних груп

Передбачає наступні етапи:

1. Вступ. Група сідає навколо стола, на якому є аркуш паперу з чітко сформульованим завданням.

На цьому аркуші пізніше будуть записуватися пропозиції.

2. Самостійне продумування і записування ідей. Учні самостійно в зошитах, без консультацій записують свої пропозиції щодо сформульованого на аркуші завдання.

3. Запис ідей на великий папір. Учні записують ідеї в тому формулюванні, в якому вони прозвучали. Вони мають право відхилити ті, які вже прозвучали і дописувати нові. Критика ідей на цьому етапі не допускається.

4. Дискусія за змістом запропонованих пропозицій. Завдання цього етапу – переконатися, що всі однаково розуміють зміст окремих формулювань, які тлумачить не автор, а інший учасник групи. Важливо уникати тут свого погляду на ідею.

5. Попереднє голосування щодо запропонованих ідей. Учні (кожному самостійно) пропонують вибрати п'ять найбільш цінних пропозицій і записати номери на листочках. Необхідно з самого початку попередити учасників, що це не голосування більшістю, а спосіб побачити, якій пропозиції група надає перевагу. Пропозиції, які отримали найменшу кількість голосів, не відкидаються, а беруться під контроль: можливо вони невдало сформульовані і потребують додаткового оприлюднення.

6. Дискусія за попередніми результатами голосування. На цьому етапі йде критична оцінка пропозицій. Важливою є аргументація сильних і слабких позицій сторін, переваги ідей однієї з груп.

7. Остаточне голосування. Повторення процедури четвертого етапу. Важливо, щоб учасники розуміли, яким чином будуть використані результати роботи.

Цей метод дозволяє спільно продумати проблему і прийняти загальне рішення. При цьому окремі учасники значно меншою мірою залежать від впливу своїх партнерів.

3.3. Метод „Снігова куля” („Два – чотири – вісім”)

Використовується, коли необхідно, щоб учасники обговорили якесь питання спершу в парах, потім у квартетах, пізніше в октетах тощо. Важливим для навчання є як викладання, так і вислуховування поглядів, аргументів, характеристики речей, ознайомлення з різними підходами. Переваги методу в тому, що він навчає вести переговори і робити вибір. Проте слід пам'ятати, що його використання (багаторазове повторення) буде ефективним тоді, коли проблема цього варта.

Організація роботи:

- Задайте учням питання для обговорення, дискусії тощо.
- Об'єднайте учнів у пари і дайте час для обговорення завдання і прийняття узгодженого рішення.
- Попередьте, що пари обов'язково мають досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.
- Об'єднайте пари в четвірки й обговоріть попередньо досягнені рішення щодо поставленої проблеми. Прийняття спільного рішення є обов'язковим.
- Об'єднайте четвірки в більші групи і дайте час на обговорення питання, узгодження позицій і вироблення спільного рішення.

3.4. Метод „Карусель”

Ефективний для одночасного включення всіх учасників в активну роботу з різними партнерами (групами). **Передбачає:**

- підбір аргументів кожним учасником на задану тему;
- вислуховування одним учнем достатньо великої кількості однокласників;
- пошук нових аргументів, прикладів для підсилення власної позиції, результатів роботи групи.

Організація роботи:

- 1.1. Розставте стільці для учнів у два кола.
- 1.2. Учні, що сидять у внутрішньому колі, розташовані спиною до центра, а в зовнішньому – обличчям. Таким чином, кожен сидить навпроти іншого, висловлює і вислуховує свої ідеї (аргумент, приклад).
- 1.3. Внутрішнє коло нерухоме, а зовнішнє – рухливе: за сигналом ведучого всі його учасники пересуваються на один стілець вправо і появля-

ються перед новим партнером, з яким повторюють ту саму процедуру. Мета – пройти все коло, виконуючи поставлене завдання.

2. При організації роботи в групах необхідно „пускати по колу” результати роботи кожної групи (заповнений аркуш, створену таблицю, намальований сюжет тощо) для поповнення новими ідеями, поглиблення новим змістом тощо.

3.5. Метод „Броунівський рух”

Метод, який дозволяє кожному учневі виступити у „ролі вчителя”, передаючи свої знання однокласникам. Використання „Броунівського руху” дає можливість багаторазового повторення одним учнем „свої частини навчального матеріалу”, ознайомлення з іншими і систематизації загальної картини теми.

Організація роботи:

- Кожен учень повинен отримати свій „навчальний блок” з теми (пункт параграфу, текст на окремому листочку, витяг з документа тощо).
- Протягом декількох хвилин учні читають інформацію. Важливим є переконатися, чи розуміють вони прочитане.
- Запропонуйте їм почати ходити по класу і знайомити зі своєю інформацією інших однокласників.
- Учень може одночасно спілкуватися тільки з однією особою. Завдання полягає в тому, щоб поділитися своїм фактом і самому отримати інформацію від іншого учня. Протягом відведеного часу треба забезпечити спілкування кожного учня з максимальною кількістю інших для отримання якомога повної інформації з теми.
- Після того, як учні завершать цю вправу, запропонуйте їм розповісти, відтворити отриману інформацію. Проаналізуйте та узагальніть отримані ними знання. Відповіді можуть записуватись на дошці.

3.6. Метод „Джиг-со”

Метод дозволяє учням протягом короткого проміжку часу опрацювати великий обсяг навчального матеріалу. **Організація роботи:**

1. Підготуйте об’єм навчального матеріалу для вивчення – розподіліть його на окремі частини.
2. Учнів необхідно об’єднати у 3-5 груп, які назвемо „домашніми”.
3. Кожен учень повинен отримати порцію інформації для засвоєння, кожна група – свою. Завдання „домашніх” груп – опрацювати надану інформацію та опанувати нею на рівні, достатньому для обміну цією інформацією з іншими.

4. Далі слід створити „експертні” групи, використовуючи кольорові позначки (цифри), що їх учитель попередньо роздав учням. У новостворених „експертних” групах має бути представник із кожної „домашньої” групи. Кожен у цій групі буде „учителем” і „учнем”.

5. Кожна „експертна” група повинна вислухати всіх представників домашніх груп і проаналізувати матеріал у цілому, провести його експертну оцінку за визначений час.

6. Після завершення роботи запропонуйте учням повернутися „додому”. Кожен учень має поділитися інформацією, отриманою в „експертній” групі, з членами своєї „домашньої” групи.

4. Метод проектів

Проект – у буквальному значенні – це „кинутий наперед”, тобто прототип якогось виду діяльності. Цей метод є чудовим дидактичним засобом активізації пізнавальної діяльності, розвитку креативності й одночасно формування певних рис особистості.

Ця педагогічна технологія зорієнтована на застосування фактичних знань та набуття нових (часто шляхом самоосвіти) і є прикладом поєднання урочної та позаурочної діяльності. Тема проекту завжди є чимось більшим, ніж навчальні завдання. Педагогічна література подає кілька типів проектів, що використовуються у шкільному навчанні.

1. **Дослідницькі проекти**, які цілком підпорядковані логіці дослідження і мають структуру, наближену або повністю відповідну справжньому науковому дослідженню (аргументація, актуальність теми, визначення проблеми, предмета й об’єкта дослідження, окреслення завдань, методів дослідження, джерел інформації, висування гіпотез, означення шляхів її розв’язання, обговорення отриманих результатів, їх оформлення).

2. **Творчі проекти**, які не мають детально опрацьованої структури діяльності учасників. Вона лише накреслюється і розвивається відповідно до жанру і форми кінцевого результату (спільна газета, твір, відеофільм, драматизація тощо).

3. **Пригодницькі та ігрові проекти**, які також не мають чіткої структури. Вона визначається під час опрацювання учасниками проекту ролей, зумовлених характером і змістом проекту (історичні особи, вигадані герої, які імітують офіційні та ділові відносини).

4. **Інформаційні проекти**, які зорієнтовані на збирання інформації, мають чітку структуру (мета, актуальність, методи отримання й обробки інформації, оформлення результатів та їх презентація).

5. **Практично-організаційні**, спрямовані на вироблення конкретної програми дій, методичних рекомендацій.

Методика виконання проектів передбачає:

- Вибір теми або проблеми. Теми може запропонувати вчитель, або ж їх вибирає клас безпосередньо із тих пропозицій, які були запропоновані під час „мозкової атаки”.
- Планування проекту. Вчитель і учні узгоджують всі складові процесу виконання проекту (на який час він розрахований, які ресурси будуть використані, яким чином учні працюватимуть (групою чи поодиночку)).
- Процес дослідження / дії.
- Результати і / чи висновки.
- Представлення результату роботи.
- Оцінка результатів і процесу.

Проект може бути монопроектним, міжпредметним і надпредметним. Виконання проектів має різні етапи, однак на всіх етапах необхідно наголошувати, що відповідальність учнів за їхнє навчання лежить на них самих.

Це дуже ефективний спосіб співпраці у рамках узгодженої теми чи питання. Він вчить окреслювати цілі, планувати (структурувати) роботу, оцінювати результати. Передбачає високу активність і незалежність виконавців проекту.

5. Метод демаршів

Демарш – особлива форма навчального заняття (урок або кілька уроків), яка базується на практичних діях, пов’язаних певним пізнавальним завданням і призначених для творчого самостійного виконання учнями. Робота за цим методом передбачає співробітництво, проблемне навчання, суб’єкт-суб’єктні відносини, впровадження дискусії. Основним завданням методу є перетворення навчання у постійний пошук. Змістом навчання є певні способи діяльності, які використовуються учнями під час розв’язання проблемних ситуацій та їх обговорення в групі та в класі. Тому визначений програмою матеріал подається як серія проблем.

Оптимальною є групова робота учнів, оскільки вона поєднує в собі індивідуальний пошук і обмін ідеями. Контроль з боку вчителя має непрямий характер. Всіляко заохочується само- і взаємоконтроль та самооцінка. Використовуючи метод демаршу, вчитель підбирає факти, що містять протиріччя (про історичні події, історичних діячів). Після аналізу документів учні самі формулюють проблему і за допомогою мозкового штурму визначають шляхи її вирішення. Залежно від кількості запропонованих варіантів формуються дослідницькі групи (вони досліджують причини, хід, наслідки історичних подій) та підводять підсумки шляхом дискусії.

6. Дискусія

Дискусією в дидактиці називають метод навчання, який ґрунтується на обміні думками з певної проблеми. Дискусії вчать глибокому розумінню проблеми, виробленню самостійної позиції, оперуванню аргументами, критичному мисленню, кращому розумінню іншого, визнанню вдалих аргументів, сприяють уточненню власних переконань і формуванню власного погляду на світ.

6.1. Метод усіх можливих варіантів („Дерево рішень”)

Так називається техніка, яка використовується для раціоналізації процесу прийняття рішень у ситуації, коли неможливо дати простої й однозначної відповіді на поставлене завдання. Застосовується вона також при аналізі конкретної ситуації і допомагає досягти повного розуміння причин, що привели до прийняття того чи іншого важливого рішення в минулому.

Учасники обговорення детально аналізують усі можливі варіанти рішень і виписують у колонки переваги та недоліки кожного з них, а також ті наслідки, до яких вони можуть привести. У ході обговорення учні заповнюють таблицю.

Ця методика дозволяє учням краще зрозуміти механізм прийняття складних рішень, проаналізувати суперечливі дані. Вчитель отримує можливість точніше оцінити рівень базових знань та виявити ступінь підготовки учнів.

Проблема

Варіант 1	
Переваги	Недоліки

Варіант 2	
Переваги	Недоліки

Варіант 3	
Переваги	Недоліки

Методика проведення обговорення:

1. Учитель формулює завдання для обговорення.
2. Учасники отримують базову інформацію з проблеми, історичні документи, факти тощо (це може бути частиною домашнього завдання напередодні обговорення).
3. Учитель об'єднує учнів у групи по чотири-п'ять осіб та визначає час для виконання завдання (10-20 хв). Працюючи в групах, учні заповнюють

таблицю, записуючи в стовпчики переваги і недоліки кожного варіанта, і приймають рішення з проблеми.

4. Представники кожної групи доповідають про результати. Учитель порівнює отримані результати, запитує, чому групи прийняли такі рішення, відповідає на запитання учнів.

6.2. Дискусія у формі акваріума

1. Вчитель ставить проблему, знайомить з нею клас.
2. Об'єднує учнів у малі групи (переважно вони розміщуються колом).
3. Учитель або учні вибирають представника, який буде представляти позицію групи всьому класові.
4. Групам дається час для обговорення проблеми і підготовки спільного рішення.
5. Учитель збирає представників груп у центрі класу (або за першою партою), щоб вони висловилися і відстояли позицію своєї групи у відповідності до отриманих настанов. Крім представників, які сидять у колі, ніхто не має права висловлюватися, правда, учасникам груп дозволено передавати вказівки своїм представникам записками.
6. Вчитель може дозволити і представникам, і групам взяти невелику перерву (1-2 хв) для консультацій.
7. „Акваріумне” обговорення проблеми між представниками груп закінчується у визначений регламентом час або після досягнення рішення.
8. Після такого обговорення проводиться критичний аналіз прийнятого рішення всім класом.

Цей варіант дискусії цікавий тим, що тут зроблено наголос на сам процес розкриття точки зору, її аргументацію. Залучення всіх учасників досягається участю кожного на початку обговорення, після чого група зацікавлено слідує за роботою і підтримує зв'язок зі своїми представниками. Перебування в полі зору всього класу п'яти-шести осіб концентрує сприйняття всіх учнів на основних позиціях.

6.3. Дискусія у стилі телевізійного ток-шоу

Така форма проведення дискусії, під час якої декілька осіб обговорюють проблему у присутності аудиторії, поєднує переваги лекції та дискусії у групі. Група з 3-5 осіб веде дискусію на обрану тему у присутності решти учасників. Глядачі вступають в обговорення пізніше: вони висловлюють свою думку чи задають запитання учасникам. Дискусія у стилі телевізійного ток-шоу дає можливість висловити різні погляди стосовно певної теми. При тому слід врахувати, що основні учасники обговорення повинні бути достатньо компетентні і добре підготовлені до дискусії. Важливо також,

щоб усі учасники мали рівні можливості висловити свої міркування (виступ не повинен перевищувати 3-5 хв). Ведучий повинен стежити за тим, щоб учасники не відхилялися від теми обговорення.

Методика проведення дискусії:

- Ведучий визначає тему дискусії, обговорює умови проведення дискусії (тривалість виступів тощо).
- Ведучий розміщує учасників дискусії так, щоб „глядачі” сиділи навколо столу основних дійових осіб.
- Ведучий розпочинає дискусію: представляє основних учасників дискусії та оголошує її тему.
- Першими виступають основні учасники, їхні виступи тривають не більше двадцяти хвилин, після чого ведучий запрошує решту учасників узяти участь в обговоренні. „Глядачі” висловлюють свою точку зору і задають запитання.
- Після закінчення дискусії ведучий підводить підсумки, коротко аналізує висловлювання основних учасників.

6.4. Метод „Займи позицію”

Рекомендується використовувати для виявлення двох (трьох) точок зору, які необхідно аргументувати.

Висуваючи свою позицію, учні на практиці використовують уміння захищати власну позицію; вчать вислуховувати інших; прогнозують, які наслідки будуть мати індивідуальні позиції.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію щодо цього питання.
2. У протилежних кінцях кімнати розмістіть написи: „так”, „ні”, „не знаю” (варіанти: „згідна(-ий)”, „не згідна(-ий)”, „і так, і ні”).
3. Прийняття рішення учнями повинно бути відображене переходом до того місця, де є таблички, своєрідне „голосування ногами”.
4. Запропонуйте учням з кожної групи висловити аргументи на захист своєї позиції. Дайте можливість у групах, що утворилися, підібрати нові аргументи.
5. Після викладу різних точок зору запитайте, чи не змінив хто-небудь з учасників своєї думки і чи не хоче перейти до іншого напису.
6. Попросіть тих, хто перейшов, пояснити причини свого переходу (вказати, які аргументи були найвагоміші).

7. Метод вільних дебатів

Вільні дебати у великих аудиторіях (декілька десятків учасників) дають змогу продемонструвати знання, поділитися досвідом, ідеями. Використання цієї форми дискусії має на меті навчити учнів висловлювати свої погляди спокійно, у товариській атмосфері. Учасники дискусії повинні вміти подати аргументи „за” чи „проти” ідеї, що її обговорюють; переконати опонентів у правильності своєї позиції за допомогою чіткої аргументації. Неприйнятними при цьому є будь-які агресивні випадки в бік співрозмовників. Час виступу кожного учасника під час дебатів обмежений та однаковий для усіх.

Практика проведення дебатів показує, що для ефективного обговорення проблеми необхідно створити групу в складі двадцяти осіб і дати час до 45 хв. Обговорення повинен проводити ґрунтовно підготовлений, досвідчений керівник, який має авторитет серед учасників.

Методика проведення дебатів:

- під час підготовки дискусії її керівник має спланувати загальний хід бесіди і повідомити учасникам тему запланованої дискусії;
- відкриваючи дебати, ведучий нагадує тему та представляє план проведення обговорення;
- ведучий стежить за регламентом та обмежує виступи учасників – 3-5 хв. Він прагне залучити до дискусії якомога більшу кількість учасників, надаючи їм слово;
- упродовж дискусії ведучий виносить на обговорення наступні пункти плану та підводить підсумки кожного пункту.

Після закінчення обговорення керівник підбиває загальний підсумок обговорення або надає таку можливість одному з учасників, аналізуючи подібність та відмінність позицій з кожного питання. Підсумовуючи, доцільно використати таблицю, складену під час дискусії, накресливши її на великому аркуші паперу чи збільшивши її з допомогою проєктора.

8. Розвиток громадянської грамотності

Опрацювання друкованих матеріалів. Мета, поставлена перед учителем – навчити вихованців читати, розуміти, аналізувати та використовувати різні друковані матеріали у класі та щоденному житті. Важливо й те, як учні використовують друкований текст. Особливо це стосується таких матеріалів, як статті у газетах, виступи політичних та громадських діячів, а також тексти законів. Усе це розвиває громадянську грамотність учнів. Така форма взаємодії – суттєвий компонент навчального процесу.

Набір матеріалів може бути різноманітний залежно від доступності та важливості теми, що її учні вивчають. Наприклад, під час вивчення конкре-

тної політичної події учні можуть використовувати підручник як основне джерело інформації, доповнюючи його газетними та журнальними публікаціями, звітами про засідання державних та суспільних організацій, присвячених цій події, особистими спогадами та політичними промовами учасників, текстами законів та судових розглядів, дотичних до даної події, літературними творами, що описують цю подію, статистичними даними тощо. Чим ширше коло джерел використовується у процесі вивчення матеріалу, тим глибше його розуміння досягається.

Усі друковані матеріали мають спільні властивості. Пропонований перелік запитань доцільно використовувати для опрацювання усіх друкованих матеріалів.

Як працювати з документом? Дайте відповіді на наступні питання:

➤ Хто є автором документа? Хто, окрім автора, брав участь у підготовці документа? Що ви знаєте про цих людей? Яку додаткову інформацію змогли б ви відшукати про авторів документа?

➤ Коли був написаний чи створений документ? Яке значення має час написання документа?

➤ Де відбулися події, про які йдеться у документі? Яке значення має місце, де відбулися згадані в документі події?

➤ Які факти наведені в документі та які висновки на підставі них можна зробити?

➤ Чому був створений документ? Що було приводом для його створення? Що спричинило описані в документі події?

➤ Як документ допоміг Вам більше дізнатися про історичну подію, що є предметом вивчення?

9. Моделювання, ігри і вистави

Моделювання – це вид гри, що залучає учнів до абстрактної чи вигаданої ситуації, що є спрощеним, але живим прикладом реальної події. На відміну від гри чи справжньої вистави, цікавою рисою моделювання є високий рівень непередбачуваності.

Моделювання більш вільне в тому сенсі, що ніхто насправді не знає, якими будуть результати. Вони значною мірою залежать від того, як будуть зіграні ролі. У тексті представленого спектаклю є слова автора, учасники лише відтворюють їх і не мають великого простору для фантазії. На противагу цьому моделювання пропонує лише ескіз, короткий опис ролі, опираючись на який, учасник повинен створити своє відчуття світу, розвинути свою точку зору.

Завдання моделювання можуть бути такими:

1. Забезпечити учнів базою для розвитку творчих здібностей і уяви.

2. Запропонувати учням вільне обговорення в парах своїх поглядів і цінностей.

3. Стимулювати розгляд проблеми учнями і вирішення її в умовах, що моделюють реальне життя.

4. Сприяти просуванню учнів до аналізу й оцінки альтернативних дій.

5. Залучати учнів до процесу прийняття рішень, що є частиною суспільної чи групової діяльності.

6. Надати можливість переглянути і проаналізувати рішення, прийняті упродовж заняття, порівняти вигадану ситуацію з реальною.

Різновидом моделювання є „**парламентські слухання**”.

Слухання з питань законодавства проводяться для зібрання інформації, на основі чого виробляються рекомендації з питань, що їх регулюють закони. Участь у занятті, що моделює законодавчі слухання, надає можливість учням краще зрозуміти завдання та механізм діяльності законодавчої гілки влади. Учасники набувають навиків визначення і формулювання ідей, інтересів та цінностей, пов'язаних із предметом обговорення. Проведення таких слухань є основним обов'язком законодавчої гілки влади.

Методичні рекомендації.

Підготовчий етап. Учитель повинен допомогти школярам розібратися у питанні, що є предметом обговорення. Необхідно переконатися в тому, що учні добре уявляють роль комітетів у законотворчому процесі. Створіть у класі обстановку, що нагадує зал засідань комітету. Поставте стіл для членів комітету, передбачте робоче місце офіційного репортера від преси, місця для прихильників. Підготуйте таблички з іменами учасників засідання та їхніми посадами (ролями).

Залучення спеціалістів. Слід запросити на урок представника місцевої законодавчої влади або інших органів влади.

Розподіл ролей. Необхідно пояснити учням мету слухання та розподілити ролі (законодавців, прихильників, секретаря, представників преси) між учасниками заняття.

Підготовка учасників заняття. Слід надати учасникам гри достатній час для підготовки до проведення парламентських слухань:

- члени комітету повинні підготуватися, щоб поставити ключові запитання прихильникам за темою;
- прихильники повинні визначити свої позиції за темою слухань, підготувати вступну заяву, бути готовими до запитань членів комітету.

Порядок проведення слухання:

- Голова комітету відкриває засідання, зачитує законопроект та оголошує порядок виклику прихильників.
- Голова комітету викликає кожного з прихильників. Той робить вступну заяву, відповідає на запитання членів комітету. Доцільно призначити

учасника слухання, котрий відповідатиме за дотримання регламенту (3-4 хв відводиться на заяву, 5-6 хв триває відповідь на запитання).

➤ Голова комітету першим запитує прихильника, потім – членів комітету. Однак, кожний член комітету може поставити запитання або зробити заяву в будь-який час упродовж роботи комітету.

➤ Члени комітету вивчають свідчення прихильників, обговорюють законопроект та вирішують, яким буде подальший етап роботи комітету.

Підведення підсумків гри. Хід обговорення залежить від поданого на розгляд законопроекту. Після оголошення комітетом рішення, учителям слід обговорити з учнями факти та аргументи, представлені на слуханнях, оцінити сильні та слабкі сторони позицій учасників засідання.

Доцільно закінчити обговорення дискусією про ефективність таких уроків, запропонувати учням оцінити якість їхньої роботи, охарактеризувати роботу запрошеного фахівця тощо.

Як зазначалося, моделювання повинно ґрунтуватися на проблемі, що відображає реальне життя. Такі приклади можна знайти в матеріалах преси, історичних документах, дослідженнях та інших джерелах. Обравши тему, слід визначити декілька проблем, інакше гра внаслідок відсутності зацікавленості приречена на невдачу. Наприклад, відома дилема – створення робочих місць та збереження чистоти довкілля.

10. Семінари

Ідея залучення учнів до семінарської форми заняття базується на припущенні, що правильно поставлене питання може мати велике пізнавальне значення. Воно стимулює активність учнів. І виходить, що питання важливіше, ніж відповідь.

10.1. Сократичні семінари

Назва „Сократичний семінар” визначає коло застосовуваних моделей, що засновані на дискусії за письмовими матеріалами. Один учитель так описує цей метод: "Сократичні семінари – це колективне вивчення обраного тексту. Учасники повинні розібратися в ідеях, спірних питаннях і цінностях, знайдених ними в досліджуваному на семінарі тексті. „Сократичним” він є у тому сенсі, що ведучий семінару починає і веде обговорення, задаючи критичні питання, спонукаючи учасників аналізувати протилежні точки зору і робити власні висновки, допомагаючи їм у цьому”.

Досвідчені вчителі, які опрацьовували пропонований **метод ведення семінару**, рекомендують:

➤ текст для обговорення на семінарі слід підбирати такий, що написаний ясною мовою і чітко виражає ставлення автора до описуваної проблеми;

➤ матеріали, в яких викладені чужі погляди, наприклад, навчальні тексти, для семінару не підходять. Необхідно використовувати тексти постановов суду, тексти публічних виступів, спогади, поетичні твори тощо;

➤ перед семінаром роздати учням завдання чи перелік запитань, які допоможуть їм у прочитанні та засвоєнні матеріалу.

Завдання можуть передбачати знайти конкретні слова і дати їхнє значення, побудувати діаграму, намалювати карту. Учитель повинен ретельно підготувати перелік питань, спрямованих на те, щоб учні проаналізували запропонований текст.

Наприкінці кожного семінару необхідно провести аналіз роботи і самооцінку учасників. Кожен повинен висловити свою точку зору про семінар як форму навчання і зміст виступів. Корисним було б запитати:

➤ Що виявилось ефективним при проведенні семінару?

➤ Яким чином можна поліпшити наступний семінар?

➤ Що ви відчували в ході заняття?

Таке підведення підсумків наприкінці семінару дає можливість учневі оцінити власні можливості, допомогти іншим учасникам.

Варто зауважити, що на семінарах учень не обговорює окремо обрану проблему, а бере участь у дискусії з приводу ідей, цінностей і проблем, що випливають з матеріалів, з якими всі учасники попередньо ознайомлені.

Для деяких учителів сократичний семінар видається не способом отримання нових знань, а інструментом розвитку навичок критичного мислення учнів, спілкування з іншими. Частина педагогів вважає, що це чудовий спосіб розвитку навичок засвоєння учнями ідейного змісту тексту.

10.2. Класичний урок-семінар

Семінар – це форма організації уроку, яка передбачає обговорення результатів самостійної роботи учнів над джерелами інформації, в тому числі й додатковими. У навчальний процес середньої школи семінар як форма роботи „прийшов” з наукових кіл, де обговорення різних питань відбувалося самостійно. Для результативного проведення семінару в класі необхідно вчителю розподілити „ролі” і взяти на себе його змістову підготовку. Зупинимося на розподілі ролей.

1. Доповідач – основну увагу повинен приділити тим положенням, фактам і поняттям, які в цілому складатимуть певну точку зору, концепцію, позицію, що існують з цього питання. Виклад повинен бути стислим, тезисним.

2. Співдоповідач – обґрунтовує, аргументує, доводить фактами позиції доповідача. Фактично його завдання – підсилити позицію доповідача.

Їх виступи можуть бути роздрібненими: теза – аргумент, теза – приклад.

3. Опонент – незалежно від доповідача вивчає те саме питання, але з критичним ухилом, і пропонує учням. Тут важливо переконати учня, що його завданням є критика положень доповідача, а не його самого.

Обговорення організовує вчитель. Проте слід пам'ятати, що там, де є різні позиції, потрібен експерт, який проаналізує всі „за” і „проти” і шукатиме „золоту середину”.

4. Експерт – учень, який найглибше розбирається в питанні, має завдання:

- кваліфіковано порівняти позиції;
- вказати сильні і слабкі сторони виступаючих, знайти точки дотику.

Для вчителя найвідповідальніший момент – підготовка експерта, оскільки вдалий експерт – це виграшний момент уроку.

5. Асистенти, завданням яких є підготовка опорних матеріалів для допомоги попереднім учасникам семінару. Це швидше механічна робота, але підготовка відповідної таблиці, карти, схеми допоможе учасникам виступати більш самостійно, не користуючись конспектами. Чого не вистачає? Дискусії, в яку б втягнувся клас. Для її виникнення необхідні відповідні питання, репліка. Таку роль надає вчитель провокатору.

6. Провокатор – готує питання до теми, які слід задавати будь-кому з активних учасників семінару. Якість його роботи вважається високою, якщо він підготує питання, яке викличе обговорення, дискусію. На кожну роль може бути обрано по кілька учнів. Якщо для обговорення на семінарське заняття виносяться 3-4 питання і вчитель розподіляє ролі, то на підсумковому занятті в семінарі прийматиме участь 24-28 осіб, знання яких будуть оцінені, що і є досягненням запланованих результатів.

Критерії обрання семінару як форми проведення підсумкового навчального заняття:

- достатня кількість змістового наповнення раніше вивченого матеріалу;
- наявність додаткових джерел інформації, в тому числі міжпредметних;
- малий об'єм нового змісту (при проведенні семінару на початку вивчення теми);
- достатня кількість часу (бажано 2 уроки).

Застосовувати форму семінару можна на будь-якому етапі вивчення теми, але, оскільки він включає використання додаткових джерел інформації, найбільш ефективним буде його проведення на підсумкових уроках.

11. Метод Таба

Хільда Таба в 1969 році на підставі своїх досліджень розробила ряд рекомендацій, що можуть бути застосовані при вивченні громадянсько-називних понять на різних уроках. Пропонуємо дві методики з такими рекомендаціями.

У цих методиках подані питання, які варто задавати учням у зазначеному порядку. **Перша методика** призначена для того, щоб:

- визначити, що учні знають з теми, яку треба розглянути;
- оцінити знання, які вони отримали в результаті вивчення теми;
- залучити до обговорення досліджуваної теми всіх учнів у класі.

У цій методиці використовуються такі три **види запитань**:

- 1) питання, що відкриває обговорення теми заняття;
- 2) питання, що дозволяє провести узагальнення;
- 3) питання, що дозволяє дати визначення досліджуваним фактам.

Приклади	Призначення питання
Питання, що відкривають обговорення	
Що вам спадає на думку, коли ви чуєте слово „свобода”? (Які міркування викликає у вас слово „свобода”?) Що спадає вам на думку, коли ви чуєте ім'я М. Грушевського?	Пропоноване питання дає можливість всім учням у класі прийняти на рівних умовах участь в його обговоренні.
Питання, що дозволяють зробити узагальнення	
Гляньте на перелік фактів. Чи можна їх поєднати і за якими ознаками?	Змушує учнів упорядкувати інформацію з теми, виходячи з побачених ними спільних і різних ознак, і навести обґрунтування прийнятій класифікації.
Питання, що дозволяють дати визначення досліджуваним фактам	
Розгляньте першу групу фактів. Чи могли б ви дати їм назву з одного-двох слів?	Від учнів вимагається проведення узагальнення матеріалів з теми і більш глибоке вивчення фактів.

Крім трьох питань, зазначених у сценарії, під час дискусії в міру необхідності повинні задаватися нижченаведені додаткові запитання.

Питання, які конкретизують.

Приклад: Що ви маєте на увазі, говорячи, що учасник подій був одягнений дивно?

Питання, що впливають на хід обговорення.

Приклад: Ви пам'ятаєте, яку проблему ми розв'язуємо, чи мені слід повторити запитання?

Питання, що підводять підсумок обговорення.

Приклад: Що ми можемо написати на дошці як підсумок нашої дискусії? Ви могли б сказати це одним реченням?

Учитель, не оцінюючи відповіді, записує їх на дошці чи папері. Учням також не дозволяється оцінювати відповіді однокласників. Міркування учнів записуються максимально дослівно. Якщо учень багатослівний, його просять дати короткий підсумок свого виступу. Учитель повинен також записати обґрунтування учнів, чому саме так вони розбивають факти на групи.

Метою **другої методики** Таби є: навчити дітей узагальнювати й інтерпретувати факти, роботи висновки на їхній основі. Як і в першій методиці, використовуються три види питань:

- 1) питання, що відкриває обговорення теми заняття;
- 2) питання, що дозволяє проводити порівняння досліджуваних фактів;
- 3) питання, що дозволяє підбити підсумок обговорення.

Приклади	Призначення питання
Питання, що відкривають обговорення теми заняття	
Що ви довідалися під час поїздки? Що ви нового дізналися про українців?	Збір інформації із заданого питання дає можливість всім учням прийняти на рівних умовах участь в обговоренні.
Питання, що дозволяють проводити порівняння досліджуваних фактів	
Які відмінності ви побачили між цими двома країнами? Чим відрізнялися підходи до досліджуваної проблеми президента Л. Кравчука від підходів президента Л. Кучми?	Спонукає учнів порівнювати відомі їм факти.
Питання, що дозволяють зробити підсумок	
Які висновки ми можемо зробити на підставі проведених досліджень? Після нашого дослідження що ми можемо сказати про інститут сім'ї?	Від учнів вимагається підведення підсумків обговорення, узагальнень.

При проведенні заняття за другою методикою Таби при необхідності можна задавати додаткові питання, подібні до наведених нижче.

Перевірка повноти охоплення теми.

Приклад: Чи не пропустили ми що-небудь?

Питання, що скеровують увагу учнів на факти.

Приклад: Як вони були одягнені? Скількох чоловік безпосередньо торкнулася ця подія?

Питання про підстави висловленої думки.

Приклад: Що ви побачили у фільмі, що дало вам підстави так подумати? Чому ви так говорите?

12. Метод „Дилема Хельги”

„Дилема” використовується при обговоренні учнями моральних проблем. У ній зазвичай описується ситуація, коли дійова особа повинна зробити вибір. Дилеми стосуються питань моралі, і учням треба визначити, правильно чи ні діють дійові особи. Наведемо приклад з курсу громадянознавства:

Хельга і Рашель вирости разом, незважаючи на те, що родина Хельги сповідувала християнство, а родина Рашель – іудейство. Вони були великими подругами. Довгі роки цій різниці в Німеччині не надавали великого значення, але після приходу до влади Гітлера ситуація змінилася. Гітлер наказав євреям носити нарукавні пов'язки із шестикінечною зіркою Давида. Він закликав своїх послідовників громити будинки євреїв і бити їх на вулиці. Зрештою їх стали заарештовувати і висилати з країни. По місту ходили чутки, що багатьох євреїв убили. Приховування євреїв, за якими полювало гестапо, за законами фашистської Німеччини було серйозним злочином.

Один раз уночі Хельга почула стукіт у двері. Відкривши їх, вона побачила Рашель, закутану в темне пальто. Рашель поверталася з гостей. Підійшовши до свого будинку, вона побачила там гестапівців. Вони вже забрали її батьків і братів. Розуміючи, що і її заберуть, Рашель побігла до будинку друзів.

Що ж робити Хельзі? Якщо вона не впустить Рашель, гестапівці напевно, її схоплять. Хельга знала, що більшість затриманих євреїв загинули, і вона не хотіла, щоб така ж доля спіткала її кращу подругу. Сховавши її, Хельга порушила би закон, піддала б ризику себе і свою сім'ю. В їхньому будинку була маленька кімната на третьому поверсі, де Рашель була б у безпеці.

Питання: Чи повинна Хельга сховати Рашель?

Правильно сформульована моральна дилема повинна відповідати таким трьом характеристикам. У ній повинна описуватися реальна ситуація, повинні бути поставлені кілька питань, і під час обговорення цієї дилеми учні повинні висловлювати різні точки зору. Запропонована дилема має ці характеристики: у ній йдеться про зобов'язання перед друзями і сім'єю, про відповідальність перед законом і владою, а також про віру у святість людського життя.

Після прочитання книги, після перегляду фільму, під час рольових занять, коли перед учнем виникає моральна дилема, йому необхідно вирішити, що має зробити головний персонаж. Як би він не вчинив, цьому завжди є якесь виправдання. Зверніть увагу на конфліктну ситуацію, яка стосується дотримання різних норм, що виникає в дилемі Хельги.

➤ Чи має право дівчинка-християнка, що живе в нацистській Німеччині, порушувати закон і наражати на небезпеку сім'ю, ховаючи свою подругу-сврейку від гестапо?

План уроку, присвячений моральним дилемам:

➤ перелік загальних рекомендацій з формулювання дилеми для обговорення;

➤ альтернативні дилеми, на які можна замінити первісну, якщо під час обговорення її не пролунали протилежні точки зору;

➤ орієнтовний перелік питань.

Учні висловлюють різні точки зору щодо вчинку головного персонажу в обговорюваній ситуації. Але іноді вони однакові у своїй думці. Розбіжності в поглядах на те, як повинен діяти головний герой і чому, викликають гарячі дискусії на теми моралі. У плані уроку є альтернативні дилеми, які учитель може запропонувати учням у випадку, якщо первісна викликала однастайне відношення учнів. У них ті ж ситуації, ті ж діючі обличчя, моральні проблеми, і викладені вони так, щоб викликати суперечливе відношення учнів до того, як повинна діяти головна особа. Покажемо це на прикладі плану уроку з "**дилеми Хельги**".

Частина I: Дилема

Роздайте учням письмовий опис дилеми Хельги. Переконайтеся у тому, що вони розуміють терміни і можуть чітко викласти суть запропонованої дилеми.

Визначте будь-яким способом (наприклад, підняттям рук), що думає клас про те, як Хельга повинна вчинити.

Якщо в класі кілька точок зору і кожна з них підтримує десь третина учнів, виберіть один з чотирьох варіантів, наведених у методичних вказівках до уроку, і проведіть дискусію.

Частина II: Альтернативні дилеми

Якщо весь клас вважає, що Хельга повинна сховати Рашель, то можна запропонувати класові одну з наведених нижче дилем:

А. Припустіть, що до цього Хельга лише раз зустрічалася з Рашель і погано її знала. Як вона повинна була вчинити у такому разі?

Б. Припустіть, що батьки Хельги чули, що відбувається в дверях, і заборонили їй впускати Рашель у будинок. Як вона повинна була б діяти у такому випадку?

Якщо весь клас вважає, що Хельга не повинна сховати Рашель, то можна запропонувати класу одну з приведених нижче дилем:

А. Припустіть, що дехто з друзів Хельги вже переховує євреїв від гестапо. Як вона повинна вчинити тоді?

Б. Припустіть, що Хельга побачила гестапівців, які наближаються, і зрозуміла: якщо вона не впустить Рашель, вони негайно її уб'ють. Як вона повинна була вчинити у такому разі?

Коли думки в класі розділяться, проведіть дискусію.

Після того, як частина учнів висловлять свої думки щодо дій Хельги, учитель просить клас проаналізувати докази виступаючих. Для успішного проведення дискусії іноді необхідно запропонувати учням питання, що допомагають глибше зрозуміти суть проблеми. У плані уроку наведений перелік можливих запитань з обговорюваної дилеми.

Частина III: Допоміжні питання

1. Що є головним з усього того, що поєднує друзів?
2. Чи має право людина ризикувати своїми рідними заради своїх друзів?
3. Чи має право людина ризикувати собою заради ближнього?
4. З погляду Рашель, як повинна була діяти Хельга?
5. З погляду батьків Хельги, як вона повинна поступити?

13. Методи підготовки до участі у суспільному житті

Оскільки для формування громадянської позиції найголовніше – це вміння учня брати участь у суспільному житті і впливати на його перебіг, то значною мірою цей процес повинен відходити від традиційної форми викладання. Без практичної роботи в класі, у школі і за її межами підготовка буде носити винятково теоретичний характер і не буде мати ніякого відношення до реального суспільного і політичного життя. Тому для підвищення ефективності демократичної освіти в навчально-виховному процесі доцільно використовувати різні види діяльності.

Наведемо приклади форм роботи з учнями, що можуть бути використані поряд із роботою на уроках.

Інтерв'ю з активними людьми. Головним джерелом для дослідження життя суспільства є люди, які мають відношення до управління, до підтримки держави, які намагаються вплинути на суспільну ситуацію. Про багатьох з цих людей ще нічого не писали, але в кожного з них є що розповісти учням про досягнення і розчарування, а також про якості, якими потрібно володіти для того, щоб впливати на політику. Спостереження й інтерв'ю учнів можуть бути пов'язані з певними темами (наприклад, турбота про дітей) чи процесами (наприклад, пошуки підтримки законопроекту), або із загальною думкою про можливості громадянської активності. Спостере-

ження й інтерв'ю можуть бути основою для таких видів діяльності, як формування точки зору на певну тему, створення дослідницького проекту, реалізація можливостей суспільних служб, участь у передвиборній кампанії.

Ігровий уряд і моделювання. Беручи участь у моделюванні діяльності ООН, судів, дипломатичних проблем, законодавчого процесу й управління адміністративними органами, учні виробляють уміння приймати рішення, їхня активність стає схожою на участь дорослих у суспільному житті. Вони також знаходять знання і навички, необхідні для ефективної участі і впливу на суспільну ситуацію.

Вивчення життя відомих людей. Вивчаючи біографії відомих людей і оцінюючи їхні вчинки й ідеї з історичної точки зору, учні можуть багато чого довідатися про служіння на благо суспільства. Серед відомих людей є не тільки адвокати і політики. Є чимало простих громадян, що активно служили і служать на благо суспільства, їхнє життя теж необхідно вивчати. Важливо розповідати про те, як зусилля простих людей допомогли змінити життя суспільства.

Участь в управлінні школою. Це допоможе учням розвинути в собі навички контролю та впливу. Управлінська діяльність учнів реалізується через участь в учнівському самоврядуванні, консультативних комітетах, учнівських міських зборах, Раді школи тощо. Висловлюючи свою думку щодо шкільних рішень, проблем дисципліни, учні розвивають навички участі в житті суспільства.

Процес навчання необхідно розглядати з еволюційної точки зору. Спочатку учні можуть виконувати завдання, в яких, на перший погляд, не виявляється контроль дорослих над ходом суспільного і політичного життя. Завдання повинні змінюватися відповідно до розвитку інтересів і розуміння складних політичних проблем. Учні шостого класу, наприклад, можуть спробувати виробити правила діяльності агори в Афінах на основі існуючих джерел та матеріалу підручника, а також власного бачення. Старші школярі, навпаки, можуть запропонувати внести зміни до Конституції України.

Якщо розглядати кожне з цих завдань окремо, то вони не мають прямого відношення до реальної соціальної політики муніципалітету й органів державної влади.

Завдання інтегрованого курсу – організувати ряд послідовних завдань, що, доповнюючи одне одного й у поєднанні з більш формальною навчальною роботою, розвивають в учнів навички контролю за різними сферами громадського життя і впливом на нього.

Зустрічі з громадськими та політичними діячами. Головним джерелом у процесі дослідження суспільного устрою є люди, які мають безпосереднє відношення до державного управління та впливають на суспільну ситуацію. Спостереження та інтерв'ю можуть слугувати основою таких видів діяльності, як формування погляду на певну тему, проведення дослідницького проекту, реалізація можливостей суспільних служб, участь у передвиборчій кампанії тощо.

Участь у діяльності суспільних служб. Працюючи на добровільних засадах у лікарнях, дитячих будинках чи садках, в інших суспільних службах або державних закладах, школярі здобувають реальний досвід. Безпосередня допомога людям викликає в учнів почуття задоволення та впевненості в діях. Такий досвід є основою для роздумів на соціальні, політичні теми, пов'язані з проблемою рівня життя, справедливості, ефективності функціонування служб. Він може стимулювати інтерес учнів до контролю та впливу на певну ситуацію і привести до нових досліджень чи громадських дій.

Участь у виборах. Залучення учнів до підготовки виборів не повинно обмежуватися технічною роботою чи збиранням статистичних даних. Треба спонукати вихованців до роздумів над політичними та стратегічними питаннями й організувати дискусії на ці теми.

Публічні виступи, виклад поглядів та участь у політичних суперечках. Політичні суперечки та дискусії створюють можливості для моральних роздумів та поповнення знань. Публічний виступ – одна з основних навичок, які доцільно розвивати в молодій людині. Учні повинні набувати ці здібності, уміти виступати без підготовки перед різною аудиторією.

Дослідження у сфері суспільного життя. Вивчаючи життя громади, учні отримують не тільки важливу інформацію, а й навички контролю та впливу на державні механізми. Вони можуть збирати новини, проводити соціологічні опитування громадян про ціни, податки, умови життя, забруднення довкілля, якість функціонування соціальних служб тощо.

Учнівські програми та проекти. Ефективність навчального процесу буде вища за умови залучення учнів до здійснення різних акцій та проектів, спрямованих на вдосконалення функціонування та демократизацію навчальних закладів чи забезпечення інтересів місцевої громади. Вони можуть організувати власні групові програми або об'єднати зусилля з існуючими захисними організаціями. Такі проекти можуть стосуватися різних проблем, пов'язаних, наприклад, із переробленням відходів, захистом довкілля, зменшенням видатків уряду, підвищенням загального добробуту, забезпеченням ефективної роботи соціальних служб тощо. Саме тут знаходять практичну реалізацію здобуті в навчальному закладі знання та вміння.

*З досвіду громадянської освіти в
Спеціалізованій середній загальноос-
вітній школі з поглибленим вивчен-
ням іноземних мов № 3 м. Тернополя*

Дебати за форматом Карла Поппера

У дебатах Карла Поппера можуть брати участь учні 8-11 класів. Дві команди, в кожній з яких по 3 гравці, обговорюють поставлену перед ними проблему (тему). Одна команда – стверджуюча – захищає висунуте твердження, а друга – заперечуюча – доводить його хибність. За дебатами і дотриманням правил слідкує суддя. Обов'язковим учасником гри є тайм кіпер (спостерігач за часом), який слідкує за дотриманням регламенту та робить попередження за 1 хвилину і 30 секунд до закінчення промов гравців. Команди також мають право на 8 хвилин обговорення, які вони можуть використати по частинах, або повністю перед початком будь-якого зі своїх виступів. Гравці готують до гри аргументи стверджуючої та заперечуючої сторін. Перед початком гри, шляхом жеребкування визначають, хто буде стверджувати, хто – заперечувати. Гравці переконують у своїй правоті не опонентів, а суддів і слухачів, тому вони звертаються саме до них, а до опонентів – тільки під час перехресних запитань.

Дефініції – визначення ключових слів теми. Якщо дефініції будуть відрізнятися в обох командах, то суддя віддасть перевагу тим, які краще захищені. Як правило, дефініції беруться зі словників та енциклопедій.

Критерій – точка зору команди на тему, той аспект, у світлі якого команді буде легше довести правоту своїх і хибність аргументів опонентів.

Аргумент – певне судження, що наводиться для підтвердження істинності тих чи інших тверджень. Наявність аргументів, їх глибина і мотивація складають сутність дебатів. Аргумент складається з таких компонентів:

- твердження, в якому в кількох словах зосереджена думка, яку протягом гри буде доводити команда;
- пояснення, розшифрування твердження, його мотивації;
- підтримка, яка містить факти і приклади з реального життя;
- заключна частина аргументу – висновок, що ще раз стисло повторює думку аргументу.

Гравець, який буде відповідати на запитання в кінці промови, говорить: „Дякую, я готовий відповісти на ваші запитання”.

Гравець, який буде ставити запитання, каже наступні слова: „Я уважно прослухав виступ, і в мене виникло кілька запитань”.

Переважно запитання складаються під час виступу опонента, але можна підготувати кілька запитань заздалегідь. Основною помилкою гравців є

те, що вони ставлять недалекоглядні запитання, тобто такі, на які дається відповідь „так” або „ні”, і в подальшому відповідь не розгортається. Питання потрібно ставити для того, щоб вказати на слабкі сторони позиції опонентів.

Схема дебатів за Карлом Поппером

Промова першого доповідача	6 хв
Перехресні запитання	3 хв
Промова першого опонента	6 хв
Перехресні запитання	3 хв
Промова другого доповідача	5 хв
Перехресні запитання	3 хв
Промова другого опонента	5 хв
Перехресні запитання	3 хв
Промова третього доповідача	5 хв
Промова третього опонента	5 хв

Перший доповідач (6 хв)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Погоджується з темою. ➤ Визначає ключові слова теми. ➤ Визначає мету. ➤ Встановлює первинну лінію аргументації, наводить аргументи, доказ аргументів, їх підтримку). ➤ Робить висновок, формуючи чіткий погляд команди щодо теми. ➤ Висловлює готовність до запитань. ➤ Готує запитання до третього опонента.
Перший опонент (6 хв)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Не погоджується з темою. ➤ Погоджується з дефініціями опонентів чи пропонує власні дефініції. ➤ Приймає мету або формулює власну. ➤ Розбиває аргументи стверджуючої команди, слідкуючи за структурою їх аргументації. ➤ Представляє лінію аргументації заперечуючої команди. ➤ Висловлює готовність до запитань. ➤ Готує запитання до другого опонента.
Другий доповідач (5 хв)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Розбиває аргументи заперечуючої команди. ➤ Висловлює власну позицію. ➤ Висловлює дефініції. ➤ Розбиває дефініції стверджуючої команди. ➤ Вказує на вагомість мети. ➤ Стверджує лінію аргументації за первинною

	<p>структурою: представляє нові докази; вказує на вирішальні аспекти попередніх доказів; використовує приклади, аналогії, описи.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Розширює існуючі аргументи. ➤ Висловлює готовність до запитань. ➤ Готує запитання до першого опонента.
Другий опонент (5 хв)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Визнає головні відмінності дефініцій, якщо були висунуті альтернативні дефініції, пояснює їх. ➤ Аргументує альтернативну мету, використовуючи лінію аргументації стверджуючої команди, розбиває її послідовно – пункт за пунктом. ➤ Наводить нові докази. ➤ Розширює аргументи. ➤ Пояснює слабкі місця в лінії аргументації опонентів. ➤ Використовує приклади, аналогії, описи. ➤ Повторно стверджує власну лінію аргументації, а також розширює її. ➤ Висловлює готовність до запитань. ➤ Готує запитання до першого опонента.
Третій доповідач (5 хв)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Концентрує увагу судді на важливих моментах. ➤ Повторно пояснює, чому стверджуюча команда продовжує підтримувати власні дефініції. ➤ Показує переваги мети власної команди. ➤ Слідкує за структурною лінією своєї команди. ➤ Звертає увагу судді на вагу вирішальних аргументів. ➤ Пояснює вплив кожного аргументу та чому стверджуюча команда продовжує його підтримувати.
Третій опонент (5 хв)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Концентрує увагу судді на вирішальних моментах гри. ➤ Вказує на позицію власної команди щодо дефініцій. ➤ Надає оцінку будь-якій дискусії щодо мети. ➤ Слідкує за структурною лінією своєї команди. ➤ Вказує судді на вагу вирішальних аргументів. ➤ Пояснює їх вплив. Відбиває головні аргументи опонентів.

СЦЕНАРІЇ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ

Г.І. Марцінів, учитель початкових класів Тербовлянської СЗОШ І-ІІІ ст. № 1

Ми – першокласники

*Пісня “Ми першокласники”
(Слова і музика М. Йовенка)*

Нові портфелики, а в них Букварики.
Не так нас просто серед друзів вже знайти.

Приспів:

Ми першокласники,
Ми однокласники,
О, як нам весело гуртом
До школи йти.

Ми пишем палички, крючечки,
Складаєм літери до купки у склади

Приспів.

Малюєм пташечки, квітки, комашечки,
Співаєм весело. Ти, пісенько, лети.

Ведучий: Дорогі гості, друзі, знайомі!
Увага! Увага! Увага!

Ведуча: Є червоних днів багато
На листках календаря,
А між ними й наше свято –
Вшанування Букваря.

Ведучий: Ось над містом тихим ранком
Зайнялась зоря.
В нашім класі славне свято –
Свято Букваря.

Ведуча: Наш дзвінок веселий кличе
Друзів і батьків на свято:
– Не запізнуйтеся! Швидше!

Час з буквариком прощатись

Ведучий: Гостей дорогих ми вітаємо щиро,
Стрічаємо з хлібом, любов'ю і миром!

Ведуча: Спасибі, що прийшли до нас –
у перший клас!

Ведучий: Ми всіх гостей вітаємо
І дуже вам радіємо!

Ведуча: Ми усі радіємо,
Бо ми всі букви знаємо!
Бо ми читати вміємо!

Вчитель: Любі друзі! От і настав той день, якого чекали ми всі – і до-
рослі, і діти. Сьогодні наш Букварик проводить у вищі ступені школи своїх
маленьких друзів. Але для нас ця подія і радісна, і щаслива.

Радісна, бо вчорашні малята вже підросли, зміцніли, багато чого на-
вчилися і готові до подальшого серйозного життя. А щаслива тому, що ви –
справжні учні.

Ведучий: Наш „Букварик” випускає
Дітей щасливих і дзвінких,
Інші книги зустрічають
Першокласників таких.

Ведуча: Тож зустрічайте наших винуватців свята Букварикового!

*Звучить фонограма вальсу. Діти парами заходять до зали.
Вчитель називає прізвища та імена дітей-першокласників*

Букварик: Вітаю вас, діти, за те, що зросли ви,
Вам далі в школі з новими підручниками йти,
Бажаю вам бути в здоров'ї і силі,
Добрими й щирими всім вам зрости.

„Пісня про Буквар”

Зелено, зелено в нашому дворі.
Яснее сонечко світить угорі,
Яснее сонечко дивиться у віконечко,
Узяли у руки наші букварі.

Весело, весело завжди нам бува,
Кожен букварика радо відкрива.
Ми їх вивчаємо, літери складаємо
І вчимося читати ми перші слова.

У кожного в житті один тільки раз
Буває свій перший, свій пам'ятний час,
І перший підручник, і перший урок,
І перший гучний наш веселий дзвінок.

Я пам'ятаю той дзвінок веселий,
Що продзвенів нам перший раз.
Коли прийшов з букетом в школу
В свій найкращий перший клас.

Пісня „Перше вересня”

Засипле села осінь калиновим намистом,
До школи нас запросить дзвіночок урочисто.

Школярики, школярі, нас чекають букварі,
Нас чекають світлі парти, і підручники, і карти,
І просторий клас, наша перша вчителька
Виглядає нас, виглядає нас, виглядає нас.

І Тузик поспішає
За нами, як школяр.
Мов і його чекає
Новесенький буквар.

Як зустріла нас перша вчителька,
Вірна порадиця на 12 літ.
І вся сім'я шкільна вітала,
Кричала нам „ура” й „привіт”.

За парту сівши обережно,
Щоб плаття не пом'яти,
Ми букварі свої відкрили
І букви стали всі вивчати.

Пісня „Пісенька про голосні”

А-а-а, два яблучка, два,
Два яблучка червоненькі
Несе донечка для неньки,
А-а-а, два яблучка, два.

Е-е-е, де-то мама, де?
Мама квіти поливає
Та й на діток поглядає,
Е-е-е, ось вже мама йде.

І-і-і, лошачки малі.
Є у них чотири ніжки,
Коло воза ходять пішки.
І-і-і, лошачки малі.

О-о-о, яечко одно
Знесла курочка чорненька,
Знайшла дівчинка маленька,
О-о-о, яечко одно.

И-и-и, а хлопчики три.
У канавку троє впали
І голосно закричали
И-и-и, плакали всі три.

У-у-у, песик на шнурку.
Цуценяток п'ять кудлатих
Полягали коло хати.
У-у-у, песик на шнурку.
Гав!

Перший учень: Забули ми про м'ячки,
Про ігри у дворі.
Ми залюбки розглянемо
Малюнки в букварі.

Другий учень: Буквар взяли ми перший раз,
Коли зайшли у перший клас.
І як вам радісно сказати:
Читати ми всі вміємо,
Навчилися і писати.

Третій учень: Літера перша і перше слово,
З книжкою перша серйозна розмова.
Перша сторінка і друга сторінка,
Успіхи перші, усмішки і сльозинки.

Всі: Навчився писати дружній наш клас,
Ви можете всі поздоровити нас!

Четвертий учень: Хай кожен гість перевіряє,
Чи знають учні Букваря,
Чи можна нам, школярикам,
Прощатись з Букварем.

Два учні читають вірш М. Пригари “Перше дванадцять”

Недавно дуже дивно здавалося мені:
– І як писати рівно ці літери трудні?

І навіть з паличками я впоратись не міг –
Криві та з карлючками, ну, просто, як на сміх.
А далі знов рядочок, мов бублик, кругле „о”
Мені аж серед ночі ввижалося воно.

Пишу – виходить криво, неначе пада вбік.
А потім я, на диво, писав, писав – і звик.

Старався я немарно – кривуль ніде нема.
І ручка пише гарно, виписує сама.

І літеру, і кому я можу написати,
І вже несучи додому перше „дванадцять”.

*Пісня „Дванадцять із письма”
(Музика Б. Савельєва, слова М. Танича)*

Вперше нас Світланка тішить.
Вперше свято в домі в нас –
Принесла вона дванадцять.
В добрий час би, в добрий час!
В добрий, добрий, добрий,
Добрий, добрий, добрий, добрий, час!
От так диво справді,
От так диво справді – будь!
От так диво, справді диво! –

Дивувалася сама.
Всюди трійки, двійки, сімки / 2 р.
І дванадцять із письма. / 2 р.

І Світланчине „дванадцять” –
Добре діло, річ ясна,
Пише з ранку до темна.
Де попало, що попало
Пише крейдою вона!

Довгі написи на стінах
Мило й сода не зітруть.
Ох, це вже Світланка наша / 2р.
Перевчилася, мабуть. / 2р.

Перший учень: Кожен день вивчали букви,
Їх в слова складали,
Добре вже навчилися з Букварика читати,
І за все це говорю “Спасибі” – книзі Букварю.

Другий учень: Ой, та це ж, Буквар, шановний наш Буквар!

Буквар: Дорогі друзі! Вітаю вас зі святом.
Я – святковий Букварик.
Хочу вам заспівати!

Буквар співає:

Я – веселий Букварик –
Весело співаю,
Бо веселе свято в школі
Я сьогодні маю.
Так, так, так, так, так,
Весело співаю!
Я – розумний Букварик!
Все про себе знаю:
Свої літери слухняні
Вже в слова єднаю.
Так, так, так, так, так,
Вже в слова єднаю.
Я – щасливий Букварик!
Я тому радію,
Що всі діти в першій класі

Вже читати вміють.
Так, так, так, так, так,
Вже читати вміють.

Перший учень: Ми хочемо спасибі тобі сказати,
Що ти навчив нас виразно читати.

Буквар: Я дуже радий, що ви вдячні мені.
А вчила вас читати ваша вчителька перша,
Ваші мама і тато, вчилися читати і ви самі.
У вас в житті ще буде немало
Вірних друзів-книжок”, як я, найперша.

Ведуча: Скільки всього трапалося з нашими першокласниками, скільки всього вони дізналися! Деяким з них здалося, що в школі є лише довгі нескінченні уроки та маленькі перерви.

*Вірш „Про Юру-першокласника”
(читають два учні)*

Юра твердить, що перерва
Втричі більша від уроку.
Бо встига Юрко за неї
Купу справ зробить нівроку.

За перерву Юра встиг
Насмішити в класі всіх.
Ще й на Славі покататись,
Десь залізти встиг у фарбу,

Гулю встиг набить об парту.
І на портфель Руденко Лізи
Причепить якусь мармизу.

Ще Юрко-герой зумів
Поплювати в горобців.
В двір помчав – аж тут дзвінок:
Знову треба на урок!

Та в Юрка спокійні нерви,
Бо урок мине за мить,
Ну, а потім знов перерва:
Встигне купу справ зробить!

А урок? На ньому встигне
Тільки двійку він схопить!

Ведуча: Всякого було з нами. І ось ще трохи – і перший клас стане спогадом. За цей час діти багато чого навчилися. Своє уміння вони сьогодні покажуть гостям нашого свята.

Буквар: От ми гуртом і розберем,
Як тут мене учили,
Чи всі зі мною, Букварем,
Весело дружили.

Перший учень: Товаришу Буквар! На свято прощання з Тобою
Зібралися нарешті всі! До проведення свята готові!

Другий учень: За час навчання у першому класі вивчено тридцять три літери українського алфавіту, що допоможе нам у майбутньому вивчати й інші мови світу.

Третій учень: Списано, переписано, не дописано в зошитах багато десятків сторінок.

Четвертий учень: Загублено 5 поганих звичок, 10 ручок, 20 олівців, з десяток гумок, 15 гудзиків, 5 гривень, 20 копійок.

Буквар: Ой-ой-ой! Оце навчив! Оце дожився!

Всі: Букваруку, ти розгнівався? Насмішили ми тебе! Ми навмисне придумали. А коли й правда, то тільки трішечки! Зовсім небагато! Головна правда в тому, що ти нас читати й писати навчив. Хіба цього мало? Усміхнися!

*Пісня “Друг – Буквар”
(Музика та. слова Р.Ф. Янковської)*

З столу посміхається Буквар,
Я йому всміхнусь, бо я школяр,
Він навчив мене читати,
Дав бажання більше знати.

Приспів:

Мій найкращий вірний друг Буквар,
Люба, мила, книжечка моя,
Я тебе люблю понад усе на світі.
Люба книжечко моя, дуже люблю тебе я,
Шлях до знань ти відкриваєш дітям. / 2 р.

В перший клас ішов я з дитсадка
Брав тебе на перший свій урок.
Із тих пір не розлучався,
І в знаннях міцнів за кроком крок.

Приспів.

Нині в нас прощання з Букварем,
І сьогодні ми передаєм
Книжечку оцю чудову,
Щоб вона навчала знову
Інших малюків і без проблем.

Приспів.

Ведуча: А знаєте, що ми зробимо? Посадимо Букварика у першому ряду, щоб він міг чути і бачити все, що ми підготували, і проведемо веселий урок. Згода?

Всі: Згода, згода! А як ти, Букварику?

Буквар: Я теж люблю веселі уроки.

Учень виводить Букваря у зал і саджає на стілець, застелений барвистою тканиною, діти в цей час беруть лавки і сідають у три ряди, як на урок

Учитель: Андрійку! Було в нас чотири апельсини. Три апельсини ми Оленці дамо. Скільки лишиться?

Учень: Ми краще їй одного дамо, бо в неї буде діатез.

Учитель: Сподіваюся, я не побачу, що ти списуєш із чужого зошита?

Учень: Я теж на це сподіваюся.

Учитель: Чого увесь урок ти, Лідо, пасешся в зошиті сусіда?

Учениця: Перевіряю у Семена,
Чи вірно він списав у мене.

Перший учень: Може, хтось і дорікне,
Що ми лиш розважилися:
Ні, друже, Букварику,
Ми дуже старалися.

Другий учень: У нас були уроки, цікаві, наче ігри.
Гей, букви, жвавим кроком: один, два, три!

Ведучий: Любий Букварю! Приймай парад військ від „А” до „Я”.

Буквар: Є приймати парад! Військо моє славне, шикуйся! Кроком руш!

Під музику діти крокують залю

Букви: Ми – букви, добре вивчені,
Знайомі хлопцю й дівчині,
Читає й пише нас
Чудово перший клас!
Ми красиві і стрункі,
Прикрашаєм сторінки.

*Пісня “Прощай, Букварику”
(Слова і музика М. Ровенна)*

Ми з Буквариком у школі подружились
І всі літери по ньому ми навчилися,
Вже читати залюбки будемо книжки,
Дізнаватись про нове і про корисне.

Приспів:

Прощавай ти, наш Букварику, наш друже,
Полюбили ми тебе всі дуже, дуже,
Щиро дякуємо за твою науку,
Хай молодші вже беруть тебе у руки.

Приспів.

Брудний зошит (стогне): Ой, ой, ой! Немає сили!
Ви на мене наступили!

Буква А: Що це тут валяється?

Буква Б: Підійміть його мерщій!

Буква В: Зошит, виявляється.

Буква Б: Чий він, чий?

Брудний зошит: Я подертий, я потертий,
У обкладинці старій,
Весь в чорнилі, весь в мастилі...

Буква А: Хто хазяїн твій?

Зошит (*зітхає*): Андрій!..

Лінійка: Я скаржусь на Андрійка!

Буква А: Ти хто?

Лінійка: Андрійкова лінійка!
Я терплю страшенну муку:
Правлю хлопцю за шаблюку!
Він дубасить мною стіл,
Я вже тріснула навпіл!

Зошит (*обняв лінійку*): Ми тепер каліки!

Лінійка і Зошит (*разом*): Нам потрібні ліки!

Буква А (*виводить хлопчик Андрійка, який ховається поміж літер*):
Що ти скажеш, га, Андрійку?

Андрійко (*дивиться під ноги*): Я не хочу мати двійки...
Я не буду мучить вас.
Я дурні покину звички,
Допустіть до переклички.

Буква А: Ну біжи, вставай між літер.
Та щоб сльози мені витер!

Андрійко (*радісно*): Я букви знаю до ладу,
Алфавіт не підведу!

Ведуча: Вивчать азбуку малята,
Приголосні, голосні,
Риби, птаство і звірята
Допоможуть в навчанні.

„А”: А – в алфавіті – найперша!
А – в алфавіті – найлегша!
Альбатрос пита акулу:
– А про азбуку ти чула?
– Азбука? – хвостом плескає.
Акулятко вже читає.

„Б”: Бавлять ранньої пори
Бобренят старі бобри.
Бубонить бобер до білки:

– Бобренья боїться бджілки.

- „В”:
Вовк ведмедя розбудив:
– Вже весна. Гуляти йти!
Виліз велетень з барлогу –
Вовк тікає в ліс від нього.
- „Г”:
Гуси гучно геготали –
Горобці зерно клювали.
Гонять гуси горобців,
Голубок на ганок сів.
- „Г”:
Яка ніч – такий світанок.
Яка хата – такий ганок.
Які газда і газдиня –
Отака й у них дитина.
- „Д”:
Дрізд до дятла: – Добрий день!
Дуб здоровий, не впаде?
Дятел дзьобом дріботить:
– Двісті років простоїть.
- „Е”:
Ему мчить – не наздогнати,
Ему – страус, птах, малята.
Ефа в пустелі живе, де піски,
Ефа – отруйна змія, малюки.
- „Є”:
Єнот навчав синка єнота:
Є в лісі річка і болото.
Є мисливець він – полює,
Єгер є – він ліс пильнує.
- „Ж”:
Журавель шукає броду –
Жабенятко скік – у воду.
Жук до жаби: – Жу-жу-жу!
Журавлеві розкажу!
- „З”:
Зажурився Заєць-тато –
Знов пустують зайченята.
Злий зухвалий лис близенько.
– Зайченята, в дім хутенько!

- „И”:
„И” великої немає,
„И” слова не починає.
Вплив кит на середину,
Хвилям кит підставив спину.
- „І”:
Індики іволзі белькочуть:
– Індики до зерна охочі.
І борода індику личить,
Ідемо – Іванка їсти хоче.
- „Ї”:
Їде віз по дорозі,
Їздовий спить на возі,
Їжачок згорнувся в клубок,
Поклав голки на візок.
- „Й”:
Йди до мене, кошениатко,
Йод на ранку – все в порядку!
Йод пекучий – пострибай,
Йорж колючий – не чіпай!
- „К”:
Кінь катає дітлахів,
Кіт Мурко ковбаску з’їв.
Квокче квочка: – Ко-ко-ко!
Кинь ці витівки, Мурко!
- „Л”:
Лось і лосенятко з ним,
Ліс для лосів – рідний дім.
Літо в ліс гукнуло осінь,
Лист летить на спини лосям.
- „Н”:
Норці не потрібна нірка –
Носить норка теплу шкірку.
На снігу слідів стежинка,
Норці взимку тепло в спинку.
- „О”:
Осел по вулиці гаса! –
Осла ужалила оса,
Ой, боляче! Отож, малята,
Осу і вам не слід чіпати.

- „П”:
Пугач хвалиться пінгвіну:
Півень дав мені пір’їну.
Причеплю, причепурюся,
Потім паві покажуся.
- „Р”:
Рак непоспіхом задкує,
Рибка лин над ним кепкує:
– Рак забрів в очерети,
Річку думав перейти.
- „С”:
Спить старий сердитий сом,
Сниться сому сьомий сон.
Сонце пестить поплавок,
Сом сопе на весь ставок.
- „Т”:
Тато-тигр, тигриця-мама
Тихо ходять чагарями.
Тигрєня ричати вчиться –
Тигра всякий звір боїться.
- „У”:
Удав – товстезний і строкатий –
У затінку улїгся спати.
Увившись між високих трав,
Удав до вечора куняв.
- „Ф”:
На майдані, де фонтан,
У футбол грав фазан.
Був би класний футболіст –
Заважає пишний хвіст.
- „Х”:
Хом’ячок наш захворів –
Хтось холодним напоїв.
Хом’ячкові нудно в ліжку,
Ходить в гості сіра мишка.
- „Ц”:
Цап забрів у двір, рогатий –
Цуценя втекло до хати.
Цїлу ніч йому не спалось,
Цапа цуценя боялось.

- „Ш”:** – Шишкарику-пташечко,
Що ти довбеш щоденно?
– Шишечки з сосоночки,
Шишечки з ялини!
- „Щ”:** Зубаті шука і щупак
Щербатий чистили п’ятак
Щіткою шербатаю
У щупака за хатою.
- „Б”:** Знак називається м’яким.
Пом’якшуєм вимову ним.
Це знає і маля,
Бо слово „пень”
І слово „день” м’якенько вимовля.
- „Ю”:** Ви тільки гляньте – птах юрок,
Брат легкокрилих ластівок,
Об’їхав юнгою весь світ,
Прибув у місто Алфавіт.
- „Я”:** Ясени ледь-ледь шуміли,
Яснооке сонце сіло.
Яструб ящірку несе,
Я – остання буква. Все!

Літери (хором): От і всі казки та вірші.

Буквар: Є тут кращі, є тут гірші,
Щось вподобав кожен з вас.
Та дивіться – вже нерано,
І мені прощатись час.

Перший учень: Добрий Букварику! Перша книжко!
Хочеться навіть поплакати трішки...
Жаль розлучатися, хоч і треба.
Ми не забудемо ніколи за тебе!

Другий учень: Спасибі тобі за добру науку,
За паличку першу і першу букву,
За перше слово і першу казку,

За першої вчительки широї ласку.
Ми пам'ятатимемо довгі роки
Мудрі й повчальні твої уроки.

*Пісня “Прощавай, Букварику”
(Слова і музика М. Йовенка)*

Буквар: Я вас навчив читати й писати
Слово „бабуся” і слово „тато”,
Слово „хлібина”, „світ”, „навчання”,
„країна”, „вчителька”, „правда”, „знання”.
Я залишаю навіки з вами
Слово „цвітіння” зі словом „жити”,
Давні слова „пшениця” і „жито”.
Хай не зринає в ваших снах
Підле й потворне слово „війна”!
Хай поведе від мого порога
Вас таємниче слово „дорога”!
Хай вам щастить на шляху широкім,
Любі дівчата, мої синьоокі!
Вмійте боротися з лихом завзято,
Непосидющі мої хлоп'ята!
Хай підростає ваш дружній клас!
Я залишаю вас.

Разом: Прощавай, Букварику, в школі перший друже!
Ми тобі, Букварику, дякуємо дуже.

Буквар: От тепер вам, діти, от із ким дружити.
Читанко добра, прийми естафету,
Веди школярів по дорогах планети.
Хай відкриють їм розум і руки
Незнанні шляхи на планеті Науки!
Хай не погасне бажання малят
Творити добро на планеті Земля!

Читанка: Я – Читанка нечитана, навчатиму ваш клас.
Я з вами говоритиму про наш прекрасний час.
Букварику, мій братику, розумна голова,
Твої веселі літери складуть мої слова.
А ти спочинь до вересня, чи просто погуляй.
Букварику, мій братику, спасибі!

Прощай!

Я – ваша перша Читанка.
Красива в мене свитонька,
Цікаві сторінки, є вірші та казки.
Покажу вам сто земель,
Ще й космічний корабель! *(Весело кружляє)*
Даруватиму щодня і забави, і знання!

(Читанка співає 1 куплет із прощальної пісні)

Хай збудуться всі побажання хороші!
А я вас у дальшу дорогу запрошую.
Буду ще довго потрібною Вам,
Потім колегам своїм передам.

(Вказує на лаштунки, звідки виходять підручники)

Рідна мова: Я не з лісу, я не з поля,
Нелегка у мене доля,
Через радість і біду
Я з віків до вас іду.
Я дитину колисала,
Україну захищала
І від роду і до роду
Зберігала свою вроду.
Всі народи мову мають,
Всі пісень своїх співають.
Бо хто знає мову рідну,
Той багатий, а не бідний.

Математика: Ой мороки було з вами
Вчительці багато,
Як задачі починали
Ледве ви в'язати!
Математиці нелегко
Було вас учити,
Щоб таблицю додавання
Вдало примініти.
Зараз знають,
Числа можуть розповісти,
Розказати про все на світі.
Скільки домнам вугілля треба,

Ну, а дітям – шоколаду.
Скільки зір на небесах,
А ластовиння на носах.

Природознавство: А де лягає сонце спати,
І звідки вітер, звідки тінь,
І сніг чому такий лапатий,
І заєць чом такий вухатий,
Чого бджолі дрімати лінь,
Чи справді гірша стала глина,
Від чого запашна малина,
Куди повзе рогатий жук, –
Це я, малята, розкажу.
Бережіть ріки, бережіть води.
Як матусю рідну, любіть ви природу.
Бережіть кожну квіточку й травинку,
Бо ми всі – природи рідної частинка.

Читанка: Спасибі, колеги, ми стрінемося потім.
Ще жде нас попереду море роботи.

Перший учень: Ми читаєм і рахуєм,
Додавати вмієм всі.
Ой, як жаль, що ми не підемо
Знову в перший клас усі!

Другий учень: Перший раз в перший клас!
Рік тому зустрів він нас.
Потім підемо в клас наступний,
Вітер хай нам дме попутний.

Третій учень: І ця ж дошка, крейда, карти
Разом з нами перейшли.
Трішки вищі стали парти –
Разом з нами підросли.

Четвертий учень: Один одного ми любили,
Станем всі за одного.
Вчитись в другім класі будемо,
Всі ми хочемо цього.

П'ятий учень: Наші тати і мамусі!
Разом з нами вчилися ви.
Ми спасибі кажем щиро
І бабусям, і дідусям.

Ведуча: І вам, шановнії батьки,
Спасибі хочу я сказати
За ночі ті, що не доспали,
Задачі ви усі рішали,
За вірність прикладів і вправ.
І за малюнки з малювання –
Тут кожен батько участь брав.
 Це перший крок,
 Попереду ще 11 років,
 Отож, навчайтесь, батьки,
 І кожен день робіть уроки!

Пісня „Прощальна”

Дуже гарно виступати нам на святі Букваря.
Та прощальну заспівати нам пора, уже пора.
Ми ніколи не забудем свого друга Букваря!
І завжди навчатись будем лиш для Щастя і Добра.

Той рік непомітно зовсім пролетів,
І всі підросли ми, дорослими стали.
А попереду ще стільки днів,
Відкриття і нові п'єдестали.

Гарно свято ми зустріли,
Бажаєм ми здоров'я й сили,
Нових веселощів, утіх!
Хай тут завжди дзвенить веселий сміх!
І на цьому слові: будьте здорові!

**О.Б. Працінь, учитель біології
Острівської ЗОШ І-ІІІ ст.
Тернопільського району**

Свято зустрічі весни

Учитель: Зійшли сніги, шумить вода,
Земля вже квіти викида,
Бує травка молода.
Все мертве оживає.
Коли, діти, це буває? (*Весною*).

Вчитель: Справді, весною. Весна! Уже сама згадка про неї будить у серці щемливу радість, нові надії. Це пора пробудження життя, оновлення природи.

Старий дідусь і дитина, тварини, рослини – усе, що є живого на землі, по-своєму переживають весняну пору.

На сьогоднішньому святі ми зустрінемо весну-красну, ближче познайомимося з природою, її законами. Спробуємо зрозуміти, полюбити життя в злагоді з природою, з усім живим, що нас оточує, адже людина – частина природи.

Перший учень: Усе у зелені довкола:
Пасовища, ліс і поле.
Мчать струмочки до ріки,
Ліплять гнізда ластівки,
І в сороки новина, –
Облітала всіх вона,
Сповідуючи: (*...весна*)!

Другий учень: Прийшов вже час тепла і сонця,
Ключами прилетіли журавлі.
І радості нема кінця і краю
На надзбручанській сонячній землі.

Третій учень: Просимо тебе, Земле, рідна мати,
Весну красну у гості закликати.

З'являється Мати-Земля

Мати-Земля: Спасибі вам, друзі, на доброму слові,
Що не забули запросити на свято.
Я бачу, зустрічати весну ви готові,
Прийшло на свято он як вас багато.

Іде весна, щедра, мила,
Промінням виграс, розсипає квіти.
Вона летить так прудко, мов стокрила,
За нею вслід співучі пташки.

Четвертий учень: Іде весна ланами,
Дорогами, лісами.
Де не ступить – з-під землі
Лізуть паростки самі.
Як опустить вниз правицю –
Зелені скрізь травиця.
Всюди листя молоде,
На березу гляньте зблизка –
У сережках вся берізка.
До верби підійди – ба,
В білих котиках вона!
Скоріше люба весно, прибувай,
Щоб знов озвався соловейком гай!

Весна: Я – весна! Я – весна!
Для усіх чарівна, запашна.
Я приїхала з дарами,
Із братами-місяцями.

Березень: Збудився я зі снігу – і сплила крига.
Це почалась весна, а не відлига.
Озвались журавлики вгорі
У весняному небі голубім,
А на гілках шпачки, синиці,
Пісні заводять горобці –
Уклінно дякують весні.

Квітень: Набувся, Березню, – доволі!
І весь у яр струмками стік.
З'явився я, Квітень-Провісник.
Вже травичка кісоньки
Зелені розпустила,
І вже пташина пісенька
Полинула з ліска.

Травень: А чим же місяць Травень

Поміж братами славен?
Іду і весело співаю
Святковими піснями
І громом над полями.

Я – Травень, ясний Травень,
Святково землю вбрав
У одяг свіжий та яскравий
Із рясних зелених трав.

Учитель: Сила людини – в її корінні, в знанні та збереженні своїх оберегів: традицій, звичаїв своїх предків. Давайте полинемо у далеке минуле нашої землі, дізнаємося, як жилося-булося їм навесні, почерпнемо знань з криниці народної мудрості.

Перший учень: Старослов'янська назва березня – „березо золь”. Походить вона від білої берези, яка в цей час тече своїм солодким соком. На Україні відома ще одна назва березня – „чернець” – через великий піст, який триває в цей час.

Другий учень: Хоч за календарем початок весни датується першим березня, народ здавна вважав, що її приносять на своїх крилах птахи, які повертаються з теплих країв.

Третій учень: Сучасна назва „березень” раніше стосувалася квітня. Тільки десь сто п'ятдесят років тому, коли з української мови випало латинське слово „март”, перший місяць весни стали називати березнем.

Четвертий учень: Квітень – місяць хліборобських турбот і надій. Народна мудрість нагадувала: „Минув марець – готуй у поле ярець”. Там, де підсохла земля, почали висівати ранню ярину. Тож і квапить ячмінь селянина-сіяча у прислів'ї: „Кидай мене у болото – виросту, як золото, топи мене у грязь – будеш, як князь!”

П'ятий учень: Народні назви цього місяця – „цвітень”, „красень”, „лукавець”, „снігогін”, „цвітень-переплітень”, бо переплітає трохи зими, трохи літа.

Шостий учень: До Благовіщення – 7 квітня – не розпочинали сівбу на нивах, а поспішали закінчити оранку на ярину. Особливо благодатним вважається цей день для капусти.

У цей день не підкладають під квочку яєць. Якщо ластівки не прилетіли на Благовіщення – чекай холодну весну.

Перший учень: За тиждень до Великодня святкують Вербну неділю. Вважається, що свячена верба має силу оберігати людей від хвороб, усіляких напастей.

Не я б'ю – верба б'є,
За тиждень – Великдень,
Недалечко – красне яєчко.
Будь здоров, як вода,
Будь багатий, як земля,
Будь плідний, як лоза!

Другий учень: Травень, а ще він – і „травник”, і „місяць-громовик”, і „пісенник”. Наші предки назвали цей місяць травнем не тільки за його “шовкову травицю”. Люди були переконані, що саме у травні рослини мають чудодійну лікувальну силу. Тому заготовляли їх о цій порі. Цілюще зілля годилося збирати лише вдосвіта, до сходу сонця.

Третій учень: Шостого травня відзначають День святого Юрія – захисника свійських тварин і звірят, покровителя молоді, війська. Український селянин примічав на Юрія висоту своєї озимини: „Коли сховається в жито ворона, то буде урожайне літо, а як горобцю по коліна, то буде лихе літо”.

Четвертий учень: Провісницею врожаю служила і зозуля: ”Коли закує до Юрія на голе дерево, то буде голодне літо, а як на листя, то буде урожай”. Народом підмічено, що якщо “травень холодний – рік хліборобний”, “тумани в травні – до родючості”.

Вчитель: У наших предків новий рік починався навесні, з прильотом птахів, коли пробуджувалася й оновлювалася природа, оживала Матінка-Земля.

П'ятий учень: Наші предки вважали, що весну приносять на своїх крилах птахи. Тому зустрічали птахів з обрядовим печивом у вигляді пташок, які діти розносили по селу. Закликаючи весну, пекли і круглі калачі – символ сонця.

Шостий учень: З початком весни хлопці й дівчата виходили вечорами на вулицю, співали, танцювали, закохувалися. Дівчата і хлопці у вишитих сорочках, взявшись за руки, виконують веснянку.

Ти, зозуленько сива

Ти, зозуленько сива,
Ти нас розвеселила,
Як почала кувати –
Повиходили з хати.

Ой вийшла сестра з братом,
Ой вийшла мама з татом,
Ой вийшли усі дівоньки –
Виводять гаївоньки.

Вчитель: У день весняного рівнодення діти роблять з паперу ластівок і запускають їх, щоб швидше птахи прилітали. Цього дня, за старим звичаєм, випускали на волю співочих птахів, за новим звичаєм, – починається Місяць птахів. Ми присвячуємо його турботам про своїх маленьких пернатих друзів. По черзі вони повертаються на батьківщину. Першими прилітають додому ті, що восени відлітають останніми, а останніми ті, що восени відлітають першими.

Перший учень: Бурхлива річка вже кригу ламає,
Весела веснянка далеко лунає,
Сніги розтопила, злилася струмками,
Земля молодіє і вкрилась квітками.
З чужої чужини, з далекого краю
Птахи прилетіли до нашого гаю.
Гаї всі і луки піснями озвались,
Веселе проміння з небес засміялось.

Другий учень: Пробились проліски з-під снігу,
Смереки скинули шапки,
В саду шкільному заспівали,
Вернувшись з вирію, шпаки.
Ми вас чекали довго, птиці,
Шпаківні майстрували вам.
Ростіть дітей собі на віху,
Дзвінких пісень співайте нам.
Спасибі вам, пернаті друзі,
Дорослі кажуть і малі
За те, що ви в наш край принесли
Весну на теплому крилі!

Третій учень: Не можна уявити собі ліс, парк або сад тихим, беззвучним, німим. Не може бути поля без птахів, весни без пісні жайворонка, співу синиці, цвірінькання горобців. А зараз послухайте розповіді найпоширеніших пташок нашого краю.

Шпак: Я прилітаю до вас у середині березня. Пташенят виводжу двічі на літо. Люблю гніздуватися у дуплах і шпаківнях.

Грак: Як вісник весни, я одним з перших прилітаю до вас. Ми, граки, гніздимося великими колоніями, в яких буває іноді кілька сотень гнізд. Граки приносять велику користь, знищуючи шкідників.

Синиця: Синиці зимують у нас. У той час, коли багато птахів на зиму залишають сади й ліси, ми, синиці, продовжуємо очищати дерева від різних шкідливих комах.

Зяблик: Зяблик – один з найбільш поширених співочих птахів. Нас можна зустріти в кожному саду і парку. Зяблики прилітають у кінці березня – на початку квітня.

Мухоловка: Я – маленька мухоловка, охороняю ваші сади і парки протягом літа. За уміння ловити мухи в повітрі мене і назвали мухоловкою.

Чубатий жайворонок: Що це за пташина,
Голос, як дзвінок?
Це моя дитинонька – жайворонок.
Простирає крилечка
Та й понад лапок,
Веселить Василечка жайворонок.
Плещить у долононьки,
Скачте у танок,
Дав нам весну, сонечко жайворонок.

Соловей: Вечірньої години береться за справу сам король співу – соловей. Його репертуар настільки багатий і різноманітний, що всю ніч довкола розносяться неповторні трелі.

П'ятий учень: Серед птахів людина не має ворогів. Скільки б не ходило легенд про жадливіх грифів, які нібито крадуть дітей, але жодного подібного випадку в наш час не зареєстровано. Правда, хижі птахи крадуть курчат, каченят, гусенят. Великі яструби і сови можуть поцупити і дорослу птицю. А найбільші орли можуть вкрасти ягня, козеняtko. І все ж користі від птахів значно більше, ніж шкоди.

Шостий учень: Ти повинен, друже, знати:
Уявляєш, скільки птах
Може нищити, поїдати
Гризунів, черви, комах!
Тож птахи із нами в спілці
Поля й лісу сторожі
Сови, дятли, серпокрильці,
Щиглі, одуди, чижі.
Тож як стрінеш непутящих,

Що біжать поза двором
Видирати гнізда в хашах, –
Їх одразу присором.
 Бо пташки працюють рясно,
 Поїдаючи комах,
 І до вечора в них, певно,
 Аж оскома на дзьобах.

Вчитель: Отож, друзі, бережімо пташок, допомагаймо їм. Не можна чіпати, руйнувати їх гнізда. Пташки зникають через нерозумне ставлення до них людини. На цих фотографіях зображені пташки, які стоять на грані зникнення з лица землі. Їх залишилося дуже мало.

Демонструються фотографії рідкісних і зникаючих птахів

Перший учень: Рослини і звірі – то наші брати.
Ми – старші, і маємо їх берегти,
Щоб нас не винила зламана гілка,
Сполоханий птах, налякана білка.
 Хай краще з довірою, як і годиться,
 Вам сяде на руку маленька синиця.
 І ніжно гілками цілує в лице
 Посаджене вами в саду деревце.

Другий учень: Любі друзі! Ми з вами – частинка природи, і нас єднає спільний дім – Земля. Матінка–Земля. Діди і прадіди довірили нам чисті ріки і джерела, буйні діброви і гаї з усякою звіриною, птахами, жайворонкові степи і квітограйні луки. Наша природа багата, добра й мудра. Вона дарує свої скарби і нічогосінько не просить від нас. Будьмо ж і ми, люди, уважними та добрими до неї!

Батькова криниця

*Клас у вишитих рушниках.
Посередині – макет криниці-копанки.
Виставка малюнків.
Звучить пісня “Криниця мого дитинства”*

...Ллється і ллється, мов часу плин,
В чистих криницях ллється з глибин,
Не висихає і не спада
Лиш прибуває чудо-вода.

Вчитель: Рідна хата, мамина пісня, дідусева казка, бабусина вишиванка, незамулена батькова криниця, старі жорна, що годували в тяжке лихо-

ліття дітей, портрет найдорожчої людини на стіні, поживклий від часу трикутник – усе це наша родовідна пам’ять, наші символи, наші обереги.

Сьогодні ми поговоримо про криниці, їхню роль у житті людини. З давніх-давен у багатьох народів з особливою ретельністю охороняли і прикрашали джерела, вважаючи їх святими місцями.

З криницями пов’язані численні легенди про сховані скарби, хоч ціннішого скарбу, ніж вода, у природі не існує.

Перший учень: Криниця здавна вважалася чимось святим. Наші предки вміли шукати таке місце, де добре б’є джерело, щоб і в посушливе літо криниця не міліла.

Другий учень: Ранньої пори, коли сонце ще тільки підкочувалось до верховіть, колодязник йшов на околицю села, відчахував одну найзеленішу гілку з куща верболозу, і ця “всевидюща” паличка допомагала визначити місце, де копати колодязь. Колодязь потрібно було копати саме там, де листочки притягувалися до землі невидимим магнітом. І це вже напевне, що вода в цій криниці завжди буде свіжою і прохолодною.

*Звучить пісня “Острівське цілюще джерело”
(слова і музика Степана Джуровського)*

Звідки появилoся на світ, –
Кожен з вас сьогодні запитає: –
Це святе, цілюще джерело –
Чудо-джерело у нашій краї?
Кажуть, коли Матір Божа
Над нашим краєм явилась, –
За люд невинний, стражденний
Серця сльозу зронила.
І там, де свята сльозинка
Дзвоном на землю впала,
Там джерельце потекло,
І людям щораз шептало.

Приспів:

Ти наді мною вклонись,
Вислухайся в гомін діброви,
Може, проникнеш тоді
В тайну святої мови.
Богу молитву воздай
Щиру, як стиглий колос.

В серці почуєш своїм
Матері Божої голос.
Б'є і б'є цілюще джерело,
І тече струмок від серця в серце,
Пресвятої Матері сльозу
Нині наברי в своє відерце.

Приспів.

Пийте мою сльозу,
Віру кріпіть у Бога,
Хай через ваші серця
Хресна пройде дорога.
Пийте мою сльозу,
Від скверни очищайтесь,
Щоб захистити свій край,
Мужності набирайтесь.

Вчитель: Це джерело – гордість нашого краю. Пам'ятайте про це!

Перший учень: Історія виникнення криниць і колодязів надзвичайно цікава і сягає глибокої давнини, коли життя було боротьбою за існування. Там, де була вода і випаси для худоби, обов'язково зводилося житло.

Другий учень: Люди знали багато прикмет, за якими могли безпомилково визначити місце, де близько залягає вода.

Третій учень: У нашому краї люди переконались, що якщо є гора чи горбок, то завжди на захід від них буде близько вода.

Четвертий учень: У Тернополі копали при долині, недалеко від потоку, а про наявність води судили по тім, чи холодна і липка глина.

П'ятий учень: У Копичинцях шукають воду там, де росте підбіл. Також встромляють у землю літорість ліщини: якщо вона прихилиться за ніч до землі, то там є близько вода, а коли просто стоїть – то вода глибоко.

Шостий учень: У Станіславі кладуть камінь на ніч, і якщо він зранку повністю мокрий, то там близько вода, і земля там завжди вогка.

Сьомий учень: На Волині ставлять на ніч на вистругане місце на землю склянку вверх дном: якщо до ранку роса тільки закрие дно, то вода там глибоко, а коли роса закрие всю склянку, то вода близько.

Восьмий учень: На Лемківщині копають яму або вичищають траву і кладуть там куряче яйце, обліплене глиною. На це яйце кладуть миску вверх дном. Це роблять увечері, а вранці дивляться: якщо яйце мокре все, то

вода близько, не далі дев'яти метрів; коли до половини зі сходу, то вода до дванадцяти метрів; а якщо яйце мокре до половини згори, то вода глибоко.

Дев'ятий учень: На Бучаччині стелять у вечорі на землю овечу шкіру вовною до землі. На шкіру кладуть яйце й накривають новим череп'яним горщиком. Якщо до ранку на яйці під горщиком є роса, то вода близько, а якщо нема – то дуже глибоко.

Виконується пісня “Лється і лється”

Вчитель: Не забувайте, діти, народні прикмети. Вони перевірені віками. Коли криниця була викопана, будувалися жолобки, цямрини – усе це для того, щоб оберігати криницю від забруднення. А щоб вода не псувалася, на дно опускали срібні предмети.

Потім криницю обов'язково освячували йорданською водою. Сьогодні, коли нація віродилася духовно, ви повинні подбати про відновлення цих добрих і корисних традицій. Це буде світлою пам'яттю про тих, хто залишив після себе незглибимі криниці нашої духовності.

Звучить пісня “Висохла криниця в мамі біля хати”

Перший учень: Назва „колодязь” походить від слова „колода”, якими древні слов'яни оправляли криницю. А ще тому, що біля криниці часто ставили водопійну колоду, тобто видовбували із колоди корито.

Другий учень: Над криницею нахилився кущ калини, який і прикрашав, і оберігав воду від спеки.

Третій учень: Криниці копали при дорозі, щоб стала у пригоді подорожнику, знесиленій людині.

Четвертий учень: А пригосаючи гостя, приповідали: „Пийте на здоров'я, най Бог дає вам сили”. Ці традиції треба берегти і сьогодні.

Пісня “Ой у полі криниченька”

Вчитель: В народі кажуть: „Яка криниця – такий господар”. Біля викопаних і впорядкованих криниць збиралась молодь на різні свята. Співали пісні, водили хороводи, освідчувались у коханні.

Там колодязь студененький,
А дуб воду тягне.
Не так щастя, як тої води
Моя душа прагне...

Окрім побутового, надзвичайно велике духовне значення криниці, бо це – чисте джерело наших душ. Пульсуючі, невмирущі животоки... Вони

об'єднують покоління. Адже криниці копались нашими дідами, батьками, а з неї п'ють і бережуть пам'ять родоводу діти, онуки, правнуки.

Пісня "Висиха душі криниця"

Перший учень: Криниця воду кликала,
Щоб та десь не пропала.
Не дай-бо, доле, зникнути
Пісням, що мати наспівала.
Не дай з добром забути,
З яких джерел я воду п'ю,
Щоб пам'ятати, не забути
І на якій землі стою.

Другий учень: Із прадавніх часів у моєму краю барвінковім
Животоки землі у криничних пульсують кругах.
І черпають з них люди натхнення у праці і слові,
Щоб zostатись людьми на тернистих, життєвих шляхах.

Третій учень: Криниці людяності, чисті і святі,
Вода цілюща потрібна кожному в житті.
Аби душа добром і совістю цвіла –
Ми до криничного прямуєм джерела.

Четвертий учень: Зачерпнемо води, припадемо вустами й душею,
Бо в ній пам'яті біль і вдовина довічна печаль,
Ніжна врода калини, що тихо схилилась над нею,
І веселого сміху дзвінкий і співучий кришталь.

П'ятий учень: Нам рости-виростати на дужім гіллі родоводу
І творити добро, і вагомі вершити діла.
Щоб не змультить криничну, освячену правдою воду,
Щоб вона оберегом у кожному серці жила.

Вчитель: Говорячи сьогодні про джерела, згадаємо слова В. Скуратівського: „Навічно відійшли найдорожчі люди – батьки, оселя, немов сирота, уже зустрічає німою мовчанкою. Тільки сумовито зустрічає дорогого гостя Полісся батькова криниця з глухим скрипом журавля, поросла споришем стежка, що веде до неї, калина, посаджена маминими дбайливими руками. Це ж вона, хата, зберігала наш добрий дух, віру в щасливий день, блакить тихого неба”.

Шостий учень: Вчувається, що плаче у саду
Мурована стара криничка.

Я подумки до неї знов іду.
Води черпнула, умиваю личко.
Вона в посуху напувала всіх,
Водицю всю до краплі віддавала!
Закинули, забули... Чи не гріх?!
Вона ж людей від смерті рятувала!

Сьомий учень: Пекучий день, щебечуть птиці,
Де яворів шумлять ряди.
Я із прозорої криниці
Нап'юсь солодкої води.

Восьмий учень: Я все люблю в своїм краю:
Криницю, звідки воду п'ю,
І повні гомону ліси –
То дзвони срібної роси.

Дев'ятий учень: Криниця на дорозі край села
І журавель, похилений над нею.
Куди б мене дорога завела –
Я буду завжди з рідною землею.

Пісня “Криничний журавель”

Вірш Й. Курлат “Криниця”

Хай кожному нині присниться
Прозора, немов льодок,
Це слово співуче – криниця,
Дзвінкої води холодок.

Скуштуйте – і знову поманить,
До себе вона позве:
Хто пив її, той-таки, мабуть,
Сто літ молодим проживе.

В бджолинім настоянім гулі,
Де радість, а зовсім не зло,
Пив спрагло у липні минулім,
Отам біля верб, за селом.

Опеньки в беретах казкових,
Птахів заплелися сліди...
Поїдьте ж бо обов'язково,
Скуштуйте з криниці води!

Перший учень: Кажуть люди: скільки криниць на землі, стільки зірок на небі. І якщо вам доводилося бачити, як падає додолу небесниця, знайте:

то десь замулилося джерело. Отже, дорогі друзі, щоб не згасали зірки, оберегайте живі батьківські криниці.

Бережімо наші животоки, нашу землю, наші джерела, бо саме вони нам дали силу жити, любити, вірити.

*Пісня „Дзвони батькових криниць”
(слова О. Богачук, музика В. Лелеки)*

Край дороги батькова криниця,
Батькова джерельна глибина..
Чую, як водиченька-водиця
Дзвонить із невидимого дна.

Приспів:

Сплять натомлені тривоги,
Згасли проліски зірниць,
Дзвонять дзвони край дороги,
Дзвони батькових криниць.

Край дороги батькова криниця,
В'ється над криницею пташа.
Чи води схотілося напитися?
Чи то може батькова душа?

Край дороги батькова криниця
Кличе причаститися мене.
Поклонюся тихо, як годиться,
Зачерпну джерельце чарівне.

Приспів.

*Ралько О.І., вчитель біології
Теребовлянської СЗОШ І-ІІІ ст. № 2*

**Королева Зубна Щітка
(інсценізована казка для учнів молодших класів)**

Ведучий 1: Жила-була маленька симпатична дівчинка. Її можна було би назвати навіть красивою, якщо б....

Ведучий 2: ...якщо б вона не була бруднуля, яких світ не бачив.

Ведучий 3: Одного разу сонячним ранком дівчинка прокинулась....

Дівчинка: – Ох-ох-ох! Як добре зранку прокинутись і як погано, що треба знову вмиватися, чесатися. Терпіть не можу це мило і

холодну воду, а ще мочалку! У-у-у! Знову бабуся залишила мені воду з милом!

(Дівчинка вередливо надула губки і кинула мило на підлогу)

Ведуча 1: – Не хочу вмиватися! Не хочу відмивати коліна! – закричала бруднуля і шпурнула мочалку в білу-білу ванну.
– Не хочу чистити зуби! – затупала ногами дівчинка і розсипала зубний порошок на підлогу.
– Не хочу чесатися! – крикнула вона і кинула в розсипаний зубний порошок свій гребінець.

Ведуча2: Ось така-от дівчинка стояла серед просторої чистої-чистої ванної кімнати. І була вона така брудна, що хтось не витримав.

Мильна кулька: – Дівчинко, і тобі не соромно, що ти така брудна? Всі ж на тебе дивляться! Помийся!

(Дівчинка здивовано покрутила головою, але знову закричала)

Дівчинка: – Не хочу! – Не буду!

Мильна кулька: – Тоді прийдеться покликати другу дівчинку. Не можна ж пускати в казку таку бруднулю.

Дівчинка: – Ну, якщо в казку, то руки я помию.

(Дівчинка дуже сердито підійшла до тазу і хотіла помитися, але мочалка почала втікати від неї, і рушник, і мило теж. На секунду дівчинка схопила мило, але воно вискочило і в неї на руці залишилася лиш кулька)

Дівчинка: – Ой, мильна кулька! *(вилазить з-під стола)*

Мильна кулька: – Ой-ой-ой!
І брудні ж у тебе руки!

Дівчинка: *(сердито)* – Не подобається? Забирайся!

Мильна кулька: – Не можу відірватися!
Я прилипла. Здмухни мене!

(Дівчинка подула)

Мильна кулька: – Не дуй так сильно! Я простуджуся. Закрий двері, тут протяг. Ап-чхи!
Ой! Пішли, я краще заведу тебе в казку!
Чари! Бари! Таравари! Крендель! Шмендель! Тендель!

*(Мильна кулька разом із Дівчинкою перекрутились і падають у
Пустелю Зубного Порошку)*

Дівчинка (падаючи): – Куди це ми попали?

**Мильна
кулька:** – Пустеля зубного порошку. Тепер, щоб тобі повернутись додому, треба дійти до Королеви зубної Щітки, виконати всі завдання і попросити пробачення за те, що ти не любиш її придворних, а мило, щітки, мочалки і гребінці – це і є придворні Королеви. А зараз я тебе залишаю, бо далі тебе поведе твій гребінець.

(З порошку піднімається гребінець)

Гребінець: – От бачиш, що ти наробила з моєю головою? Кидаєш мене, штовхаєш, вже і голову мені розбила. То й я зараз тебе теж покину.

Дівчинка: – Не тікай! Я не хочу сидіти тут до старості. Я все зроблю, що ти скажеш! *(Плаче)*.

Гребінець: – Ну, не плач! Щоб нас звідси випустили, треба відгадати загадки, і втекти в гребінчиковий ліс, бо зараз прийдуть мікроби.

(Виходять Мікроби в страшних масках)

Дівчинка: – Тоді кажи скоріше загадки. Але я не вмю їх розгадувати.

Гребінець: Моя затишна хатинка –
Непомітна павутинка.
Бачиш, скільки ниточок,
Знаєш, хто я... *(павучок)*.

Я свій дім ношу з собою
І улітку, і зимою,
Навесні та восени.
Я не пташка, не мурашка,
А маленька... *(черепашка)*.

Ведуча: Діти, давайте допоможемо Дівчинці!

Дівчинка: – Допоможіть, прошу вас!

Гребінець: Зверху гірка,
Знизу нірка.
Де тут двері?

Де квартирка?
Ще й в оселі темнота,
Це – хатинка для... (*крота*).

Краще хатки не бувало,
Але місця стало мало.
То ж і я піду прогулятись,
Та й не стану повертатись.
Бо як вийти лиш зібрався –
Дім одразу ж розламався. (*Яйце і курча*).

Куди відлітають птахи, ховаючись від зими? (*У теплі краї*).
Яка пора року дарує всім золото? (*Осінь*).
Чого немає у хвойних дерев? (*Листя*).
З 22 вересня по 22 грудня він тільки й коротшає... (*день*).
Пташка, у назві якої є сніг... (*снігур*).
Навіщо каштанам голки?

(Діти допомагають Дівчинці відгадувати загадки)

Гребінець: – Добре. Тепер іди до посту чистоти. Там тебе чекає Тітонька Мочалка. (*ідуть до будинку Тітоньки Мочалки*).

*(Дівчинка йде до будинку Тітоньки Мочалки.
Над будиночком рушнички, біля будинку сидить Тітонька Мочалка і
Дідусь Мило з біноклем у руках)*

Тітонька Мочалка: – Хто ж це до нас іде?

Дідусь Мило: – А ну, рушнички! Вперед! Зустрічайте гостей.
(Рушнички танцюють і співають)

Рушнички: Усе живе на світі
Уміє розмовляти.
Уміють говорити
І наші рушничата.
Пост чистоти – це наш
Веселий дім,
Затишно і радісно
Жити нам у нім.
Ми дружимо з водою,
Мильною бородою,
Воюєм ми з бруднульками,
Зітремо порошок кульками.
Ми Тітоньці Мочалці

Радієм помогти
Щоб все блистіло
І в чистоті завжди був ти.

Дідусь Мило: – Дідо Мило всіх питає:
Хто ще зранку не встигає
Мити вуха і лице –
Той у казку попаде.
Мильну пінку з бороди
Витягну, а ну сюди
Рушнички її тягніте,
Будем Дівчинку ми мити.

*(Затягують Дівчинку до ванни. Вона пручається, кричить.
Через деякий час виходить чиста)*

Тітонька – Ось тепер ти дуже чиста і красива. Можливо тебе вже пу-
Мочалка: стять до Королеви Зубної Щітки. Але тобі треба ще відві-
дати Гребінчиковий Ліс. Нехай мої рушнички простелять
тобі доріжку.

Дівчинка: – До побачення! Тепер я завжди дружитиму з тобою, Тіто-
ньо Мочалко, і з тобою, Дідусю Мило! Прощавайте!
– Ой! а це хто?

(Вибігають Гребінці)

Гребінець: – Це – моя батьківщина, Гребінчиковий Ліс. Тут я виріс,
тут прорізувалися мої молочні зубчики. Заходь, дівчино! До
сих пір тебе всі мої родичі кликали „бруднулькою”, але ти
вже така чиста, що хочеться тебе назвати по імені. Як тебе
звати?

Дівчинка: – Юля.

(Виходять Ножиці)

Ножиці: Нашій Юлі, вже чистюлі
Зачіску пора змінить,
Причепурить і прикрасить.
А ну, гребінчики, розчешіть,
До дзеркала ведіть глядіти,
Щоб Юля з нами теж дружила,
І в Гребінчиковий Ліс ходила.

(Гребінчика роблять Юлі зачіску)

Ножиці: – От тепер ти готова дійти до Королеви Зубної Щітки.

(Зміна декорацій: на сцену виносять трон. Біля трону дві Зубні Паста і Королева Зубна Щітка. Заходить Юля)

Дівчинка: – Ой!

Зубна Паста 1-ша: – Чи то літом, чи зимою,
Нам нема ніяк спокою –
Ми мікробів виганяєм,
Їх щосили викидаєм.

Зубна паста 2-га: Паста – вершник заповзятий
На щітках у дівчорі
Хто не дасть зубкам боліти?
Ми! Ми! Ми!

Королева: – Добрий день, дівчинко! Ти така чиста, що можеш просити в мене все, чого забажаєш!

Дівчинка: – Я би дуже хотіла...

Королева: – Знаю, знаю! Ти напевно хотіла б потрапити додому. Але перед тим, як ти підеш додому, пообіцяй мені, що ти ніколи не забудеш все, що з тобою було в казці, і що ти дружитимеш з усією моєю світою.

Дівчинка: – Обіцяю! Обіцяю!

Королева: – Тоді я дарую тобі новеньку зубну щіточку.

Дівчинка: – Дякую! Як же мені дійти додому?

Королева: – Покрутися!

(Закривається завіса. Виходить дівчинка)

Дівчинка: – Нарешті я вдома. Казка закінчилася!

Ведучі: – От і закінчилася наша казка. Але не закінчилась дружба дівчинки із друзями Королеви Зубної Щітки. Діти, в ви дружите із Гребінцем, Зубною Пастою та Зубною Щіткою?

Методичне видання

Юрій Васильович Буган,

директор Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, доцент, Заслужений працівник освіти України

Ольга Володимирівна Козловська,

завідувач лабораторією післядипломної педагогічної освіти та інформаційно-методичного забезпечення Тернопільського ОКІППО

Галина Григорівна Свінних,

заступник директора Тернопільського ОКІППО з навчально-методичної роботи

Володимир Іванович Уруський,

заступник директора Тернопільського ОКІППО з наукової роботи

МЕТОДИЧНА СЛУЖБА – ШКОЛИ

Випуск 3

Редактор: Ігор Миколів